

במרבית לא תתן

הגאון הרב זלמן נחמיה גולדברג זצ"ל

כתיבה ועריכה ומקורות

רפאל שטרן

(הזכויות שמורות)

אב תשפ"ג

הקדמה

בס"ד

הגאון הרב זלמן נחמיה גולדברג זצ"ל, ז"ן את העולם במשך עשרות שנים בתורתו המאירת פנים והנינוחה המשלבת בקיאות עצומה עם עיון מעמיק. חלק קטן מתורתו – בחיבור שלפנינו.

יסוד החיבור בפסקים שנאמרו על ידי הגאון הרב זלמן נחמיה גולדברג זצ"ל (רובם במוסדות 'אריאל' בירושלים) בין השנים תשנ"ט-תש"פ והרב זצ"ל נתן לי רשות להוציאם לאור. הפסקים נכתבו על ידי ונוספו עליהם הערות, חלקם עברו את ביקורת הרב לאחר הכתיבה וחלקם לא זכיתי שהרב יספיק לעבור עליהם. וכדרכם של תשובות הנאמרות לשואל, פעמים שקיים דגש על ענין מסויים ופעמים שהדגש על ענין אחר – כפי שיווכח הקורא. תודתי נתונה לבני וחתני שהעירו את הערותיהם. ובענין ריבית הרב זצ"ל אמר: "פלא הוא שאיסור ריבית לא ידוע אפילו בקרב בחורי ישיבה".

חיבור זה שאני זוכה לפרסם מתורה הרב זצ"ל, מצטרף לקודמיו: "דרכי הפסק" (ניסן תשס"ד), "תריסר פסקים מאת הרב זלמן נחמיה גולדברג" (המעייין, גליון מ"ה, ד'-תמוז, תשס"ה), פסקים ב"הלכות כתובות" (אבני משפט ה', מרחשון תשס"ו, עמ' 26), "מראה וחדות" (תמוז תשס"ט), "פשר הפרשה" (אדר א' תשע"ו) שפורסמו עוד בחייו של הרב והיו למראה עיניו ו"רואה דרך האמת" (תשפ"א) שיצא לאור אחר פטירתו.

רפאל שטרן

* * *

תוכן העניינים

הקדמה לפסקי היתר עיסקא.....	ח
היתר עיסקא.....	י'
תוקפו של הית"ע	י'
מהותו של היתר עיסקא / אין צורך למסור השטר	י'
היתר עיסקא כללי	י'
הית"ע בעל פה / כתיבה שנעשה ע"פ הית"ע	יא
הבנת היתר העיסקא	יב
היתר עיסקא במשכנתא של דירה	יג
היתר עיסקא כשאין לו עסק/פתרון הקנאת חלק מהדירה	יג
תוקפו של היתר עיסקא כשלא עושים עסקים במעות העיסקא	טו
היתר עיסקא אינו מועיל כאשר נמנע מלשלם	טו
ריבית פיגורים	טז
היתר עיסקא בבכסף שכבר בידו	יז
ריבית בקניית דירה / תשלום לפני קבלת הבעלות / ריבית בעיכוב תשלומים	יח
הקדמת תשלומים – הלויני ואלוה לך	כא
ריבית קודם קבלת הדירה / מחלוקת לגבי "כח עליון" - דינא לנפשיה	כא
תשלום ריבית על מקום בבית כנסת / קנס על עיכוב תשלום במכירת דירה	כה
חברת ביטוח שלא שילמה בזמן	כו
משכנתא אחר התחייבות בתנאים	כו
אין אפשרות לעשות היתר עיסקא וההלואה כבר נעשתה	כז
מתי חייב בהית"ע ומתי מותר בתשלומים גבוהים מהקרן / נדוניית חתנים	כח

- פשיעה בממון שקיבל בהיתר עיסקא ל
- שטר היתר עיסקא שלא מילאו אותו של כדון / מחלוקת האם נפרעה הקרן או הריבית ל
- מניעת הפסדים בהיתר עיסקא לג
- היתר עיסקא בחברת בת לג
- האם היתר עיסקא מועיל ליתומים לג
- נטילת הלואה מאדם שאינו יודע שלווים ממנו ותוקף ההית"ע לג
- חתימת מורשה חתימה שכבר אינו עובד בחברה לד
- עיסקא אינה מחייבת היתר עיסקא לד
- כשידוע שלא הרוויח לה
- הלואה על שם אדם אחר לה
- הית"ע האם משמט לו
- מעמדו של המלך / דינא דמלכותא/ החוק/ השופט / בהלכות ריבית - הצמדה למדד.....לז**
- הצמדה מכח חק המלך ומכח הכרעת שופט מ
- סמכות המלך במטבעות מא
- ריבית עבור הלנת שכר / תוספת עבור היזק והפסד ואכזבה מב
- הצמדה בגזל מו
- ריבית מהמדינה עבור הפקעת קרקע נ
- מדד המחירים / הצמדה המותרת נא
- קבלת ריבית מהוצאה לפועל נב
- עליית מדד לענין מעשר כספים נד
- אין להצמיד סכום הכתובה למדד נד
- הלואאות במט"ח / הקדמה.....נו**
- הלואאות במט"ח.....נט**
- נתן לחבירו צ'ק דולרי ועלה השער – האם יש בזה ריבית / ירד השערנט
- קיבל צ'ק דולרי בארץ – כמה יחזירנט
- התחייבות לשלם הוצאות במט"ח והשתנה השערס
- לוה במט"ח האם יכול להחזיר שקלים / השער הקובעס

סב.....	הלואה דולרית ופרעון בשקלים / אי דקדוק בריבית ושומא
סג.....	הלואה צמודה למט"ח – בדרך מכירה
סד.....	חייב תשלום על פי שער הדולר - עיכוב בתשלום
סד.....	פרעון הלואה בשוה כסף
סו.....	שינוי בתשלום מחמת זמן במכירה ושכירות / הקדמה
סח.....	הוזלה בתשלום מראש/ הבטחת מחיר בתשלום מראש.
סח.....	ריבית במסים
סח.....	ריבית כשמעיקרא לא היה חייב / מזונות ילדים
סט.....	תשלום מראש כדי להבטיח מחיר מפני עליית המע"מ
ע.....	תשלום מוזל עבור מנוי לעיתון
ע.....	תשלום מראש כאשר יש סיכוי וסיכון
עא.....	כרטיסית אוטובוס
עא.....	הנחה למי שנרשם מראש – אבל התשלום אינו מראש
עב.....	הנחה בעיסקא הבאה למשלם בזמן בעיסקא נוכחית
עג.....	הנחה עבור נתינת צ'ק מראש/ מכירת צ'קים בזול
עג.....	יצא השער וריבוי סחורה בשוק לגבי תשלום מראש ולגבי הלואת סאה בסאה
עד.....	חוזת שיתוף בין דיירים לתוספת בניה
עד.....	אחים ירשו דירה הקדמת תשלום לפני המכירה (מכירה ללא רישום בטאבו)
עה.....	תשלום עבור חלב שהתייקר / תשלום מספק אין בו איסור ריבית
עו.....	קניית דירה מכונס נכסים – כשהחוב מחמת ריבית / קנה דירה שאסור לקנותה
עו.....	הוזלה בשכירות / ארנונה / קנס חד פעמי
עז.....	ריבית בתשלום מראש עבור שכירת אולם שמחות
עט.....	שכ"ט עו"ד שמתרבה מחמת עיכוב בתשלום
עט.....	תשלום מראש למספר שיעורי נהיגה
פ.....	קניית כרטיס טיסה
פ.....	ניכוי משכורת עבור קניית מניות בזול
פב.....	ריבית שמעורבים בה כמה צדדים / הקדמה

ריבית שמעורבים בה כמה צדדים.....פב

- פב..... טירחה/הוצאות/טירחה והוצאות של הלואה
- פד..... סוכן ביטוח המשלם את ביטוח לחברה וגובה זאת מלקוחותיו
- פה..... קניה בתשלומים מסוכן יהודי של חברה בבעלות נכרים
- פח..... בנק שדורש לזה נוסף לצורך קבלת משכנתא/ריבית בין הלואה הנוסף לבין קונה הדירה/שנישואים שלו/חשבון
- פח..... בנק משותף
- פז..... ריבית באב שהתחייב לקנות דירה לבנו ופורע את המשכנתא שקיבל בנו מהבנק
- פח..... הפקדת צ'ק בטחון ע"י שוכר דירה
- פט..... מקומות עבודה שעל פי החוק חייבים להלוות לעובדיהם עם ריבית
- פט..... עודף כסף שנשאר בועד הורים בגן – ריבית שהתקבלה מהבנק
- צ..... לוח בריבית (וביה"ע) והלואה לאחר – האם יכול הלואה לשלם הריבית למלואה
- צ..... לוח בהיתר עיסקא ומלואה לאחר
- צא..... קיבל כסף להפקיד בבנק - האם יכול לתת את הריבית לנותן
- צב..... חוייב ריבית מהבנק מחמת גניבת צ'ק/בעקבות גביה כפולה של חברת ביטוח
- צד..... עיכב הפקדת צ'קים של חבירו וחבירו חוייב בריבית
- צד..... עיכוב משוכרת שגרם לאי תשלום משכנתא
- צד..... חלפן נתן צ'קים ללא כיסוי וחוייב בריבית
- צה..... לוח עבור מוסד והמוסד לא פרע
- צו..... לא ידע חתם על שטר הלואה וחוייב ריבית על ידי גויים
- צו..... קיבל ריבית עבור אחרים
- צז..... הלואה וריבית על שם אדם אחר

חברה בע"מ / מניות / אג"ח.....צח

- צח..... חברה בע"מ / חברה בע"מ שהבעלים מומר/ סיכוי לאובדן הקרן
- קא..... פרעון רק מקרקע מסוימת / חברה בע"מ / סיכון
- קב..... הלואה שיש בה סיכון לקרן
- קג..... קניית מניות של חברה המלווה בריבית
- קד..... סיכוי לאובדן הקרן בפרעון כסף במכירת מניות חברה
- קה..... ביטוח

קניית אג"ח קו

אג"ח / שטר שיש בו ריבית קו

ליקוטי פסקים קח

הלואה שעליו לשלם תוספת עליה גם אם יפרע אותה מיד קח

הלואה בריבית למי שגזל ממנו/התכוון לאכול בשר חזיר ועלה בידו בשר עגל/ חובת ת"ח להעיד בב"ד קטן ממנוקי

ריבית בדבר שיסודו בצדקה קיב

מוצר לניסיון קיג

דיור מוגן – כסף שחוזר קיד

ביצד מותר לכתחילה / ריבית שהתקבלה קטו

תחליף לריבית קטו

תשלומים – לדחות את מועד הקבין קטו

הקנאת נכס כתחליף לריבית קטז

לאיים בריבית כדי שירתע וישלם את חובו בזמן קיז

ערכאות שהציעו פשרה שאם לא תבוצע ישלם ריבית / דרכים מותרות קיז

פשרה בספק ריבית קיח

ביצד לכפות תשלום בזמן ללא היכולת של גביית ריבית קיט

עבר ולוה בריבית – מה יעשה קיט

תשלום ריבית מעצמו קודם שיחייבו אותו בעל כרחו קכ

קיבל ריבית על ידי גביית הוצאה לפועל קכ

ריבית שקיבל ללא ידיעתו / הפקדה בחשבון הבנק קכא

ביטול עיסקא מחמת אי עמידה בתשלום, תשלום נוסף לחידושה קכב

הקדמה לפסקי היתר עיסקא

א. היתר עיסקא מבוסס על דין עיסקא שנאמרה בגמ'¹. קיימים סוגים שונים של שטרי היתר עיסקא שמבטאים שיטות שונות בדרך ההיתר. היסוד המשותף לכולם הוא שהתוספת (על הקרן) שמשלם מקבל המעות איננה ריבית מחמת כסף ההלוואה אלא שחלק מהכסף ניתן למקבל המעות בתורת פקדון והתוספת על הקרן הינה מהחלק אותו קיבל בתורת פקדון (שעליו מותר לקבל תוספת) או שהתוספת על הקרן הינה דמי התפשרות קבועים מראש תמורת אי הבאת ראיות או שבועה האם הרויח או הפסיד במעות. והוא משלם סכום כסף כי לפטור עצמו מהבאת ראיות או כדי למנוע עצמו משבועה² (ופעמים ששתי הסיבות קיימות).

ב. דנו פוסקים האם היתר עיסקא מועיל גם במציאות בה הכסף שניתן למקבל לא משמש אותו לעיסקאות כי אם לצורך יום יומי כקניות וכדו' שבפשטות במקרה זה שלא נעשית עיסקא היתר העיסקא לא יועיל. אולם הסברא להיתר היא, שבזכות זה שקיבל מעות לצרכי היום יום היתה לו אפשרות להמשיך במלאכתו הרגילה ולהרוויח מעות ואם כן אף קבלת מעות אלו הינם לטובת עיסקא וכדו'³.

ג. בעיסקא ובהיתר עיסקא מועבר כסף מהנותן למקבל ובכסף זה אמורה להתבצע העיסקא. אולם כאשר אדם לא קיבל מעות ומוטלת עליו ריבית פיגורים עבור תשלום שהתעכב

¹ עיין ב"מ דף קד: .

² עיין בהרחבה בספר ברית יהודה על הלכות ריבית פרק ל"ה ואילך וכן בשיעורי ריבית חלק ב' בהוצאת בית ועד לתורה גבעת שמואל.

³ עיין שיעורי ריבית חלק ב' עמ' 142 ואילך. ושיטת המתירים שנטילת ההלוואה לצורך קניית מאכלים וכדו' מאפשרת למקבל המעות להמשיך בעבודתו ובעסקו וא"כ המעות משמשות אותו לעסקיו (שו"ת שו"מ קמא, מהדורא א' ח"ג סימן ק"ס בענין המלמדות ועיין גם שו"ת מהרש"ג חלק יו"ד סימן ד' ושו"ת חלקת יעקב יו"ד סימן ע"ד). ועיין במאמרו של הרב זאב רוט שליט"א מו"ץ בבית הוראה מערב בני ברק (שערי הוראה כב, עמ' קס"ד) ואילך שציין לחולקים וביאר את המחלוקת. ועיין לקמן אות ח'.

אין אפשרות לומר שקיבל מעות לעשות בהם עיסקא ולכן היתר העיסקא אינו יכול לחול
במקרה זה⁴.

אולם אם יש אפשרות "להפוך" ולומר שלא המעות אותם הוא חייב הן העיסקא, כי אם
הדבר בגינו נוצר חוב המעות הוא העיסקא, נוכל לומר שקיבל דבר מה מהנותן שבו הוא
אמור לעשות עיסקאות או שבזכותו הוא יכול לעשות עיסקאות (על פי האמור באות ב')
ועל דבר זה נחיל את העיסקא ותוספת המעות שמשלם אינם ריבית על הסך שהתחייב
מלשלם כי אם מהרווח שהרוויח מהעיסקא או דמי התפשרות על אי הבאת הראיות –
ועיין לקמן (כגון אות ו, יא)⁵.

⁴ ריבית מוקדמת הניתנת עוד קודם ההלוואה דנו בה האם יועיל לגביה היתר עיסקא. וכגון, אדם אמור לתת
כסף לחבירו ועוד קודם נתינת ההלוואה נתן לו חבירו כסף או מוצר (כגון, מתנה לפני פתיחת תכנית חסכון),
והמקבל נותן ריבית עוד קודם שהחל לעשות עיסקאות או שנוכל לומר שנותן לו על חשבון הרווחים שיהיו
לו בעתיד, ואם יפסיד אכן אמור לנכות מהקרן. ועיין ברית יהודה פרק מ' הערה כ"א בשם האמרי יושר
לאיסורא ועיין נתיבות שלום עמ' תשכ"ד צדדי היתר.

⁵ הרב זצ"ל העיר שיש לדון כיצד משתעבדים נכסיו בשעת היתר עיסקא, וכיצד חל הקנין וכו'.

היתר עיסקא

תוקפו של הית"ע

א. היתר עיסקא של בנק, שנכתב כהלכה, גם אם מנהלי הבנקים אומרים שאינו כלום, אין משמעות לאמירתם וכן אם בית משפט יפסוק שאינו כלום, אין בכך בעיה כיון שבית המשפט פוסק שלא כדין⁶. והוסיף הרב זצ"ל בכת"י:

האמת שהיתר עיסקא מחייב גם בדיניהם רק השופט מחמת רשעותו פוסק שלא כחוקיהם, שאין שום סיבה הגיונית למה לא יחול תנאי העיסקא, בדיניהם.

מהותו של היתר עיסקא / אין צורך למסור השטר

ב. היתר עיסקא אינו ככל שטר שיש למוסרו לצד שכנגד, כיון שהוא בגדר תנאי.

היתר עיסקא כללי

ג. כתב הרב זצ"ל בכת"י:

⁶ עיין ברית יהודה, עיקרי דינים פרק כ"ט הערה ס"ד, שדן האם יש צורך שהית"ע יהיה תקף בערכאות והפנה לברית יהודה פרק מ' סעיף י"א, וכן לא חשש שם לשופט שמפקפק במהותו של ההיתר עיסקא.

הרבי מלובלין הציע כמה שנים לפני השואה, שכל אדם ימסור הודעה בערב ראש השנה שכל כסף שילוח או ילווה הם בתנאים של עיסקא. והרבה רבנים פסקו שלא מועיל. ובמשנת רבי אהרן יש תשובה של ר' אהרן קוטלר⁷ ור' איסר זלמן מלצר⁸ וטעמם שאינו דומה למסירת מודעה על נדרים, שעיסקא שעושים עם אדם אחר אינו מועיל מה שמוסר מודעה שלא בפני השני⁹.

ובהיתר עיסקא שמצוי היום, כיון שהוא תלוי במשרד, הרי שהעיסקאות על דרך זו וכ"ש כאשר הדבר כתוב בספרי החברה.

הית"ע בעל פה / כתיבה שנעשה ע"פ הית"ע

ד. כשרוצים לעשות על פי היתר עיסקא, מעיקר הדין מספיק לומר שנעשה ע"פ היתר עיסקא ואין צריך לכתוב. ואם כותבים, ג"כ ניתן לכתוב שנעשה על פי היתר עיסקא ואין צריך לפרט, אבל אין להסתפק באמירה או כתיבה שנעשה על פי היתר עיסקא, אלא יש

⁷ משנת רבי אהרן חלק א' יו"ד סימן כ', אוסף חידושי תורה (הרב אהרן קוטלר) סימן מ"ה תשובת הגרא"ז מלצר נדפסה באוסף חידושי תורה (הנ"ל בהערה הקודמת) בסימן מ"ו.

⁸ עיין קונטרס תקנת רבים מאת הרב עזריאל אלטר מאיר איגר. ובמשנת רבי אהרן חלק א' סימן כ' כתב: "בקובץ דרושים של אגודה" דפולניה ח"ב סי' ל"ח משנת תרפ"ד הובאה הצעתו של הרה"צ רבי אלטער עזריאל מאיר איגר זצ"ל מלובלין בדבר תקנה להנצל מאיסור רבית והיא: שכל איש מישראל כשיתחיל לעסוק במשא ומתן יהיה עליו חיוב שיכתוב בכתב ידו פעם אחת אצל הרב דמתא שבכל עיר שכל העסקים שיעשה במעות הן מה שיתן לאחרים והן מה שיקבל מאחרים מעיד הוא על עצמו שהוא על אופן עיסקא ע"פ תקנת חז"ל, אף אם ישכח, או שלא יוכל לדבר מזה בפירוש בעת נתינת או לקחת המעות ואין שיתפשר אז יהיה על צד היתר עיסקא. ובתקנה יהיה מפורש שכל מי שיזכור ויהיה ביכלתו יעשה בכל פעם היתר עיסקא מיוחדת ולא יסמוך על היתר עיסקא הכללית ויועיל עכ"פ להשוכחים או האנוסים בדעתם יהיה מאיזה טעם שיהיה". ובתשובת הגר"א קוטלר זצ"ל דן בדבר מכמה וכמה צדדים והראשון שבהם: "ונראה דלא דמי למודעה לנדרים מכמה טעמים... דעד כאן לא מצינו למהני מודעה אלא בדבר שבינו לבין עצמו אבל הכא שעושה קנין עם חברו מה לו ולתנאו של זה, דאם השני לא התנה הרי לא יועיל התנאי כלל. דאם הלוח התנה, יאמר המלוה שלא רצה להכנס בשום צד היוק. ואפילו אם המלוה התנה, כיון שהלוה לא התנה הרי אצלו הדברים כפשוטם לכל הסכום הוי הלואה וגם לא התחייב כלל להרויח בעד המלוה ולא בכל שאר תנאי ההתחייבות לעיסקא, ואף שאין לו שום הפסד מזה מ"מ לא נחית לשום התחייבות. ולפי"ז אפשר דאף אם התנו שניהם המלוה והלוה אם כל אחד התנה בפ"ע ואין ידוע לו מתנאי השני, אין תנאו מועיל כלל. דכל שעושה קנין עם האחר צריך להתנות כל התנאים עם חברו ומה שמסר מודעה בפ"ע אינו מועיל ושוב אין בכח התנאי שהתנה כל אחד בינו לבין עצמו לשנות את המעשה ולהשיאה לענין אחר".

צורך לפרט על פי איזה נוסח, כיון שישנם נוסחאות שונים של הית"ע ובהם תנאים שונים ולכן יש צורך לפרש על פי איזה הית"ע נערכה העיסקא.

הבנת היתר העיסקא

ה. אם המלוה מבין במהותו של היתר העיסקא והלוה אינו מבין, הרי זה קל יותר מאשר מקרה הפוך, כיון שהיתר עיסקא הוא לרעתו של המלוה¹⁰. אם המלוה אינו מבין במהות היתר העיסקא, יש בכך בעיה, כיון שאף אם נאמר שהיתר העיסקא הוא חלק מהותי מהעיסקא, כיון שהצד שכנגדו אינו מודע לכך ואינו מבין בכך כלום, הרי זה תנאי מרכזי בעסק שיש חובה שהצד שכנגד יבין אותו. והוסיף על כך הרב בכת"י:

לכן כתב בשו"ע הרב, שכדאי לכתוב היתר עיסקא ולא לסמוך על מה שידברו בעל פה, אם אינו מבין מהות היתר העיסקא¹¹.

¹⁰ אכן ציון ספר זכרון, עמ' צ"ח תשובה מהגאון ר' חיים ברלין זצ"ל: "שלפעמים הלוח אינו יודע אופן ההיתר עסקא שתיקן מהר"מ ז"ל, ויש כמה מהלווים שאינם יודעים אף לקרות את שטר העסקא לדעת מה כתוב בו ואף שהמלוה קורא לפניו את השטר אינם יודעים פירוש דבריו והוא אצלם כמו תחינה ולפעמים אין קוראים לפניו כלל אך הלוח חותם עצמו לפי תומו וסומך ומאמין להמלוה...". ודן שם הגר"ח ברלין לגבי חתימה על שטר שאינו מבין מה כתוב בו, שאף שמועילה בדיני ממונות, איננה מועילה להפקיע איסורים וכמו שכתב בשו"ע הרב, הלכות ריבית סעיף מ"ו. וכתב שם: "וליישב מנהג ישראל בזה שסומכים עצמם על מה שחותמין על השטר עסקא ולא ידעו כלל מה טיבה וכן יש להעיר גם על ביטול החמץ באמירת כל חמירא מבלי שיודעים כלל פירוש המלות... מה נעשה לאחינו בני" עמי הארץ שאינם בני תורה להצילם מלאו דבל יראה...". וביאר שיש לישב על פי דברי הרשב"א בשבת דף יח: שדן בשיטת בית שמאי שקיים איסור שביתת כלים, הדרך היחידה להינצל מאיסור זה היא באמצעות הפקרת הכלים: "ואף על גב דבעלמא בעינן הפקר בפני שלשה הכא דלאפרושי מאיסור הוא לא בעינן דמסתמא מפקר להו בגמר דעת, ולי נראה דמשום הפקר בית דין נגעו בה דלב בית דין מתנה עליהם להפריש העם מאיסור, דאי לא תימא הכי ודאי כולי עלמא לאו דבית שמאי ידעי וכל שכן במקום בית הלל...". כלומר ההפקר נעשה מעצמו ללא ידיעת עמי הארץ, שבית דין מתנה זאת להפריש את העם מאיסור. ועל פי דרך זו מבאר הגר"ח: "וא"כ הכי נמי יש לומר גם בחמץ, גם בריבית, דכדי להפריש העם מאיסור, לב בית דין מתנה עליהם שיהא החמץ הפקר, ושתהא ההלואה באופנים המועילים להיתר, משום דאי אפשר בענין אחר... לישב המנהג. ומנהג ישראל תורה".

¹¹ עיין בשו"ע הרב הלכות ריבית סעיף מ"ו. ובשו"ת צמח צדק (חב"ד) יו"ד סימן ס"ח כתב: "ונשאלתי בהלואות שלנו שאנו מלוים על היתר עיסקא כתיקון חז"ל פלגא באגרא כו' אם מעכב דייקא הכתיבה שיכתבו זה בכתב בעדים או בחתימת יד המקבל עכ"פ איך שקבל ממנו בהיתר עיסקא ואיך שכשיסלק ריוח סך הקצוב יהי פטור מה"ע הנ"ל, או אם התנו בעל פה לבד שנותן לו על ה"ע נמי סגי לסלק איסור רבית. ולכאורה מדינא אין מקום לחלוק בין כת"י לאמירה בע"פ אלא רק שהיה קשה עלי להורות היתר

היתר עיסקא במשכנתא של דירה

1. היתר עיסקא של בנק למשכנתאות תקף, אף שלכאורה לא עושה שום עסק במעות רק קונה את הדירה – כיון שקניית הדירה היא גופא העיסקא¹² (ועיין לקמן אות ח').

היתר עיסקא כשאין לו עסק/פתרון הקנאת חלק מהדירה

2. ראובן זקוק להלוואה לצורך קניית דירה ושמעון רוצה להלוותו בריבית. יש שאמרו שהיתר עיסקא אינו מועיל במקרה זה, כיון שידוע שאינו עושה עסק בכסף¹³. (ולשיטתם) הדרך הטובה היא שהלווה יקנה למלווה חלק בדירה¹⁴. כלומר הסכום אותו מוכן המלווה להלוות, לא ינתן כהלוואה, אלא חלק מהדירה יהיה שייך למלווה (כגון חדר אחד). והתהליך יהיה כך:

בזה משום שכשמתנים בע"פ אין מבארים כ"כ איך שמקבל ממנו בעיסקא פלגא באגרא וכו' ושאר הפרטים. ודמי טפי לרביית משא"כ כשכותב ומבאר הענין בפירוש וידוע שצריך שיבין מ"ש בו... וע"כ לכתחלה ודאי יש ליהדר לכתוב השט"ע דייקא ואין די באמירה בעלמא ובדיעבד צ"ע.... אלא דבכתב י"ל שמסתמא ידע אבל אם הי' הפסיקה בע"פ צריכין לחקור אח"ז אם ידע או לא". משמע שכתובה מועילה בסתמא אבל אם ברור שלא ידע מהענין לא יועיל הית"ע. ובברית יהודה פרק ל"ה ס"ק י"ג כתב: "דעת כמה אחרונים שאין הידיעה מעכבת בדיעבד". ובפרק מ' ס"ק י"ד כתב: "מיהו אפשר שמ"מ כיון שחתם על שטר עיסקא באופן המועיל מתחייב בזה אע"פ שאינו יודע על מה חתם... היינו דוקא בסתם, אבל מה שמצוי לפעמים שהלווה או המלווה רוצה לעשות היתר עיסקא, וכאשר שואלו השני מהו ענין ההית"ע מדחה אותו ואומר לו שאינו מחייב כלום, רק כדי לעשות בהיתר, נראה שלכו"ע איסור גמור הוא".

¹² ההלוואה של משכנתא הינה אך ורק לצורך קניית הדירה ואינו יכול לעשות בכסף זה עסקים אחרים ויל"ע האם הטעם הוא שמחירי הדירות בדרך כלל עולים וא"כ העסק הוא הדירה שמרוויח בה ומכאן שאם קונה רכב ומקבל הלוואה יעודית לרכישת הרכב לא נוכל לומר שהרכב הוא העיסקא, כיון שברור לכל שמחירי הרכב יורד, אבל אם הטעם הוא שאותו אדם זקוק לדירה ועל ידי כך יוכל ללכת לעסקיו וכו' וכמבואר בהקדמה באות ב', ממילא יועיל היתר העיסקא אף במקרה זה. אולם, אם הוא זקוק לרכב ובזכותו יכול להגיע למקום העבודה, נוכל להכליל גם זאת כעיסקא על פי השיטות בהערה 3. ועיין לקמן באות ח' ביחס לשיטות הסבורות שאין תוקף להיתר עיסקא בקניית דירה.

¹³ אמנם על פי המבואר באות ו' – מעיקר הדין הדירה עצמה היא העסק.

¹⁴ צ"ע כיצד יתבצע הדבר בפועל והאם יש להתחשב בחוקי המדינה ביחס להקנאת מקרקעין - עיין ליד ציון הערה 174.

❖ חדר אחד בדירתו של ראובן (-קונה הדירה) יהיה בבעלותו של שמעון (-נותן המעות) שמשלם עבור קניית חדר זה סך מסויים (-הסך אותו רצה ראובן ללוות).

❖ שמעון משכיר את החדר לראובן בשכר דירה שבסופו של דבר יהיה גבוה מהמחיר בו קנה שמעון את החדר (-שכר הדירה הוא תחליף לפרעון הקרן והריבית).

❖ לאחר סיום תקופת השכירות, ראובן קונה את החדר משמעון.

היתר זה קיים רק אם לא תהיה שום תלות קניינית בין השלבים השונים. דהיינו בהשכרת חלקו של שמעון לראובן לא יהיה תנאי לקניית הדירה על ידו ואף המכירה לבסוף לא תהיה חלק מהעסקא שמעיקרא (כלומר, במציאות בה יש אמון בין הצדדים אבל אין חיוב קנייני)¹⁵. ומ"מ לא יגזימו במחירים¹⁶.

¹⁵ אם יהיה תלות בין השלבים השונים, כל שלב יכול להוות ריבית לחבירו. ועיין ליד ציון הערה 284. ¹⁶ ועיין ליד ציון הערה 45. מדוע לא להגזים? אולי כדי שלא יראה כריבית. ויש לעיין מה נחשב כגוזמא. בשו"ע הרב יו"ד, ריבית סעיף נ' כתב: "ויש דרך ישר לפני איש ירא ה' לצאת מידי רבית לכל הדעות וליטול ריוח קצוב ממעותיו מדי שנה בשנה או מדי חדש בחדשו וגם הקרן יהיה בטוח. והוא שיתן למי שיש לו בית או חנות שלא בתורת הלואה על המשכון אלא בתורת שכירות שישכור ממנו ביתו לעשרים שנה או יותר כל שנה בדבר מועט אף על פי שהוא שוה הרבה אלא שמוזיל לו בשביל שמקדים לו פרעון השכירות מיד שזהו דבר המותר כמו שנתבאר למעלה ויתן לו המעות בתורת פרעון השכירות לעשרים שנה או יותר כפי ערך המעות שנותן לו והריוח שרוצה ליטול מהן. כגון אם נותן לו עשרים דינרי זהב ושכירות הבית לשנה שוה חמשה דינרי זהב ישכור ממנו לעשרים שנה כל שנה בעד דינר אחד ויחזור וישכירו לאחר בעד חמשה דינרים ויטול ממנו השכירות לעצמו מדי שנה בשנה או מדי חדש בחדשו". לפי עצה זו בעל הבית (שהוא רוצה להיות הלואה) יקבל סך של עשרים דינר עתה ויפרע בתשלומים סך של פי חמישה (חמשה דינרים לכל שנה – סה"כ מאה דינרים כאשר מעיקרא השכירות בתשלום ראש היתה עשרים דינרים). והרב כתב: "שלא יגזימו במחירים" ומשמע משו"ע הרב שסך זה אינו נחשב גוזמא. והצעת הגרונ"ז צ"ל הינה באופן של מכירה ואילו שו"ע הרב דן על השכרה. והרווח באופן של שו"ע הרב שאין צריך לעשות פעולה של מכירה בשלב האחרון כי השכירות תפקע מאליה, ויל"ע מדוע נזקק הרב צ"ל לקניה ממש.

ולכאורה יש אפשרות נוספת שתהיה קלה יותר, והיינו שאדם הרוצה ללוות ישכיר או ימכור למלוה עציץ נקוב שבבעלותו (שיש בו צמח שאל"כ אינו נחשב עציץ נקוב שמחובר לקרקע), בסך אותו הוא רוצה ללוות, ולאחר מכן בעל העציץ החדש ישכיר או ימכור את העציץ לבעליון הקודמים בתשלומים או במחיר אחד שיפרע כעבור זמן ארוך. והרווח באופן זה הוא שאנשים אינם מקפידים על עציצים נקובים. אמנם גם באופן זה יש הכרח שלא יהיה קשר בין השלבים כפי שביאר הרב בפנים. ובשו"ע הרב לא דרש במפורש שלא יהיו תנאים וקשר בין השלבים, אמנם עיין מש"כ שם בסעיף נ"א שלא יוכל לכופו להקדים ולצאת מהדירה ולנכות את השכר.

תוקפו של היתר עיסקא כשלא עושים עסקים במעות העיסקא

ח. יסוד ההיתר של שימוש ב'היתר עיסקא' לאדם פרטי (שאינו עושה עסקים במעותיו) הוא, שכשאדם קונה במעות שקיבל מוצר בר קיימא כמו שלחן או מקרר או כסא, המוצרים הללו הם עצמם העיסקא, שהרי האדם משתמש במוצרים אלו¹⁷, ושימוש זה שווה ממון ודמי השכירות (דמי השימוש) שייכים (גם) לבנק. אבל קניית מוצרי מזון לכאורה אין בה משום עיסקא. אבל אף במקרה זה יש המקילים כיון שהבנק אינו חייב להאמין לאדם שקנה לחם¹⁸, שהרי האדם בהיתר העיסקא התחייב לעשות עסקים עם המעות ולא לקנות מזון¹⁹. ולכן, זכאי הבנק לתבוע, וכיון שהאדם אינו רוצה להישבע ישלם את דמי ההתפשרות (והיינו הריבית של הבנק)²⁰.

היתר עיסקא אינו מועיל כאשר נמנע מלשלם

ט. אדם חתם חוזה ויש בו היתר עיסקא ועליו לשלם על פי האמור בחוזה. אם האדם לא עמד בתשלומים שנטל על עצמו לשלם על פי האמור בחוזה ועל פי החוזה חייב לשלם ריבית, היתר העיסקא לא יאפשר לו לשלם את הריבית. כיון שהיתר עיסקא בנוי על כך שאדם קיבל כסף בעיסקא, ורווחי העיסקא חלקם לנותן המעות וחלקן למקבל. אבל כאשר מדובר על יצירת חוב והחייב לא שילם כלום, אי אפשר לומר שהעיסקא היא אי

¹⁷ ועיין לעיל אות ו'.

¹⁸ יש לעיין על פי סברא זו, האם הדבר מתיר לאדם עצמו לקנות לחם או רק לבנק שאינו חייב להאמין לו בכך, והאם אותו אדם שקונה לחם ואינו עושה עסקים במעות, עובר על התחייבותו בהיתר העיסקא לעשות עסק טוב ומועיל במעות? ושואל לישב על פי שיטת החלקת יעקב שבהערה 20.

¹⁹ יש לעיין במציאות בה בפירסומים של בנקים/חברות אשראי, יש פניה לציבור למשוך וללוות מהבנק לצורך קניות ואף קניות של מוצרי מזון (כגון, לקראת החגים).

²⁰ לגבי הלואה יעודית, עיין מהרש"ג יו"ד סימן ד' ד"ה "ואומר" וד"ה "הארכתי". וע"ע אג"מ יו"ד חלק ב' סימן ס"ב, ומש"כ בשיעורי ריבית, בהוצאת בית ועד לתורה גבעת שמואל, חלק ב' עמ' 139, 148 ואילך. ובשו"ת שואל ומשיב מהדו' א' חלק ג' סימן ק"ס כתב שניתן להביט על כל העסקים של מקבל העיסקא ולא רק על השימוש של המעות אותם לוו עתה, כיון שכל זה בכלל העיסקא. וע"ע חלקת יעקב יו"ד סימן ע"ד שחידש שלא דוקא עיסקת ממון מותרת בהיתר עיסקא אלא כל שיש לו הנאה הרי זו עיסקא, כגון שנהנה מנישואי בנו, עי"ש.

התשלום, כיון שאין מה שנשתעבד לעיסקא²¹. אבל אם קיבל תמורה שלא שילם בעדה, כגון שקנה דירה ולא שילם עליה, והדירה כבר בבעלותו עצם קבלת הדירה היא העיסקא לגביה תקף היתר העיסקא (וכנ"ל אות ו').

ריבית פיגורים

י. ריבית פיגורים (שמעסיק משלם לעובד על הלנת שכרו) אסורה על פי דין. ויש לעיין האם היתר עיסקא יכול להועיל, שהרי היתר עיסקא יכול לחול על ממון שנותן עתה שיעשה עימו עסקים וכו'. אבל בעל הבית שלא משלם לעובד - מה היא העיסקא ? וגם אם נאמר שבעל הבית עושה עסקים בכסף שהיה אמור לשלם לפועל, והיתר העיסקא הוא שיעשה בממון זה עסק ויתן ממנו רווחים לפועל, וההתפשרות היא אחוזי הלנת השכר. יל"ע כיצד להפוך את הממון שביד בעל הבית לממנו של הפועל שבו עושים עסקים (כיצד להפוך אותו למחצה פקדון), והיה אפשר לעשות הקנאה של חפץ עבור העיסקא - ולא פשוט²².

²¹ עיין בהקדמה אות ג'. ונראה שגם לשיטות הסוברות שכל עסקי המקבל משועבדים לנותן המעות, כל זה כשהיתה נתינה מעות או סחורה (עיין הערה 20) אבל ביצירת חוב בעלמא שמתחייב לשלם יותר אם מאחר את התשלום, אין אפשרות להתיר.

אמנם יש לעיין מה היא המציאות בה נאסר הדבר. לסוברים שאי אפשר להחיל היתר עיסקא כי אם על עסקאות ממש, ולא על קניית דירה או הלוואה לצורך חתונה וכדו' - הרי שהיתר עיסקא אכן לא יחול על הלוואה לצרכים אלו וכדו', וממילא אם יתעכב מלשלם ויתחייב בריבית - היתר העיסקא לא יועיל. אולם לסוברים שניתן להרחיב את היתר העיסקא לא רק לעסק ממש אלא לכל צורך שיש לאדם כיון שבעקיפין הוא קשור למועיל לעסקיו ופרנסתו וכל נכסיו משועבדים לכך, הרי אם אדם "יוצר חוב" מסתבר שיש סיבה ליצירת החוב. אם הסיבה היא דבר שכבר קיבל אותו (כגון שקנה מוצר או קיבל שירות, נוכל לומר שהמוצר או השירות הם עצמם העיסקא כמבואר בהקדמה. ואם הפיגור שמחייב ריבית הינו עבור מוצר שיקבל לאחר שישלם את התשלומים, נמצא שמלוה הרבה (נותן מראש ללא קבלת תמורה) ומקבל מוצר זול יותר, וא"כ אין בכך איסור. ואין לומר שמדובר בפיגור על תשלום קנסות וכדו', כיון שבהם אין איסור ריבית, שהרי אינו מקבל שום תמורה עבור הקנס, וגם יכול המלך לקבוע שמי שמשלם מוקדם משלם פחות.

ולפי הנ"ל ריבית פיגורים לצרכן ביתי של חברת חשמל וכדו' האם יועיל לה היתר עיסקא ? תלוי בשתי השיטות הנ"ל באפשרות להרחיב את היתר העיסקא לשאר דברים.

²² יל"ע האם נוכל לומר שהתוצרת שיצר הפועל ונתנה לבעל הבית, היא עצמה העיסקא, שבעל הבית מרוויח בה ונותן ממנה רווחים לפועל. אמנם, גם אם נלך בדרך זו יל"ע האם נוכל לומר זאת רק על פועל שמייצר חפץ מוחשי שבעל הבית מוכר אותו או גם על עבודות שהתוצרת איננה חפץ מוחשי, וכן מה הדין במקומות עבודה שאינם עסק, וצ"ע.

היתר עיסקא בכסף שכבר בידו

יא. היתר עיסקא יכול להועיל עבור מקרה בו אדם יקבל מעות ומשלם יותר. אבל מי שכבר יש בידו מעות מחבירו (כגון, לווה) אינו יכול לעשות עכשיו היתר עיסקא לגבי המעות שבידו ולשלם כעבור זמן יותר, וביאר הרב זצ"ל בכתב ידו:

כל זמן שלא פרע, המעות הם שלו ולא של המלוה אף שיחדם לשלם.²³

אכן יש ביד הלוח להקנות למלוה שותפות בנכסיו ובזה נפרע החוב ובנכסים עושה עיסקא וזה כבר חלק של המלוה, ויקנה נכסיו על ידי קנין סודר. אבל מעות וכסף בבנק לא ניתן להקנות בסודר רק אגב קרקע וחצי פקדון אם יש לו.²⁴ יכול להקנות בסודר.²⁵

ועוד נראה להציע, שיכול העובד לעשות הית"ע עם המעביד ועיקרו של ההית"ע שיכתוב המעביד שמודה שקיבל סך השווה למשכורתו של העובד בתורת עיסקא (מחצה מלוה ומחצה פקדון), ודמי ההתפשרות הם כשיעור הריבית שנקבע ביניהם כמקובל בשטרי הית"ע, וצ"ע. ואם כלל לא עשו היתר עיסקא, לכאורה אין היתר כמבואר בפנים. ואולי ניתן לומר, שכיון שהמעביד משלם ללוה את התוספת לא מחמת ההסכם ביניהם, אלא כדי שלא יענש על ידי המדינה, נמצא שהמדינה חייבה אותו לשלם כדי שלא יענש 'ובמקרה' העובד הוא זה שמקבל את הכסף, וצ"ע. עיין שיעורי ריבית חלק ב' בהוצאת בית ועד לתורה גבעת שמואל הערה 292.

ובעצם המקרה כתב הבי"ד סו"ס ק"ס: "המעכב דמי שכירות חבירו ותובעו מה שהיה יכול להרויח במעות כתוב בהגהות פרק ח' מהל' מלוה (ה"ד ק), תשובות מיימוניות משפטים סי' טו) שאומר ר' אליעזר מטוך שחייב ליתן לו ואין בו משום רבית... והרב אחיז הקשה לו... ובאמת איני יודע מה ראה החכם הזה להקל בשכירות יותר מבהלוואה דכלל דרביתא כל אגר נטר בכל גוונא אסור... ודע שרבינו ירוחם בנכ"ט ח"ג (פא ריש ע"ד) כתב בשם רבינו מאיר כדברי ה"ר אליעזר מטוך ולא נחלק עליו ודבר תימה הוא. ודבר פשוט הוא שאין לסמוך על דברי ה"ר אליעזר". ועיין בשו"ת עטרת משה יו"ד סימן ק"י שהאריך בדין זה, והביא מדברי הדרכ"ת יו"ד סימן קס"א אות י"ב, שבמשכורת של אדם, שנאמר בה איסור כל תלין אם משלם לו כדי שהלוה ימחול לו על האיסור שמעכב אין בכך משום אגר נטר. ועי"ש מה שדן בדבריו ומ"מ העלה שם צדדים להיתרא.

²³ פירוש, על הלוח רובץ חוב לשלם, אבל המעות הם שלו ואדם אינו יכול לעשות היתר עיסקא במעות שלו, כי אם במעות חבירו (שיעשה בהם עסקים).

²⁴ על פי נוסחאות היתר עיסקא של "חצי פקדון".

²⁵ אמנם, לאחר זמן על המלוה שזכה בחלק מנכסיו הלוח, להקנות לו בחזרה את הנכס. אולם, אם מעיקרא סיכמו ביניהם על כך שוב באנו לדין ריבית, ואסור להתנות מעיקרא שהוא מקנה לו חלק מנכסיו עד לאחר גמר תשלום הרווחים (הריבית), הדבר יתאפשר רק אם לא יהיה תנאי מראש ומקנה הנכסים מסתכן שמא הצד שכנגדו לא יתן לו בחזרה את הנכס.

אבל, אם אדם קובע שמי שקונה בחודש ניסן משלם אז מחיר זול ומי שקונה בחודש סיון ומשלם בחודש סיון המחיר משתנה, הדבר מותר כיון שמותר לאדם לקבוע מחירים שונים בזמנים שונים ואין בזה משום ריבית ולכן אינו זקוק להיתר עיסקא.

אמנם, אם הקונה כבר קיבל את המוצר ואם ישלם בזמן המחיר כך וכך ואם יתעכב המחיר יהיה גבוה יותר, כאן קיים איסור ריבית ולכאורה לא יועיל היתר עיסקא (וכאמור לעיל לגבי לוח שיש כבר בידו את הכסף של המלוח).

אבל במקרה זה ניתן לומר שהמוצר עצמו הוא ה"עיסקא"²⁶ וניתן לערוך היתר עיסקא. והיינו שהקונה משלם יותר למוכר כיון שעושה עסק (או יכול לעשות עסק) עם המוצר (כגון להשכירו לאחרים) ולכן מתחייב לשלם יותר על המוצר מחמת הרווחים שיש לו, וההתפשרות היא כנוסח ההיתר עיסקא.

ריבית בקניית דירה / תשלום לפני קבלת הבעלות / ריבית בעיכוב תשלומים

יב. ²⁷מציאות מוכרת היא, שאדם קונה דירה והחל משעת חתימת החוזה הוא משלם את תמורת הדירה למוכר, על פי לוח תשלומים קבוע מראש והבעלות על הדירה עוברת אליו בתאריך בו הוסכם מראש על מסירת הדירה אליו ובהשלמת התשלום האחרון. ולקמן נדון על כמה מצבים בהם יש לדון מחמת דין ריבית. וכגון:

- א. אדם אינו משלם את אחד מתשלומי הביניים במועד שנקבע מראש, הוא מתחייב לשלם ריבית איחור זה, גם אם הוא יסיים את כל התשלומים במועד מסירת הדירה.
- ב. הקונה מתעכב בתשלומים או רק בתשלום האחרון – הדירה לא תועבר לידו עד שישלם את כל התשלום (כולל הריביות).

²⁶ האמור הוא רק במקרה שהמוצר כבר ברשות הקונה, אבל אינו בבעלותו, שאם הוא כבר בבעלותו, שוב אינו יכול לעשות עיסקא וכנ"ל.

²⁷ עיין הישר והטוב חלק ב' עמ' ז' ואילך במאמרו של הרב זצ"ל בענין שלפנינו, ברית יהודה פרק כ"ד ס"ק י"ח עמ' תט"ו.

ג. הקונה הקדים ושילם את כל התשלום עוד קודם מועד מסירת הדירה שנקבע מראש ולכן מועד מסירת הדירה יוקדם מחמת הקדמת התשלום.

כל עוד הקונה לא השלים את התשלומים (ולכן הדירה עדיין לא בבעלותו), כל תשלום שהוא מעביר למוכר הינו "הלואה" (הקונה הינו המלוה), והמוכר הינו הלוה, (ולכן אסור לקונה לגור בדירה קודם השלמת התשלומים, כיון שזכות המגורים המוקדמת היא ריבית שיתן המוכר לקונה וכפי שנאמר בגמ' בב"מ סה: שלמוכר מותר לגור ולקונה אסור) והפרעון של ההלואה הינו בדירה עצמה.

ולאור זאת, במקרה הראשון (איחור של אחד מתשלומים הביניים), בפשטות לפנינו איסור ריבית, שהרי היה אמור לשלם מעט ומשלם יותר. אולם ניתן להתיר זאת משני טעמים:

האחד, כיון שהקונה הוא המלוה, נמצא שאם הוא משלם יותר עבור האיחור של אחד התשלומים, תוספת התשלום הינה למעשה הלואה נוספת שהוא נותן ללוה (המוכר), ומותר למלוה להוסיף על הלוואתו ולא לדרוש עליה תמורה (התוספת תהיה מתנה), והפרעון הוא כפי שנקבע מראש – הדירה שמחירה נקבע מראש, ולכן אין לפנינו איסור ריבית.

השני, אף אם נאמר שלפנינו איסור ריבית בתוספת התשלום²⁸, ניתן לערוך היתר עיסקא²⁹. ונאמר, שהמחיר המלא של הדירה הוא המחיר כולל כל הקנסות והריביות, ומחיר זה מותר לשלם כי זה מחיר הדירה³⁰. אולם אם הקונה הקדים ושילם (לפי הלוח המקורי), הוא נותן הלוואה למוכר, והמוכר אמור לעשות עסקים ולהרוויח בהם

²⁸ ומדוע והרי התבאר שהקונה הוא זה שמלוה וכיצד יתכן שמלוה עובר על איסור ריבית? ושואל מחשש לצד בעלות מחמת הערת האזהרה וכד', וצ"ע.

²⁹ ההיתר עיסקא איננו על העיכוב בתשלום, כי אדם אינו יכול לעשות "עיסקא" בכסף שלו שלא שילם אותו – ועיין לקמן מה היא העיסקא.

³⁰ אמנם, צ"ע מה הוא מחיר זה, שהרי כל זמן שיתעכב, הריבית תתפח? ונראה שאם יתאחר זמן רב, העיסקא תבטל על פי הכתוב בחוזה, ונמצא שהמחיר הגבוה ביותר, הוא המחיר עד היום בו העיכוב גורם לביטול ההסכם.

ולתחילת ברווחים עם הקונה, אולם הוסכם ביניהם שיתפשו, והקונה יקבל את הדירה לידיו כפרעון.

ועל פי האמור, גם במקרה השני, בו הקונה מתעכב בתשלום האחרון ולכן זוכה בבעלות הדירה רק לאחר מכן, אין בכך חשש ריבית, לפני שתי ההצעות שנאמרו.

אולם במקרה השלישי, אם הקונה יקדים את התשלומים ולכן יקבל את הדירה לבעלותו מוקדם יותר, יש מקום לאסור משום ריבית, שהרי כיון שהקונה הקדים והלוה למוכר (דהיינו שילם מוקדם), המוכר (שהוא הלוה), מאפשר לו לגור בדירה מוקדם יותר ממה שסיכמו מראש, וזכות המגורים בתקופת זמן זו, היא עצמה היא תוספת שנותן המוכר (הלוה) לקונה, והרי זו ריבית³¹.

ועל פי חשש זה, יש מקום לומר שלעולם אסור לקונה לשלם בזמן, שהרי מחמת שמקדים ומשלם בזמן לפי לוח התשלומים הוא מקבל את הדירה מוקדם יותר מאשר אילו היה מתעכב בתשלומים והיה מקבל יותר מאוחר את הדירה וכיון ששילם בזמן זכה בדירה מוקדם יותר וזכות מגורים מוקדמת זו היא עצמה ריבית ששילם המוכר לקונה³² !

³¹ ויש לעיין האם יועיל היתר עיסקא, והיינו שהמוכר שקיבל את התשלומים מוקדם יותר, עשה בהם עסקים והרוויח, וההתפשרות היא שיקבל את הדירה קודם במקום שיתחלו הרווחים (אולם אם מקדים תשלום ומיידי נכנס לדירה, הרי מוכח שהמוכר לא הספיק להרוויח בכסף זה, ובאנו לשאלה האם מותר להקדים ולתת את דמי ההתפשרות ומניעת השבועה שבהיתר עיסקא עוד קודם לביצוע העיסקא, ואכמ"ל). ולולי דברי הרב זצ"ל היה מקום לומר, שאין בהקדמת מסירת הדירה משום ריבית, ואף ש"זכות השימוש" בדירה שווה כסף ונמצא שמוכר הדירה נתן זכות מגורים תמורת הקדמת ההלוואה. אולם, כיון שזכות מגורים זו איננה מגורים בנכס של הלוה (המוכר) אלא פרעון, אין בזה איסור. שאם לא נאמר כן, אדם המלוה לחבירו מעות וסוכם שילוח לו בר"ח והפרעון יהיה בר"ח שלאחר מכן, והמלוה הקדים ונתן את ההלוואה קודם ר"ח, יהיה אסור ללוה לפרוע קודם ר"ח הבא, וצ"ע. ואמנם עיין בדברי הרב באות הבאה

³² הרב זצ"ל לא הציע כאן פתרון לבעיה זו, ועיין בהישר והטוב חלק ב' (ניסן תשס"ו) במאמרו של הרב בענין קניית דירה ובדרך שהוצעה שם (להקנות את הדירה על פי התקדמות התשלום – עי"ש בפרטי ההצעה).

אמנם, נוכל לומר שאם עשו היתר עיסקא, והיינו שהמוכר עושה עסקים עם הכסף שקיבל ודמי ההתפשרות הוא הפרעון בדירה עצמה, יכול המוכר להקדים ולתת לו את הדירה, אם אכן בחוזה כתבו מראש שיש אפשרות להקדים את מועד המסירה של הדירה, כיון שזו היא ההתפשרות עבור הרווחים ומניעת השבועה (אולם לגבי התשלום אחרון – עיין מש"כ בהערה הקודמת). ולולי דברי הרב זצ"ל, היה ניתן להציע,

הקדמת תשלומים – הלויני ואלוה לך

יג. מחלוקת היא הובאה מחלוקת האם האומר לחבירו הלויני והלוה לך, יש בכך משום איסור ריבית³³. ומעשה שהיה, אדם הקדים אחד התשלומים למוכר דירתו בעקבות בקשת המוכר שהוא זקוק עתה לכסף (ועדיין לא זכה בדירה), כלומר הוא הקדים לו את ההלוואה. אחר זמן הוא רוצה לבקש מבעל הבית שיאחר לו את אחד התשלומים שהתחייב לשלם לו. ולכאורה תלוי במחלוקת הנ"ל, אם מדובר באותו סכום ובאותו תקופה, ועוד קל יותר שמעיקרא לא התנה בשעת ההקדמת התשלום שאח"כ יאחרו את אחד התשלומים.

ואם הקונה אומר למוכר שבזכות שהקדים לו מעות יסכים המוכר להעביר לו את הבעלות בדירה מוקדם יותר ממה שכתוב בחוזה (וכמובן הוא ישלם לו את כל התשלומים עד המועד המוקדם) יש לאסור, כיון שעבור הקדמת המעות, נתן לו את המקח מוקדם יותר וה"ז שווה כסף³⁴.

ריבית קודם קבלת הדירה / מחלוקת לגבי "כח עליון" – דינא לנפשיה

יד. אדם רכש דירה מאשה שירשה את הדירה. בשעה בה נכתב החוזה, הדירה לא הועברה לבעלות המוכרת (לא הוצא צו ירושה וכו'). סוכם בין הצדדים שהם נכנסים לדירה ומשלמים סכום בשעת הכניסה. ובשעה שהמוכרת תשלים את התהליך והם יקבלו ממנה

שתשלום בזמן אין בו חשש ריבית, כיון שבניגוד לריבית רגילה של הלוואה בה המלוה מעוניין בריבית, במקרה שלפנינו הצדדים מעוניינים בתשלום בזמן והריבית הינה כלי למנוע את אי העמידה בזמנים, כך שאם משלם בזמן יש מקום לומר שאין להגדיר זאת כריבית, ובמיוחד אם יוסיפו נוסח שמבטא את האמור וצ"ע.

³³ רמ"א יו"ד סימן ק"ס סעיף ט': "ואם אחד מלוה מעות לחבירו על זמן מה כדי שיחזור וילווה פעם אחרת כזמן הראשון, יש אומרים שאסור (מרדכי ס"פ א"נ ותשובת הרא"ש כלל ק"ח סי' ט"ז) ולא דמי לעושה עמו מלאכה וחוזר ועושה עמו, דגבי הלוואה שכר הלוואה הוא נוטל. וי"א דמותר אם אינו מלוה לו לזמן ארוך יותר ממה שהלווה (ב"י בשם ס"ה ומרדכי בשם מהר"מ).".

³⁴ ואם מעיקרא כתבו בחוזה שהקדמת התשלומים תקדים את מסירת הדירה ? עיין ברית יהודה פרק כ"ד עמ' תט"ו ד"ה "כשהמכירה"

את כל האישורים, הם ישלמו לה תוך חודשיים את שאר הסכום. חלקו במזומן וחלקו באמצעות משכנתא.

בחווה נכתב שאיחור בתשלום יחייב ריבית כמקובל בבנק לאומי לישראל. ועוד נכתב בחווה: "מוסכם בין הצדדים כי כח עליון שאין לאיש שליטה עליו דוחה את התחייבויות הצדדים על פי הסכם זה, 'כח עליון' הוא בין השאר, שביתה בלשכת רישום מקרקעין... אי העברת כספים לבנקים למשכנתאות ע"י משרד האוצר, משרד השיכון, פעולות איבה ומלחמה, פגעי טבע למיניהם ו/או עיכוב הנובע מבנק למשכנתאות ואשר אין למי מהצדדים מחדל בגינו".

לאחר שהמוכרת העבירה את הדירה על שמה, הקונה שילם את המזומנים ואת הסכום שאמור היה לשלם באמצעות המשכנתא, איחר בחודש. לדבריו הסיבה לאיחור נבעה מכך שכאשר בא לממש את המשכנתא, התברר שכיון שהוא לא עובד, הוא אינו יכול לקבל את המשכנתא בתנאים בהם הוא חשב שיקבל מלכתחילה. ולדבריו נאמר לו בבנק שבינתיים השתנו החוקים בבנק ישראל לגבי קבלת משכנתא לגבי מי שאינו עובד והתנאים החדשים ייקרו מאד את המשכנתא. הוא בירר בבנק אחר ושם היו מוכנים לתת לו משכנתא בתנאים טובים כפי שציפה מלכתחילה³⁵ וכיון שהוא היה צריך להעביר את חשבון הבנק שלו לבנק החדש, התעכב התשלום שנתקבל עבור המשכנתא בחודש.

המוכרת הגישה תביעה לבית משפט לתביעות קטנות על האיחור בתשלום ותבעה 4000 על סמך האמור בחווה שיש לה זכות לדרוש ריבית. הנתבע טען שמדובר ב"כח עליון" ולכן הוא פטור לגמרי. העניין נסתיים בפשרה של 1600 ₪, ולדברי הקונה הוא החליט להסכים לפשרה כיון שחשב שאם לא יסכים יאלץ לשלם את הכל ו/או להביא ראיות חדשות ולעכב ולסבך את כל העניין.

³⁵ אולי הדבר מוכיח שבאמת לא השתנו התקנות בבנק ישראל כפי שטען הבנק הראשון, שלא מסתבר שהבנק השני יעבור על תקנות של בנק ישראל, וצ"ע האם יש משמעות לפרט זה לענין שלפנינו.
כב

בחישובי הארנונה של הדירה התברר שכיון שהדירה היתה ריקה כמה חודשים קודם כניסתם אליה, מגיע זיכוי של סך 500 ₪ שהמוכרת שילמה כתשלומי ארנונה ולכן הכסף מגיע למוכרת. אבל העירייה נתנה את הכסף לקונה שהוא זה שעתה משלם הארנונה. המוכרת לא ידעה מכך שהעירייה זיכתה בסכום זה. הקונה טוען שכיון שהוא בטוח שעל פי דין הוא צודק שהדבר נחשב "כח עליון", רק שהוא לא הצליח להוכיח זאת בבית המשפט (מחוסר ראיות ועוד), לכן, מותר לו להשאיר כסף זה אצלו – ועל כך שאלתו.

מתחילה יש יש לדון האם היה מותר להתחייב ריבית במקרה זה³⁶. ונראה שריבית זו מותרת, כיון שכל עוד הם לא שילמו את מלוא הסכום, הדירה לא היתה שלהם. ונמצא שהתוספת שהם שילמו היא עבור התקופה שלפני הזכייה בבעלות על הדירה. העברת תשלום מקונה למוכר עוד קודם קבלת התמורה (הדירה במקרה זה) מוגדרת 'הלואה' שנותן הקונה למוכר, ופרעון ההלואה על ידי המוכר הינו באמצעות נתינת המוצר לידי הקונה - במקרה שלפנינו העברת הבעלות על הדירה.

ומכאן, אם מחיר הדירה שנקבע מראש הינו 500.000 ₪, הרי שהקונה התחייב לשלם יותר אם יתעכב בתשלומים אבל לבסוף יקבל את הדירה בשוויה המקורי, והרי זה דומה למלוה שהלוה הרבה ולבסוף קיבל רק חלק מהפרעון – על פי הסכמתו מראש, ולכן הדבר מותר.

ולכן עצם התביעה של המוכרת הינה תביעה מוצדקת. ואילו הדבר היה בא לפני בית דין של תורה, והיו מגיעים למסקנה שכך הם הדברים (לולי טענת ה'כח עליון' – עיין

³⁶ בנוסח החוזה כתוב: "כל סכום שלא ישולם בזמנו ובמועדו, ישא ריבית בשיעור הריבית המירבית הנהוגה בבנק..." האם נוכל לומר שכיון שלבנק יש היתר עיסקא, אף לשון החוזה כוללת את תנאי ההיתר עיסקא של הבנק? מסתבר שהם לא כיוונו לכך. ואף אם נאמר שאין ללכת אחר כוונתם אלא אחר הכתוב, נראה שהם כתבו את שיעור הריבית, ולא על פי כל תנאי הבנק, וממילא התכוונו רק לשיעור הריבית ולא לכל התנאים הנלווים הכוללים את היתר העיסקא. ולפיכך קשה להסתמך על כך (ועיין בשיעורי ריבית ב', בית ועד לתורה גבעת שמואל, הערה 242).

ועוד, שאף אם נאמר שהיה ניתן לומר שכוונתם גם להיתר עיסקא של הבנק, יל"ע האם היתר עיסקא מועיל במקרה זה. שהרי היתר עיסקא יכול להועיל לכסף שנתן ראובן לשמעון ושמעון התעכב בפרעונו. לעומת זאת אם שמעון לא קיבל דבר מראובן ורק התעכב מלשלם לו, מה היא ה'עיסקא' עליה יחול היתר העיסקא.

לקמן) היו מחייבים את הקונה לשלם. ואילו היו עושים פשרה בבית הדין, היו מעיקרא עושים קנין על הפשרה והקנין מלמד על כך שמוחל על כך שמחייבים אותו לשלם והפשרה היתה סיום הענין, וממילא הכסף שהתקבל מהארנונה צריך לעבור למוכרת הדירה.

אולם הקונה שהתחייב בבית המשפט, סובר שמדובר במציאות של "כח עליון". ואם הוא צודק, נמצא שהתביעה לא מוצדקת ואף הפשרה אינה נחשבת הסכמה, כיון שזו פשרה שנעשתה מחמת אונס³⁷ (שחשב שיאלץ לשלם יותר אם לא יסכים לפשרה, ולכן אין לה משמעות הלכתית וגם לא עושים קנין על הפשרה בבית משפט³⁸). וא"כ על פי דבריו לקחו ממנו ב'כח' וממילא מותר לו להשאיר את כסף הארנונה בידיו, מדין עבד איניש דינא לנפשיה³⁹, (אמנם יש פרטים רבים בדין זה, ומ"מ כאן הוא מוחזק בכסף של הארנונה).

אמנם, כיון שהוא בא לשאול ואין אנו יודעים אם אכן המציאות שלפנינו היא "כח עליון", אי אפשר לומר לו שהדין עימו, שהדבר תלוי בהבנת המציאות. ואם הוא טועה, הרי שהוא מחזיק בידו כסף שאינו שלו, והרי הוא ב'סיכון' של איסור עושק (וגזל).

ולכן יש לומר לקונה שיברר אצל מביני ענין (משפטנים, בנקאים) אם אכן מקרה זה יכול להיות מוגדר "כח עליון" רק שלא הצליח להבהיר זאת לשופט. ואם יתברר שהוא צודק הרי שהוא יכול להשאיר את הכסף אצלו. אבל אם הוא אינו צודק, הרי שהוא מחזיק בכסף שאינו שלו שיש להשיבו לבעליו על פי דין, כך שאין אפשרות לומר לו תשובה 'חתוכה' על פי דין תורה כיון שלא ידוע האם מדובר ב"כח עליון".

ויש להעיר, שאילו היה מקרה זה היה בא לפני דין תורה, והדיינים היו מסתפקים ולא היתה אפשרות להכריע האם הדבר נחשב "כח עליון", הם היו מציעים פשרה כלשהי

³⁷ אכמ"ל בגדרי אונס ממון.

³⁸ בפשרה שעל פי דין תורה עושים קנין. ובהגהות רעק"א לחו"מ סימן י"ב על דברי הש"ך ס"ק י"א כתב שאם אמר במפורש אחר הפשרה "אני מוחל לך" מועיל.

³⁹ עיין שו"ע חו"מ סימן ד'.

(רק שהיה הדבר נעשה בקנין המועיל) ולכן יתכן שגם בדין תורה המסקנה היתה פשרה וממילא היה חייב להשיב לה את הכסף וגם יתכן שאילו בפני בית דין היתה תמונה מלאה של הענין כולל הנושא של הארנונה, היו עושים פשרה שכוללת גם את ענין הארנונה.

תשלום ריבית על מקום בבית כנסת / קנס על עיכוב תשלום במכירת דירה

טו. בית כנסת שרוצה לבנות מבנה קבע דורש מכל אחד מהמתפללים 18,000 ₪ ומי שמשלם סכום זה זכאי למקום לו ולילדיו. את התשלום יש להעביר תוך חודשיים לעירייה. חלק מהמתפללים ישלמו מיד וחלק בפריסת תשלומים ארוכה למשך כמה חודשים או שנים (וגם יתכן שהבניה תסתיים לפני גמר התשלומים). ועד בית הכנסת (העמותה) מסכים לקבל צ'קים לפריסה ארוכה וכדי לשלם מיד את הסכום לעירייה – יטלו הלוואה מהבנק, שדורש ריבית עבור ההלוואה. הועד רוצה שכל מי שבגינו תינטל ההלוואה ישלם את חלקו בסך הריבית (ושאר ההוצאות של פתיחת תיק וכו'), כך שאלו שישלמו בפריסת תשלומים, ישלמו יותר מ 18,000 כל אחד לפי משך זמן ההלוואה שהועד נזקק לקחת עבור פריסת התשלומים שלו.

אין לפנינו איסור ריבית, כיון שהועד יכול לקבוע שהמושב יהיה שייך למשלם רק בשעת גמור התשלומים. וכיון שהוא עדין אינו זוכה בכסא לפני גמר התשלום אין כאן איסור ריבית, שהרי יכול מוכר לקבוע מחיר לכל אדם ולכל תאריך כפי שהוא רוצה ולתת לו את המוצר ביום בו יגמור לשלם.

על פי אותו עקרון (שכל עוד שהקנין לא חל אין איסור ריבית בתוספת תשלום), חוזה דירה שמחייב את הקונה לשלם קנס/ריבית עבור עיכוב בתשלומים אין בכך איסור, כיון שעדיין לא זכה בדירה. וגם אין בכך משום איסור אסמכתא, כיון שעוד לא חל הקנין והוא יכול לחזור בו כל עוד הקונה לא ישלם.

חברת ביטוח שלא שילמה בזמן

טז. חברת ביטוח שמאחרת בתשלום ומשלמת ריבית, יש בכך משום איסור ריבית, אבל היתר עיסקא יכול להועיל כיון שחברת הביטוח עושה עסקים בכסף ומרויחה בו⁴⁰.

משכנתא אחר התחייבות בתנאים

יז. אדם התחייב לשלם על דירה לבנו. ועתה הוא רוצה שבנו יטול משכנתא והאבא יפרע לבנק. על האב לעשות הית"ע עם בנו. והסיבה היא, שהאבא כבר חייב את הכסף לבן והוא מבקש הלואה מבנו ובנו מוכן להלוות לו בתנאי שאביו יפרע את התשלום החודשי לבנק שיש בו תוספת על הקרן, ולכן יש לעשות היתר עיסקא בין הבן לאב. ובדוחק היה מקום לומר שכיון שהבן נוטל הלואה מהבנק, מסתבר שמלוה לאביו בתנאים שהבנק מלוה לו, וכיון שההלואה מהבנק הינה בהיתר עיסקא, אף הוא מלוה לאביו בהיתר עיסקא⁴¹.

יח. ב"תנאים" הורים התחייבו לתת סכום לבן (לקניית דירה). עתה הם אומרים לו שיקח משכנתא על הסכום שהם התחייבו והם ישלמו לו. כיון שהם כבר חייבים מזמן התנאים

⁴⁰ לאור האמור באותיות הקודמת צ"ע כיצד יועיל היתר העיסקא, והרי חברת הביטוח מאחרת בתשלום כסף שלה - ומה העיסקא בדבר? ונראה שכיון שהלקוח שילם עבור דמי הביטוח וחברת הביטוח מתחייבת לפרוע לו, הרי הלוואה נחשב כמי שהלוה לחברה, וכשהחברה משלמת לו, הרי אלו רווחי העיסקא ממה ששילם (אמנם יל"ע שברור שתשלום של אדם אחד אינו מניב רווחים כה גדולים של פיצויים מחברת הביטוח ורק בגלל שהרבה לקוחות יש לחברה ורק חלקם נזקקים לקבל תשלום מהביטוח, חברת הביטוח יכולה לשלם, וקצ"ע).

⁴¹ הט"ז ביו"ד סימן ק"ע ס"ק ג' דן על שותפים שאחד מהם לוו בהיתר עיסקא כסף עבור השותפות, והמלוה מכיר רק את השותף שלו ממנו, ונמצא שביחס למלוה עומד רק לווה אחד, והשותף שלו ממנו, מלוה חלק מהכסף לשותפו, ולפנינו הלואה בריבית בין השותף הראשון לשותף השני וכתב על כך הט"ז: "אם לווה האחד מישראל בעיסקא ונותנו תשותפות, שפיר יוכל ליתן הרווח מן השותפות, דבדרך שהוא מקבלו בעיסקא כך הוא נותנו לשותפו בעיסקא". ועיין שיעורי ריבית ב' (בית ועד לתורה גבעת שמואל, תשס"ג) בפרק 'ריבית בין שותפים' עמ' 182 ואילך.

ורוצים עתה לפרוע לו בתשלומים שיצטברו לסך גבוה יותר, הרי זו ריבית וכיון שבפועל יתנו לו יותר יש צורך לעשות היתר עיסקא ביניהם לבין הבן (ולא די בהיתר העיסקא שבין הבן לבין הבן).

ויש לעיין כיצד יתבצע היתר העיסקא שהרי בפועל הם לא נותנים לו כסף⁴² ?

ונראה לומר, שכיון שהבן לווה מכח ההבטחה שלהם לשלם, למרות שבפועל הכסף ניתן מהבנק לבן (או אפילו למוכר הדירה במקרה של משכנתא) והאבא לא נתן לו דבר בפועל, אפשר לומר שההלואה שהבן לוקח מכח שליחות האב נחשבת שהבן לוקח מכוחו וההורים הם הלווים (אף שהבנק אינו יודע מכך ולא הרישום בבנק הוא הקובע), ונאמר שההורים לוו והם אלו שחייבים לבנק וא"כ יש להיתר עיסקא על מה לחול⁴³.

אין אפשרות לעשות היתר עיסקא וההלואה כבר נעשתה

יט. לאחר שכבר בוצעה הלואה בריבית, אין אפשרות לעשות היתר עיסקא. ולכן הורים שלוו כסף מהבת שלהם, ועתה הם רוצים לשלם לה שכר לימוד (שלא היו משלמים בלאו הכי) כיון שהם יודעים שאסור להם לשלם ריבית ישירה עבור ההלואה, הדין הוא שאסור להם לשלם את שכר הלימוד כיון שזו ריבית. ומעיקרא בשעת ההלואה היו יכולים לעשות היתר עיסקא אם לוו את הכסף מהבת לצורך עיסקא.

כ. אדם שלווה בריבית באיסור, אי אפשר לעשות היתר עיסקא לאחר ביצוע ההלואה. הפתרון הוא שהלווה יחזיר את הקרן, ואז ילוה לו שוב אם ירצה. שהרי מותר למלוה

⁴² כנ"ל, כדי שהיתר העיסקא יחול, יש צורך שיועבר כסף שבו תתבצע עיסקא וכאן לא היתה שום העברת כסף.

⁴³ אמנם לפי זה לכאורה היתר העיסקא של הבנק די בו ואין צריך היתר עיסקא בין האבא לבנו (שאפילו יכול להחשב כסתירה לכך שההלואה היא לאבא, ושמא יש להחמיר אף שיש כך צד סתירה).

לדרוש את כספו מיד מדין מקח טעות וכדברי הנתיבות שמלוה יכול לתובע את כספו עכשו בטענת מקח טעות⁴⁴.

אולם אם אין ללוה כסף לפרוע עכשו, אפשרי שהלוה יקנה חלק מביתו למלוה כפרעון להלוואה. ונמצא שעתה הלוה גר בבית שחלקו שייך למלוה ועליו להעלות לו דמי שכירות עבור השימוש בבית. ולאחר זמן אם יהיה ללוה כסף יקנה שוב את הבית מהמלוה, אבל אסור להתנות שללוה תהיה אפשרות לקנות את החלק שנמכר למלוה. ובפשטות, יכול לתבוע גם שכר דירה גבוה⁴⁵.

מתי חייב בהית"ע ומתי מותר בתשלומים גבוהים מהקדן / נדוניית חתנים

כא. אדם שאינו חייב כסף יכול להתחייב לחברו שיתן לו סכום כך וכך היום ואם לא יתן היום יתן לו סכום גדול יותר ביום אחר ואין בזה משום ריבית, כפי שמצאנו בדין נדוניית חתנים⁴⁶. אמנם בדין הנדוניה לכאורה יש להסתפק, שהרי שם תמורת הנדוניה מקבל

⁴⁴ דברי הנתיבות הם בחוות דעת יו"ד קס"א, חידושים ס"ק ה': "ועיין במשנה למלך פ"ח מהלכות מלוה הלכה א' שכתב דמהאי טעמא אם רצה המלוה לתבוע מעותיו תוך זמנו ואומר לא הלוייתך רק אדעתא דרביית וכיון דאסור לי ליקח הרבית תחזיר לי מעותי, שמחוייב להחזיר ע"ש שמביא תשובת ב"י [אבקת רוכל סימן קי"ב] שחולק על זה". ועיין חלקת יואב יו"ד סימן כ"ג ד"ה "ואגב אעורר".
⁴⁵ האם יש גבול ל"שכר הדירה הגבוה" ? עיין ליד ציון הערה 16 וקצ"ע.

⁴⁶ שו"ע יו"ד סימן קע"ז סעיף ט"ו: "המתחייב לפרוע לחתנו לנדוניה לזמן פלוני ואם יעכב מלפרוע יוסיף על סך הנדוניה על כל עשרים דינר מהם ז' פשיטים בכל חדש, מותר, שזה דומה לנותן מתנה לחבירו ואומר לו אני נותן לך כך וכך לזמן פלוני, ואם לא אתן לך לזמן פלוני עוד אני מוסיף כך וכך, שהוא מותר (וכבר נתבאר לעיל סי' קע"ו)". וטעם ההיתר הוא שמדובר בהתחייבות שאדם נוטל על עצמו ואין זה פרעון לחוב קיים, שבפרעון חוב יש איסור ריבית, אבל בהתחייבות עצמית אין איסור לקבוע שישלם עתה סכום אחד או בתשלומים סכום גבוה יותר. והדברים מפורשים בב"י שם בשם תשובת הרשב"א: "...להתיר באשה שנתחייבה לפרוע לחתנה נדוניית בתה לזמן פלוני ואם תעכב מלפרוע תוסיף לו על סך הנדוניה על כל עשרים דינר מהם ו' פשיטים בכל חדש דשרי ולא דמי להא דתנן (סה). מרבין על השכר ואין מרבין על המכר דהתם כיון שהוא לוקח קרקעו של זה וחייב ליתן לו דמיו עכשיו והוא אומר לו אם מעכשיו בכך ואם לזמן פלוני בכך וכך נמצא זה כאגר נטר לי אבל זאת שנותנת לו בתה ועוד נותנת לו נדוניה עמה מאי אגר נטר איכא הכא הא למה הדבר דומה למי שנותן מתנה לחבירו ואומר לו אני נותן לך כך וכך לזמן פלוני ואם לא אתן לזמן פלוני עוד אני מוסיף כך וכך". וכן כתב הרמ"א ביו"ד סימן קע"ו סעיף ו': "מותר להרבות בנדוניית חתנים, כגון שנדר נדוניה לבתו והתנה עם חתנו שכל שנה שיניח לו הנדוניה אצלו יתן לו כך וכך שכר, מותר, שאין זה אלא כמוסיף לו נדוניה. ודווקא כשהתנו כן קודם הנשואין אבל לא אח"כ, דהוי אגר נטר". ועיין הערה 99.

תמורה, שהחתן מסכים להתחתן עם בתו ואם כן לכאורה יש כאן 'תשלום' עבור הנישואין, שלולי הנדוניא החתן לא היה מסכים להתחתן. ומדוע מותר לו לומר את שתי האפשרויות הנ"ל, ושמא אין זו תמורה גמורה, וצ"ע.

והוסיף הרב זצ"ל בכת"י:

והטעם, שאין מה שנושא האשה מחייב לחותנו ליתן לו מעות, גם בהבטיח לו אם לא עשה קנין, שאין נישואין מחייב תמורה⁴⁷.

כב. אדם אינו חייב כסף ואומר לחבירו שיבחר האם לקבל עכשו מתנה ששוה 100 או כעבור שנה סך של 200 אין בכך איסור ריבית כי לא התחייב כלום (כמבואר לעיל), אבל אם התחייב מעיקרא 100 אסור לומר שיתן 200 עוד שנה. ושאלה זו עולה בהסכמי ממון שבין בני זוג שהתגרשו, שהאבא מתחייב לזון את ילדיו. וכתוב בהסכם שאם לא יזון ביום מסויים יתחייב לשלם יותר ביום אחר. אם נאמר שמעיקרא חל עליו תשלום (שהרי חובה על אב לפרנס את ילדיו גם ללא ההסכם), הרי התוספת היא ריבית אבל אם לא חל עליו תשלום (כיון שבגדולים החיוב הוא רק מדין צדקה) הרי זה כמו מתנה ויש להתיר⁴⁸. והספק הוא האם החיוב לפרנס ילדים גדולים מדין צדקה הוא חיוב גמור לענין זה⁴⁹.

⁴⁷ אולם אם החתן אינו מוכן לשאת את האשה ללא קבלת נדוניא, והתחייב אבי האשה לתת לו נדוניא כבקשתו ועשו קנין המועיל, ברור שלאחר זמן אינו יכול לתת לו בתשלומים סכום גבוה יותר, וכפי שכתב הרמ"א בהערה הקודמת. אמנם, אם מעיקרא בעת עשיית הקנין על הנדוניא (שהיא תנאי לנישואין), אומר מתחייב אבי הכלה שיתן סכום בבת אחת או סכום גבוה יותר בתשלומין ועושים קנין בדבר, לכאורה על פי האמור בפנים הדבר אסור, כיון שמדובר בתמורה על עצם הנישואין, וצ"ע.

⁴⁸ האם ההיתר או גם במקרה שיש חיובים שונים של שני הצדדים ואז מדובר בתמורה ?

⁴⁹ עיין ליד ציון הערה 271.

פשיעה בממון שקיבל בהיתר עיסקא

כג. אף שבהיתר עיסקא מקבל הכסף אינו צריך לשלם אם הוא הפסיד⁵⁰, אם ההפסד נבע מפשיעה הוא חייב לשלם, אפילו אם הדבר לא נכתב בשטר העיסקא, כיון שכך הוא עיקר הדין של קבלת פקדון שעל פשיעה יש לשלם.

והוסיף הרב בכתב ידו:

חלק ההלואה חייב גם אם הפסיד באונס וחלק הפקדון פטור בהפסיד באונס אבל חייב בפשיעה וגניבה ואבידה⁵¹.

**שטר היתר עיסקא שלא מילאו אותו של כדין / מחלוקת האם נפרעה הקרן
או הריבית**

⁵⁰ מקבל המעות השקיע את כספו והיה אונס והפסיד, אם נשבע על ההפסד אונס או הביא עדים על כך כפי התנאים של היתר העיסקא, פטור מקבל המעות מלשלם על פי הנוחסאות השונים של שטרי היתר עיסקא (כיון שקבלת המעות המאפשרת קבלת רווחים הינה ממעות שדרגתם בדרגת פקדון, שביחס אליו מותר לקבל רווחים כיון שאין זו הלואה, ובפקדון אדם פטור מאונס, ולכן אם אירע אונס הוא פטור מלשלם את חלק הפקדון).

⁵¹ נראה לפרט:

א. אם טוען מקבל המעות שהפסיד והוכיח דבריו (על פי התנאים האמורים בשטר ההיתר"ע כגון עדים), וההפסד היה באונס - פטור מלשלם את חלק הפקדון.

ב. אם מקבל המעות מודה שהפסיד בפשיעה או בגניבה או באבידה – ולא הצליח להוכיח את דבריו עליו לשלם את חלק הפקדון וגם את דמי ההתפשרות (אחוזי הריבית), כיון שנותן המעות רשאי שלא להאמין לדבריו

ג. אם טוען מקבל המעות שהפסיד בפשיעה או בגניבה או באבידה – והצליח להוכיח את דבריו, עליו לשלם את חלק הפקדון (כיון שפשע וכו' כמו כל שומר), אבל יהיה פטור מדמי ההתפשרות (אותם יש לשלם רק אם לא הצליח להביא רהוכחה על פי תנאי שטר ההיתר"ע).

אמנם, ביחס לאמור באות ב'-ג', לכאורה הדבר תלוי בנוסחאות שונים של היתר עיסקא, שלכאורה אם בנוסח השטר אין התייחסות למציאות של פשיעה אלא רק לזו של הפסד, יש מקום לומר גם אם לא הוכיח את טענתו שפשע, אי אפשר לחייבו את דמי ההתפשרות כיון שנוסח ההיתר עיסקא מתייחס רק להפסד (שאיננו פשיעה או גניבה ואבידה).

כד. אדם הלוח כסף לחבירו לצורך עסקים בריבית (בהית"ע – לקמן). הוסכם על הצדדים שכל חודש ישולם סך כלשהו כריבית ולא סוכם תאריך לפרעון ההלוואה. בפועל לגבי ההחזרים היו שלש תקופות:

- תקופה א': הלוח שילם כל חודש – עבור הריבית בלבד (ללא הקרן)
 - תקופה ב' הפסקה בתשלום עקב קשיים – ולאחר מכן המשך תשלומים, שלגביהם יש מחלוקת. המלוה טוען שהתשלום היה ריבית והלוח טוען שזה כבר היה חלק מפרעון הקרן. המלוה מאמין ללוח שכך הוא חשב, אבל הוא טוען שהוא הבין שזה היה תשלום של הריבית, כיון שלא סיכמו שזה הוא פרעון.
 - תקופה ג'. הפסקה בתשלום – ושוב חידוש התשלומים, שני הצדדים מודים שהתשלומים הינם חלק מפרעון החוב.
- מעיון בשטר היתר העיסקא של הצדדים⁵² שהינו שטר מודפס מראש שיש למלא בו את הפרטים המיוחדים למקרה, מוכח שממלא השטר כלל לא הבין מענין היתר העיסקא. במקום הריק למילוי סך העיסקא הוא מילא את סכום העיסקא (כפי שאכן צריך להיות) אולם גם במקום הריק בו היה צריך למלא את סך הרווחים אותו הוא מתחייב לשלם תמורת אי דרישת ראייה על הרווח או ההפסד (דמי ההתפשרות/דמי פדיון שבועה), הוא גם כן מילא את סכום העיסקא (ולא את אחוזי הריבית וכדו'). גם בסיום השטר שיש מקום להוסיף אם היה ביניהם שטר בטחון או שטר נוסף הוא מילא שוב את הסכום המקורי. הלוח הוא זה שחתם על השטר והוא ודאי לא הבין על מה הוא חותם (ומכלל הענין היה נראה ששני הצדדים אינם מבינים במהותו של הית"ע), ובפועל לא נחתם שטר היתר עיסקא כהלכתו.

⁵² נוסח קיצור נחלת שבעה, וכפי שנדפס בספר המדריך (גולדין) עמ' 239. לא

אם ננקוט שהיתר העיסקא אינו תקף, הרי שכל התשלומים יזקפו על חשבון הפרעון, אפילו אלו שהם מסכימים ביניהם שהם ריבית, שהרי זו ריבית קצוצה שאסורה מן התורה ואסור לשלם אותה ואפילו אם שולמה יש להחזירה.

אולם אם ננקוט שהיתר העיסקא תקף, נמצא שיש ביניהם הכחשה ביחס לתקופה השניה של התשלומים. וכיון שכך, הכלל הוא שהמוציא מחבירו עליו הראיה ועל המלוה חובה להוכיח שהסכום הוא ריבית ולא פרעון.⁵³

אולם, יש מקום לטענת המלוה שמדובר בתשלום ריבית, אם המציאות בעיסקאות מסוג זה שעל מקבל הכסף אסור להחזיר את הכסף במשך תקופה מסויימת (שהרי רצונו של נותן הכסף לא לקבל מיידית את הסכום אלא ההיפך) ואז טענת המלוה יכולה להתקבל.

ולעצם ההכרעה האם שטר העיסקא תקף או לא, צ"ע. שאילו היו אומרים בעל פה שהם עושים על פי הית"ע היה מקום לסמוך על השטר אף כשאינם מבינים⁵⁴, אע"פ שנראה שהיתר עיסקא אינו מועיל אם המלוה אינו מבין, כיון שההפסד בעיסקא מוטל על נותן המעות (המלוה) ויש מציאות בה יפסיד מהקרן ולכן יש מקום לומר שאם המלוה אינו מבין שיש עליו סיכון אין משמעות להיתר העיסקא. ואף אם נאמר שבכל מקרה ההיתר עיסקא תקף למרות אי ההבנה של המלוה. במקרה שלפנינו גרוע יותר, שהרי השטר עליו חתום הלוח בלבד, הינו שטר היתר עיסקא שאינו נכון ואינו תקף, ואף שידוע שרצו בהית"ע הם סמכו על שטר שאינו מועיל, וצ"ע⁵⁵.

⁵³ האם יש כאן חובת שבועה (היסת) ? הרב לא ביאר, ובמקום אחר הרב ביאר ששבועת מודה במקצת הינה רק כשיש הכחשה אבל כאן כל צד מוכן להבין שיתכן שהשני הבין אחרת, ואינו מכחיש שיתכן שהשני הבין באופן אחר.

⁵⁴ אמנם גם במקרה זה, יש לציין על איזה נוסח של היתר עיסקא הם סומכים, שהרי ישנם נוסחאות שונים, שיש ביניהם נפ"מ מעשית.

⁵⁵ יל"ע האם נוכל להציע שכיון שהחתום על שטר העיסקא הינו הלוח לבדו, נמצא שהמלוה אמר לו שהוא רוצה להלוות לו בהיתר עיסקא והוא עצמו לא חתם על השטר המוטעה והוא לא אמור להפסיד מטעותו של הלוח או שנאמר שכיון שהלוח על סמך שטר זה – גרע טפי, וצ"ע.

מניעת הפסדים בהיתר עיסקא

כה. חברה בחו"ל שבעליה יהודים ורוצים לסדר הית"ע אבל חוששים שאם יהיה הפסד, ישבע הצד שכנגד ויפסידו, ניתן להוסיף בהיתר עיסקא שיעידו שני עדים מומחים וכו' וגם שאם לא יעידו תוך שלושים יום לא תתקבל עדותם⁵⁶.

היתר עיסקא בחברת בת

כו. יל"ע האם חברה שיש לה היתר עיסקא ויש לה חברת בת צריכה הית"ע בפני עצמה, ויש לברר מה היא המשמעות של חברת בת⁵⁷.

האם היתר עיסקא מועיל ליתומים

כז. יש לעיין האם היתר עיסקא שאדם עושה מועיל גם ליתומים, כגון שלוח בהיתר עיסקא מהבנק ויש צורך לשלם ריבית בתשלומים, האם מותר ליתומים לשלם את הריבית. אם מדובר בעיסקא שיש בה רווחים הרי שהתשלום הוא רק דמי פדיון שבועה, והוא ממשיך לשלם כדי להיות פטור מהשבועה. וצ"ע, ויש לעיין האם יהיה ניתן לומר שהם ממשיכים את מה שהוא עשה על פי אותם תנאים וא"כ גם הית"ע תופס לגביהם, וצ"ע⁵⁸.

נטילת הלואה מאדם שאינו יודע שלווים ממנו ותוקף ההית"ע

כח. זקן ש'אינו בעניינים' ויש לו די כסף עבור מחייתו ובניו רוצים לקחת מכספו בעודו בחיים, שהם זקוקים עתה למעות. הדין הוא שאם האבא נעשה שוטה, נותנין מזונות

⁵⁶ והאריכו האחרונים עד כמה מותר להפוך את ההית"ע לבלתי אפשרי לביצוע. ועיין תה"ד סימן ש"ב, לבוש יו"ד סימן סימן קס"ז סעיף א', נוסח הית"ע שבקצשו"ע סימן ס"ו. ויל"ע האם מותר לחייב שבועה וגם עדות עדים על ההפסד.

⁵⁷ בברית יהודה עיקרי דינים פרק כ"ט סעיף ס' הסתפק בדבר גם אם בהית"ע של החברה כתוב שההית"ע יכלול גם את החברות הבנות, ולא ביאר את צדדי הספק.

⁵⁸ עיין ברית יהודה פרק ל"ח הערה נ"א שהאריך בענין זה. לג

אפילו לבנים כמו שהאבא היה מפרנסם⁵⁹, אבל אם מדובר על הוצאה גדולה יותר לכאורה אסור.

אמנם אם הכסף בבנק, הם יכולים להוציא את הכסף בהלוואה כמו בתנאים של הבנק (באותה ריבית)⁶⁰ ועל פי היתר עיסקא ואע"פ שהוא עצמו אינו יכול להסכים להיתר עיסקא עתה, שהרי אינו מבין, מסתבר שכיון שמתחייבים אותה התחייבות ניתן להתיר⁶¹, ולגבי מועד הפרעון יכולים לא לכתוב מועד פרעון מוגדר.

חתימה מורשה חתימה שכבר אינו עובד בחברה

כט. חתימה על היתר עיסקא של חברה, מועילה גם אם מי שחתם עליה כבר אינו בתפקידו, כיון שהוא חתם כשליח של החברה בשעה בה הוא היה בתפקיד והשליחות לא בטלה, אבל אם מעיקרא לא היתה לו סמכות לחתום, אין משמעות לחתימתו כלל⁶².

עיסקא אינה מחייבת היתר עיסקא

⁵⁹ כתובות מח. : "ואמר רב חסדא אמר מר עוקבא מי שנשתטה בית דין יורדין לנכסיו וזנין ומפרנסין את אשתו ובניו ובנותיו ודבר אחר" (עי"ש בגמ' שלשית רב יוסף היינו צדקה).

⁶⁰ יל"ע מה יסוד ההיתר, האם מדין צדקה וכדברי הגמ' בהערה הקודמת, ונסיק מכאן שאף הלוואה בריבית הינה בכלל צדקה, וצ"ע. או מכח אומדן דעת שאב מוכן להלוות לבניו, וא"כ יש צורך שנדע האם האב במציאות דומה אכן היה מלווה לבניו בהיותו צלול. ועוד יל"ע האם יש צורך בבטחונות שיהיו שווים למידת הבטחון של הכספים בהיותם בבנק.

⁶¹ ומשמע, שאם הכסף היה מעיקרא בבנק של גויים שאין בו היתר עיסקא, לא יוכלו הבנים ללוות הכסף בהיתר עיסקא, כיון שההיתר הוא רק באופן בו הלווה לבנק, ולכאורה גם יש להקפיד שיהיה מדובר באותו נוסח היתר עיסקא שתנאיו שווים לשאר הית"ע של הבנק. וגם הכסף בחשבון עו"ש שאינו נושא ריבית, לכאורה ג"כ יש להתיר כיון שהסכים להית"ע בפתיחת החשבון.

⁶² אכמ"ל האם יש לחברה אחריות במקרה בו פקיד מטעמה חרג מסמכויותיו כלפי הלקוח שלא ידע (וגם לא היה אמור לדעת) שלפקיד אין סמכות.

ל. קבלן רוצה לקחת לו שותף. ההסכם הוא שהשותף ישקיע ואם יהיו רווחים יקבל השותף 8% רווח ואם יפסידו לא יקבל כלום. במקרה זה אין צריך היתר עיסקא כיון שזו העיסקא עצמה.

כשדוע שלא הרוויח

לא. יש לעיין האם חיוב דמי ההתפשרות/דמי ביטול שבנוסח היתר העיסקא מחייבים גם אם יש אומדנא של הרווח, שהרי כשיש אומדנא אין חיוב שבועה⁶³, יתכן שעצם החתימה על היתר העיסקא היא התחייבות גם כנגד האומדנא⁶⁴.

הלוואה על שם אדם אחר

לב. לראובן יש חשבון בנק בחו"ל. שמעון נותן לו כסף כדי שיפקיד בבנק ויקבל רווחי ריבית. הבנק הוא בנק של גוים ולכן אינו זקוק להיתר עיסקא. האם יש לחייב היתר עיסקא בין ראובן לשמעון? במקרה המדובר לראובן לא היתה אחריות כלפי שמעון ולכן ראובן שיקבל לידו את המעות כדי להשקיע אותם בבנק אינו מוגדר 'לוה' ולכן אין צורך בהיתר עיסקא בין ראובן לשמעון. ולמרות שברישומי הבנק הלוה הוא ראובן הוא הלוה, לא הרישום קובע אלא האמת – והאמת היא ששמעון הוא הלוה⁶⁵.

⁶³ עיין רמב"ם פרק ה' משאלה ופקדון הלכה ז'. וכיון שאין חיוב שבועה, יתחלק ברווחים עם נותן המעות כפי ההסכם ולא כפי דמי ההתפשרות שבשטר היתר העיסקא.

⁶⁴ וכן במקרה בו יודע הנותן שמקבל המעות הפסיד אותם, האם עדין זכאי לדמי פדיון שבועה או דמי התפשרות, שהרי הוא יודע האמת (וכגון, בנק שיש לו היתר עיסקא, ואדם השקיע דרכו והכל נמצא ברישומי הבנק), ועיין שו"ת מהרש"ג יו"ד סימן ד"ה ד"ה "ואומר" וד"ה "הארכת", שיעורי ריבית, בית ועד לתורה גבעת שמואל, עמ' 148 ואילך.

⁶⁵ יל"ע באמור, האם שמעון הוא הלוה רק במקרה בו לראובן אין אחריות כלפיו או גם במקרה בו יש לו אחריות. ולכאורה במקרה בו יש לראובן אחריות כלפי שמעון, כיון שראובן קיבל ממנו כסף באחריות, הוא לוה ממנו ולכן ביחס לבנק ראובן הוא הלוה, ועיין ליד ציון הערה 212 וצ"ע. ועיין הערות 41, 43, 237, 235, 65.

הית"ע האם משמט

לג. בהיתר עיסקא המצוי, חלק מהכסף מתקבל כהלוואה וחלק כפקדון (מחצה מלוה ומחצה פקדון - והרווחים הם מחלק הפקדון). בשמיטת כספים נשמטת הלואה ולא פקדון. ושיטת הקצות היא שחלק ההלוואה לא משמט, כיון שאינו כמו הלואה רגילה בה יכול הלוה לעשות עם הכסף כרצונו, אלא עליו לעשות עסקים עם הכסף ולא לשתות בו שיכרא⁶⁶. אבל בפשטות חלק המלוה משמט.

⁶⁶ שו"ע חו"מ סימן ס"ז סעיף ג': "מי שיש לו עסקא משל חבירו, שביעית משמטת פלגא שהיא מלוה" ועיי"ש בקצות ס"ק ב'.

מעמדו של המלך / דינא דמלכותא / החוק / השופט /

בהלכות ריבית – הצמדה למדד

לד. דינו של המלך⁶⁷ קובע לענין פרעון חובות

⁶⁷ הכלל דינא דמלכותא דינא נאמר לגבי מלך ולא לגבי ליסטים, וביאר הרמב"ם בפרק ה' מהלכות גזלה ואבידה הלכה י"ח מי הוא מלך שדינו דין: "במה דברים אמורים במלך שמטבעו יוצא באותן הארצות שהרי הסכימו עליו בני אותה הארץ וסמכה דעתן שהוא אדוניהם והם לו עבדים אבל אם אין מטבעו יוצא הרי הוא כגזולן בעל זרוע וכמו חבורת ליסטים המזויינין שאין דיניהן דין וכן מלך זה וכל עבדיו כגזולן לכל דבר (וכן הוא בשו"ע חו"מ סימן שס"ט סעיף ב' ובביאור הגר"א שם ציין לגמ' במגילה דף יד: בדברי אביגיל לדוד: "אמרה לו עדיין שאול קיים ולא יצא טבעך בעולם". כלומר, עוד לא הוציא מטבע (טבעו-מטבעו) ולכן אין הוא מוגדר כמלך (ועיין משנת יעקב פ"א מזכיה הלכה ט"ו בראיה זו ועיין גם עמוד הימיני סעיף ז' אות ט').

ולמד מכאן בעל שלטי הגיבורים בב"ב פרק שלישי, דף כט. מדפי הרי"ף אות ג': "ומכאן יש להביא ראיה לשר שגזל ארץ ומדינה משר חבירו ובחזק יד הוא מושל עליהם והעם לא קבלוהו עליהם למלך אלא שבכח הוא מושל עליהם ועשה מקום ליהודים שיבאו לדור שמה שאין חוקיו חוקים כי אין דינא דמלכותא מאחר שאין טבעו יוצא באותן המקומות ולא קבלוהו עליהם למלך וכן לכל כיוצא בזה שהוא שלטון בזרוע ושינה חק המלך הקדום מאיש זה לאיש אחר אין במעשיו כלום".

ונראה, שערך מטבע נובע (לא רק מהחומר ממנו הוא עשוי) כי מהאמון שבני המדינה מייחסים לו, ולפיכך אם יש אמון הרי זה מוכיח שהמלך שולט ודינו דין (ומידת האמון במלך קובעת את ערך המטבע גם כלפי חוץ).

ובשו"ת אג"מ יו"ד חלק ג' סימן ל"ז, כתב (בשנת תש"מ), שבא"י המטבע (טיבעא) הוא הדולר (אף שבארץ המטבע הרשמי היה הלירה): "שאסור להגמ"ח דנוסד ע"י עז"ת ממנדבים ביחוד לגמ"ח שיהיה קיים להלוות לפי חשבון הפונטים [הלירות] שישלמו בפונטים שברור וידוע לכל שהולכין וניזולין מיום ליום ואין שום חשיבות מטבע להפונטים וגם לא חשיבות חפץ וליכא שום מצוה כשמלוין כן לאלו שא"צ ליטול צדקה. וכיון שבין הממשלה ובין סתם האינשי מתחשבין רק עם הדאלאר האמערקני, המטבע בהכרח גם בא"י וכשאחד מלוה דאלארן ואף כשמלוה פונטים וקץ דמיהם שכך וכך דאלאר הלוח נחשב שהלוה דאלארן ולגבי עצמו הוא מטבע גם בא"י, וכפי הנשמע רק על הדאלארן הוא עיקר החשבון בא"י ולא על מעות שאר מדינות ויצטרכו כשאחד מלוה בא"י מטבעות דשאר מדינות לעשות החשבון שמלוהו דאלארן. ולכן מוכרחין להודיע להמנהל עז"ת בא"י שתהא הלואות דגמ"ח של עז"ת דוקא בחשבון דאלארן שיתחייבו לשלם דוקא בדאלארן ולא יהיה שום איסור דהדאלארן גם בא"י הוא מטבע לגבי עצמו, דאף שהוא נייר נעשה זה המטבע מאחר שעל נייר זה שהוא חותם המדינה עושין כל המכירות וכל מו"מ במדינה וגם חוץ למדינה, ואדרבה יש מקום לומר שהוא נחשב גם גופו ממון, ואף מלוים יחידים שבא"י יכולין להתנות שהם מלוים רק בחשבון דאלארן...".

ויל"ע האם לשיטתו באותה תקופה בארץ שעל פי דבריו, לא היה ערך ללירה (אינפלציה גבוהה) ולכן הדולר הוא המטבע, גם לא יחול דינא דמלכותא, שהרי בני הארץ הוכיחו שאין להם אמון במטבע שהוא יסוד השלטון כנ"ל ויהיה אסור להלוות לירה תמורת לירה? וצ"ע.

ועיין במשנת יעקב (הרב רוזנטל זצ"ל) פרק א' מהלכות זכיה ומתנה ה' ט"ו, שביאר שבהלכות מלכים שבהם מבואר דין מינוי המלך וכו', לא נאמר שחלק מתנאי המלוכה הוא הטבעת המטבע, וביאר שהסיבה היא, שכאשר מלך ישראל מתמנה כהלכות מינוי מלכים, אין צורך במטבע כדי שדינו יהיה דין, משא"כ

ולכן אין איסור הצמדה אם על פי חוק חייבים להצמיד⁶⁸, וסמכותו של המלך היא גם לענין ריבית והשבת גזל⁶⁹.

מלך גוי או מלך ישראל שהמינוי שלהם לא נעשה על פי הלכות מינוי מלכים, יש צורך בהטבעת מטבע (ויל"ע לשיטתו האם מלך זה שמונה על פי הלכות מלכים ולא הטביע מטבע, האם יש לו סמכות בענין המטבעות במדינתו) כפי שיבואר לקמן שמשפיע גם על דין ריבית, ותמוה לומר כך שדוקא מעלתו שנתמנה על פי הלכה תשולל ממנו סמכות שקיימת למלך שלא מונה על פי דין, ויל"ע בדברך, ומ"מ על פי דרכו של המשנה יעקב שכאשר מינוי נעשה כהלכה, אין צורך במטבע כדי שדין המלך יהיה דין, יל"ע במציאות של דמוקרטיה שיש הסוברים שיש לה תוקף של מלכות, שדינה יהיה דין (אם הבחירות נעשות כהלכה) אף אם המטבע איננו מטבע של המדינה וכדברי האג"מ, וצ"ע.

ויל"ע במדינות בהם השלטון מחליט שלא להטביע מטבע משלו אלא להשתמש במטבע של מדינה אחרת, האם לא יאמר שם דינא דמלכותא. ולהיפך, אם כמה מדינות החליטו על מטבע אחיד (כמו האיחוד האירופי), האם זה גורע מסמכותו של החוק (המלך) באותה מדינה.

⁶⁸ עיין לקמן לגבי שיטת הרב בהצמדה. ועל פי המבואר כאן ההיתר המסתמך על דינא דמלכותא די בו כדי להתיר ריבית.

⁶⁹ ולכאורה צ"ע כיצד בכוחו של מלך לעקור דין תורה (והאם כוחו לשנות את המטבעות וממילא התוצאה היא לגבי ריבית או שיש בכוחו גם לחייב ישירות ריבית), ויבוארו הדברים ברמב"ן לקמן.

וכתב הרמ"א יו"ד סימן קס"ה סעיף א': "ואם גזר המלך שכל מי שיפרע יפרע ממטבע חדשה, הולכים אחר גזירת המלך, דדינא דמלכותא דינא ואין בזה לא משום רבית ולא משום איסור גזל". ובחור"מ סימן ע"ד סעיף ז' ציין הרמ"א שיש גם דעה חולקת, והש"ך ביו"ד קס"ה ס"ק ח' הכריע כאמור בשו"ע יו"ד. וכתב בבבית יהודה פרק כ"א ס"ק ט"ז שרוב האחרונים פסקו שדינו דין.

והסמ"ע בחור"מ ס"ק כ"א כתב את מקור דינו של הרמ"א בדברי המרדכי: "וכמו שתיקן השלטון שהפוער לאלתר יטול רביע והפוער לאחר שנה יפרע הכל, כך יעשו, עכ"ל. ור"ל אחר שפסל המלך המטבע, תיקן שהפוער חובו מהמלוה מיד, יפרע ממטבע החדשה רביעית מתוך הישנה שהלווה, ואם לא יפרעהו מיד, אזי יצטרך לשלם לו מהחדשה הכל, כן יעשו". ויל"ע האם התשלום הכולל הינו יותר מהסך של ההלוואה המקורית ואז יש ראייה שבכוחו של המלך גם לגזור לשלם ריבית, וצ"ע.

אולם בשו"ע יו"ד הנ"ל ציין הרמ"א לתשובת הרמב"ן סימן מ"ו שכתב: "ולענין הוסיפו על המטבע שגזר המלך שיהא מנה זה נפרע במקום מנה של מטבע הראשון. שאמרתם אסור משום רבית - אף בזה דינו דין. שהתוספת הזו שלא בתנאי ושלא לרצון בעלים הוא נפרע. ואלמלא דינו של מלכות אינו בכלל רבית אלא בכלל גזל, אלא שדינו של מלך דין והפקרו הפקר ואין כאן גזל ואין כאן רבית. ומיהו אין מלכים עכשיו נוהגין כן לפחות מטבע חדש מכדי שיוי אלא להעלותו" (ספר התרומות שער מו חלק ח אות ה' בשם הרמב"ן: "ועם כל זה איני מודה לדברך בעסקי המטבעות, שאין לך עסק מלכות גדול מזה, שהם בעלי המטבע והם שעושין אותו ומוציאין אותו בארץ שלהם, ואם אין פסק שלהם בעלוי המטבע מתקיים הפסידו כל הריוח שלהם וכל זכותם במטבע"). והמציאות עליה מדובר היא שלאחר שעת ההלוואה המלך שינה את המטבעות, וקבע כיצד יהיה סדר הפרעון, והתוצאה היא שהלווה משלם יותר ועל כך אומר הרמב"ן שדינו של המלך דין, כיון שזה הפקרו של המלך.

נמצא, שטעם היתר ריבית במקרה שגזר המלך, איננה מפני שיש למלך כח לגבור על איסור ריבית של תורה, אלא שריבית ניתנת בהסכמה של הצדדים, ואילו דין המלך, לולי היה מלך היה זה גזל והמלך יש בסמכותו להפקיר

ומ"מ במקרה שלפנינו המלך לא גזר שכל לווה ישלם ריבית על הלוואתו אלא שהמלך שינה את המטבע וקבע סדרי פרעון וממילא נוצרה מציאות של ריבית ועיין לקמן בפנים שאין סמכות למלך לחייב ריבית שני שני לוויים (ועיין חור"ד לקמן).

והכתב בספר תורת ריבית, פרק י"ט בירור הלכה ס"ק ב' עמ' שפ"ח (אחר ציין לחשובת האגרות משה יו"ד ח"ב קי"ד כתב): "וכאן בארץ ישראל יש לדון מחד כיון שנפוצ ענין הצמדה בהלוואות בבנקים ובמסחר א"כ כל שלא כתב או לא התנה בעת ההלוואה על הצמדה הרי וודאי שלא יוכל לתבוע הצמדה על חוב זה וע"פ חוק אין מגיע לו הצמדה שהרי לא התנה על כך ולפ"ז יש כאן דינא דמלכותא שכל שלא התנה על הצמדה ובא לשלם את חובו במועד שקבעו שאין לו להוסיף על הסכום שלוח אף שהיה פחות בינתיים. ומאידך בכל תשלום שערכב אדם לחברו כסף בעבור הלוואה או עבור קנייה שקנה ממנו או חוב שחייב לממשלה ולעירייה בכל אלו נוהגים בתי המשפט לחייב בהצמדה וזאת משום שרואים את החוב לא בסכום נומינלי אלא בערך הכסף ופשוט להם מבט זה ומחייבים בהצמדה. וכן בחובות שחייבת הממשלה לאזרח מוסיפה הצמדה, נמצא שבכל אלו קיים דינא דמלכותא לחייבו בהצמדה ואמנם נוהגים להתחשב בהצמדה למדד שהוא דבר אינו מדויק ע"פ הלכה, אך מ"מ זה מנהגם, ולפעמים קבועים הצמדה לשער הדולר ולפי זה בכל מקרה שערכב תשלום שלא כדין מעבר לזמן שנקבע, והיה פחות לאחר מכן, יש מקום לחייב בהצמדה כנהוג באותו מקום. אכן בארה"ב ששם אין אין מנהג זה של הצמדה, אין לחייבו בהפרשי השער אף אם היה פחות". ויש להעיר שמתחשב אף בבית משפט ולא רק בדין המלך (בניגוד לאמור בפנים). ומשמע מכלל דבריו שאף אם מעיקרא ידע שאם יתעכב ישלם יותר מכח דין המלך – אין בכך איסור, ואפילו אם מדובר בחיובי ישיר לתשלום ריבית, למרות שלא מדובר בכל החיובים שבמדינה אלא רק בחיובים שבין הממשלה לאזרח.

אולם החוות דעת ביו"ד סימן קס"ה ס"ק ה' סייג את דינו של הרמ"א הנ"ל: "דדינא דמלכותא. ואף דברבית גמור ודאי דלא מהני גזירת המלך, מכל מקום כאן מיירי שהמלך גזר לשלם מוטבע החדשה בין שיוסיף בין שיפחות, הוי כקרום לשכר ולהפסד בשעת הלוואה דאין בו משום רבית. ועוד דכאן גזירת המלך היא לטובת עצמו (יש דפוסים בהם נכתב: טובת המדינה" שיהיה מעלה למטבע שלו, משום הכי הוי דינו כדין הפקר בית דין (בזמן הבית) ואין בו משום רבית".

וע"פ דבריו כתב הגר"א שרמן שליט"א בפד"ר חלק ט"ו עמ' 251 ואילך (ונדפס גם בתחומין כרך י"ב): "מהלשון 'דהולכים אחר גזירת המלך' דדינא דמלכותא דינא ואין בזה לא משום ריבית, היה מקום לטעות שדינא דמלכותא דינא גם כאשר הוא מנוגד לדיני איסורי ריבית. ולא היא, החוות דעת שם בבאורי ס"ק ה' באר דברי הרמ"א... הסבר דבריו, שגזירת המלך להחזיק את המטבע ולבצע פרוטות חובות בהתאם לערך המטבע שקבעה המלכות בין לתסוף בין לפחות, אין כאן גזירה ישירה לשלם באופן שיהיה תוספת ריבית, על כן התוספת ששולמה כתוצאה מחיזוק המטבע ע"י המלך היא תוצאה נלווית שלא היתה בעצם חוק המלך, ע"כ אין לראות בגזירת המלך חוק הנוגד לדיני ריבית. ולפי"ז חוקי המדינה העוסקים בקביעת ערך המטבע והשימוש בו, אף שפעמים כתוצאה מהחוק יתקבלו כספים בערך רב יותר מהכסף שנתחייבו בו, אין לראות כספים אלו כריבית, משא"כ בחוקי מלכות שנחקקו באופן ישיר לתשלום תוספות כספים מעבר לחיוב העיקרי ויש בהם סתירה לדיני ריבית, בזה לא דיבר כלל הרמב"ן, ובודאי שדבריו לא יכולים לשמש כל בסיס שיתיר חלילה לחוקק חוקים שכל מהותם היא פסיקת ריבית בצורות שונות, האסורות לפי ההלכה. על כן גם חוק הגנת השכר שיש בו ניגוד לאיסורי ריבית, אינו יכול לקבל תוקף הלכתי מכח דינא דמלכותא דינא... מסקנת הדברים שלחוק מדינה שכל מהותו היא תוספת קנס ריבית על עיקר החיוב, אין תוקף הלכתי מכח דינא דמלכותא דינא. וכך יש לנו לראות את חוק הגנת השכר, שקובע קנס ריבית שהולך ומתגדל ככל שמתמשך עוכב שכרו של העובד, מאחר ויש בו סתירה לאיסורי ריבית".

והמנחת פיתים להגר"מ אריק זצ"ל בהגהותיו על השו"ע יו"ד קס"ה ס"ק א' ציין לדברי החו"ד וכתב הדבר תלוי במחלוקת האם אמרינן הפקר בית דין הפקר רק לענין ריבית דרבנן או שהפקר בית דין הפקר מועיל גם לריבית דאורייתא (וציין לשטמ"ק בשם הריטב"א בב"מ עא), וה"ה לדינא דמלכותא שיועיל. וע"ע שיעורי ריבית ב' (בית ועד לתורה, גבעת שמואל, עמ' 208 ואילך), ספר כת"ר ו', עמ' 295 ובתחומין כ"ט עמ' 81 ואילך, במאמרו של הרב איתמר ורהפטיג שליט"א שהסיק משיטת החו"ד שאם זו טובת המדינה יש היתר למלך לקבוע קנס על הלנת שכר ולכן נקט שחוק הגנת השכר המאפשר גביית ריבית על הלנת שכר, תקף.

ויש לשאול האם יש לחלק בין מקרה בו המלך קובע שכל החיובים יהיו צמודים למדד או נושאי ריבית לבין קביעה שרק במקרים מסויימים כך יהיה והאם מותר למלך לקבוע קביעה במקרה מסויים שבא לפניו ?

וכתב הרב זצ"ל בכת"י:

צריך עיון אם יחשב דין המלך אם אינו משווה מידותיו לכולם⁷⁰. אבל האמת בזמנינו חוק המלך שאין הצמדה, ורק אם אחר בתשלומים השופט מחייבו בהצמדה, אבל אין זה חוק המלך⁷¹. ומפורש ברמ"א שפיחות או יסוף המטבע תלוי במלך ואז אין בו לא ריבית ולא גזל⁷².

הצמדה מכח חק המלך ומכח הכרעת שופט

עוד יש לעיין בכל הנ"ל, האם דינו של המלך דין כאשר מדובר במלך נכרי שאין עליו דין ריבית, או אף במלך ישראל הדבר כן ועל פי שיטת הרמב"ן לעיל שהיסוד הוא בכוחו להפקיר מסתבר שה"ה במלך ישראל.

ועיין שו"ת אבקת רוכל סימן ו' שכתב שיש לאסור ריבית על פי דינא דמלכותא. אמנם נראה שבמציאות עליה מדובר, המלכות לא חייבה ריבית בהלוואה, אלא התירה וכלשונו שם: "עוד כתב ואם יטעון האיש הלזה כי מה שעשה עשה בדינא דמלכותא הנה טענה זו שקר היא ובטלה מעיקרא דלאו בכ"הג איתמר כי אם הגויים יתקנו שיוכל הישראל להלוות ברבית לישראל מי שמע להם לקלקול הזה וממילא שלא יוכל למכור משכונותיו בלי שומת ב"ד ואין זו צריכה לפנינו ע"כ. עתה כדבריהם כן הוא דודאי לא נאמר שיהיה מותר להלוות לישראל משום דינא דמלכותא דאם לא כן בטלת כל התורה כולה בדינא דמלכותא". אמנם הגר"א שרמן שליט"א בפד"ר ט"ו עמ' 251 הבין שדברי האבקה רוכל הינם כנגד תשובת הרמב"ם (ויישב בחילוקן של החוות דעת). וקצ"ע (ועיין כת"ר ו' עמ' 295).

וע"ע רמ"א סימן שס"ט סעיף ח' וסעיף י"א ונו"כ שם (ועיין שו"ת אג"ח חו"מ ח"ב סימן ס"ב, בבאורו לדברי הרמ"א, מה נחשב נוגע לעניני המלך ומה לא) ומש"כ עליו הש"ך בסימן ע"ג ס"ק ל"ט. וע"ע שו"ת חת"ס חו"מ סימן ע"ד, ע"ה, שו"ת אג"מ יו"ד ח"ב סימן קי"ד, בית ועד לתורה שיעורי ריבית ב', הערה 292.

⁷⁰ עיין טור חו"מ סו"ס שס"ט.

⁷¹ וכ"כ הרב זצ"ל בכת"ר א' עמ' 225, שחיוב השופט בהצמדה אין זה דינא דמלכותא אלא חיוב ערכאות ויש בזה משום איסור ריבית.

⁷² יל"ע האם הרב סובר שניתן להתיר אפילו אם המלך אומר לתת ריבית ממש, או רק שהריבית הינה תוצאה של שינוי שער המטבע, ולפי האמור בפנים לקמן, נראה שאין להתיר.

לה. אם החוק אומר שיש להצמיד חוב למדד יש לשלם חוב זה בהצמדה כדברי הרמ"א לגבי חוק המלך⁷³ אבל אם ההצמדה היא על פי שיקול דעתו של השופט – אסור.

והוסיף הרב זצ"ל בכת"י:

וזה אסור גם מדין רבית אפילו בהסכמת הנתבע.

לו. בהלואה הכל תלוי במלך. אם המלך היה גוזר שכל ההלוואות במדינה, יש חובה להשיב אותם צמודות למדד, לא היה בכך איסור ריבית. ובמציאות שלנו שבהלוואות רבות מצמידים את ההלוואה למדד, אין בכך כדי להתיר, כיון שהמלך לא חייב שכל הלואה תהיה צמודה⁷⁴. ובזמן הגמ' אם הוסיפו או פחתו מהמטבע, היתה חובה להשיב את המטבע שנשתנה אף שעתה שוקל יותר או פחות, אם זו גזירת המלך. ודין המטבעות בהלואה אינו נובע מדיני "דינא דמלכותא" הרגילים, אלא מדין "המלך" וכיום - על פי החלטות שר האוצר⁷⁵.

סמכות המלך במטבעות

לז. במשך שנים רבות היה שער המטבע בארגנטינה שווה לשער הדולר. עקב המצב הכלכלי הקשה קבע נשיא המדינה ששער המטבע המקומי יופחת בצורה משמעותית ביחס לדולר. רבים היו נוהגים לסחור וללות בדולרים. ולכן קבע הנשיא, שפרעון הלוואות דולריות יעשה על פי השער הישן. כגון מי שלווה \$1000 חייב לשלם רק 1000 פ'זו ולא כפי השער עתה⁷⁶.

⁷³ עיין רמ"א סימן שס"ט סעיף ח' וסעיף י"א ונו"כ שם (ולעין שו"ת אג"מ חו"מ ח"ב סימן ס"ב, בביאורו לדברי הרמ"א, מה נחשב נוגע לעניני המלך ומה לא) ומש"כ עליו הש"ך בסימן ע"ג ס"ק ל"ט.

⁷⁴ ועיין לקמן לענין הצמדה.

⁷⁵ הרב דן על הצמדה ולא על ריבית במפורש, ויל"ע האם גם בגזירה של ריבית מפורשת כך הדין, וצ"ע.

⁷⁶ כלומר, ביחס לדולר ישלם פחות כי עתה 1000 פ'זו שווים פחות דולרים.

על פי דין יש כח ביד המלך לשנות את המטבע אבל אין בסמכותו לקבוע את דרך הפרעון של הלואות בין שני לוויים פרטיים. ולכן על פי דין חייב לשלם \$1000 כפי ששווים עתה⁷⁷. אמנם יש לדון על פי הכלל של דינא דמלכותא דינא האם בכוחו בכל אופן לחייב לפרוע על פי קביעת המלך⁷⁸ ולפטור את הלוח.

וכתב הרב זצ"ל בכת"י:

ברמ"א פסק שבעניני מטבעות הולכין אחר דין המלך⁷⁹ ואין בפיחות גזל וביסוף ריבית⁸⁰.

ריבית עבור הלנת שכר / תוספת עבור היזק והפסד ואכזבה

לח. על פי חוק, קיימת חובת תשלום ריבית עבור הלנת שכר, וככל שהזמן מתארך התשלום גבוה יותר ולכן יש בכך משום איסור ריבית⁸¹.

לט. קבלת תשלומי ריבית והצמדה על אי תשלום פיצויי פיטורין. קבלת הריבית אסורה ואם יוכיח העובד שנגרם לו הפסד בגין אי קבלת התשלום – יש לעיין

⁷⁷ אף אם ההלואה היתה דולרית.

⁷⁸ נראה שהרב נוקט שאין כח לדינא דמלכותא ביחס לאנשים פרטיים. וקצ"ע מהאמור לעיל.

⁷⁹ שו"ע חו"מ סימן שנ"ו סעיף ז': "דמכל מקום צריך להחזירו לבעלים מכח דינא דמלכותא, דהכי נהיגי עכשיו להחזיר כל גניבה אפילו לאחר יאוש ושינוי רשות מכח דינא דמלכותא. (וע"ל סימן ש"ו ס"ב) ובמקום שנהגו שיתן לו הריבית, צריך ליתן לו גם הריבית (ת"ה סימן ש"ע / ש"ט / וע"ש סימן קל"ו)".
ועיין שיעורי הלכה (הרב יוסף בלוח) שאחר מלחמת העולם הראשונה תקנה מלכות ליטא שבעלי חובות לא ישלמו את החוב במלואו (עקב הפחתת תקציב החיים) אלא עבור כל רובל ישלמו רק חמישית הרובל, וכתב שכיון שמדובר בתקנת בני המדינה, יש לנהוג על פי תקנה זו (ויל"ע האם המלכות אסרה להשיב יותר או רק פטרה).

⁸⁰ ובנידון השאלה: יש בכוח השלטון לומר שישלם הפ'זו החדש ויתא בכך ידי חובת פרעון ואיננה גזלן, וגם אם היה הפוך לא היתה בכך ריבית.

⁸¹ עיין לקמן, שאם לא ישלם ריבית שאסורה על פי דין, יגבו ממנו באמצעות בית משפט והוצאה לפועל, יכול לשלם מעצמו ועי"ש לגבי ריבית של תורה. ונראה שנוכל להשליך גם לאמור בפנים לגבי ריבית פיגורים (מצידו של המשלם).

בפרטי הדין על פי תשובת החתם סופר שהובאה בנחלת צבי⁸². ובהצמדה יש פוסקים המתירים.

ועוד כתב הרב זצ"ל בכת"י:

ובאמת נראה שאם היה מתחייב לשלם ריבית אבל לא בתור ריבית אלא עבור מה שהזיק לשני שלא שילם לו בזמן והפסיד מה שהיה יכול להרוויח גם זה מותר⁸³. עיין חת"ס חו"מ סימן קע"ח ובנחלת צבי שבסוף ספר חו"מ סימן רצ"ב שהביא כל דבריו⁸⁴. אמנם כתב שם שבהלוואה אסור ליקח מה שהפסידו שלא שילם וביטל כיסו אבל אם שלח שליח לקנות לו ולא קנה והפסיד נוטה שחייב⁸⁵.

⁸² שו"ת חת"ס חו"מ קע"ח, נחלת צבי רצ"ב.

⁸³ עיין ברית יהודה פרק ב' הערה מ"ב.

⁸⁴ וכתב שם החת"ס בסוף התשובה: "אין בהלוואה דין בטול כיס ואסור להזדקק לזה משום רבית...". וכאשר מדובר בהפקדת מעות שלא הוחזרו בזמן: "כל זה קודם שתבעו אבל מתביעה ואילך ומברר שיש לו עיסקא להרוויח והוא מעכבו אז ה"ל זה נהנה וזה חסר וצריך לשלם לו פלגא עכ"פ והוא יקבל פלגא בהפסד אבל מ"מ הב"ד יעשו לו דין למהר להוציא פקדונו מידו של זה ואין חלוק בין ברשות לשלא ברשות אלא בשלא ברשות ההפסד על הגזלן ככל המשנה דהריווח לאמצע וההפסד לעצמו... הנותן מעות לשלוחו ליקח לו פירות או סחורה וישב והלך לו ולא קנה כלום וביטל כיסו אם אין הזיקו של זה ברור אין לו בו כלום אבל אם הזיקו של זה ברור והשליח היה יכול על זה בודאי ופשע ולא עשה מבואר מהריטב"א הנ"ל שחייב לשלם ולפע"ד כל הפוסקי' מודים לו מ"מ הואיל ולא מצאתי כן להדי' וכן במדרכי דב"ק סי' קט"ו לא משמע קצת כן על כן כשיבוא לידי אראה אפשר ולבצע עכ"פ". ועי"ש במחלוקתו עם המהרש"ל.

⁸⁵ שו"ת מנחת שלמה חלק א' סימן כ"ז: "גם חושבני שאם הלוה התנהג שלא כדין ובא לפרוע חובו רק לאחר זמן, כיון דודאי חייב הלוה לפייס את המלוה שלא יהא עליו תרעומת על זה שמשלם רעה תחת טובה ולא פרע את החוב בזמנו, לכן אף שאין המלוה יכול לתובעו ממון בדין אבל מסתבר שהלוה עצמו אם רוצה לצאת ידי שמים שפיר מותר לו ליתן ממון למלוה ולבטל את התרעומת שיש לו עליו, שהרי לא אסרה תורה רבית אלא בהלוואה שהלוה נותן למלוה מרצונו הטוב אבל לא על עיכוב פירעון של הלוה נגד רצון המלוה, וכיון שכן אפשר דשפיר מותר לפייסו בממון אפי' אם הפיוס הוא לפי חישוב של רבית, שהרי גם בעדים זוממין תנן במס' מכות דף ג' ע"א 'אומדים כמה אדם רוצה ליתן ויהיו בידו אלף זוז בין נותנן מכאן ועד ל' יום בין נותנן מכאן ועד עשר שנים' וגם מבואר בשו"ע דאיכא שבועת היסת בכה"ג שיש כפירה בזמן, וה"נ גם כאן אפשר שיכול המלוה לומר לו שיש לו תרעומות על איחור הפרעון ולא יתפייס אלא בדמים וצ"ע".

ויש לעיין לשיטתו, האם מותר מעיקרא לקבוע זמן לפרעון ההלוואה, ואם הלוה לא יפרע יתחייב לשלם סכום כלשהו עבור התרעומת שיש למלוה על הלוה שלא פרע לו בזמנו, אמנם יש חשש שיערימו בדרך זו, ויכתבו בכוונה זמן קרוב לפרעון וקנס על התרעומת, וצ"ע.

אמנם בשו"ת מנחת שלמה ח"ב סימן ס"ח אות ד' ונדפס שוב במהדורא תניינא (ב-ג') סימן ע"א: "לענין קנסות הנהוגים בגמ"חים אשר הקנס הוא לפי ערך הזמן, שכשמאחר בהחזרת ההלוואה חצי שנה משלם

שקל אחד, וכשמאחר שנה משלם שני שקלים. וטענו רבים שדינו כריבית ולא כקנס, י"ל דכיון שאחר שהגיע זמן הפרעון יכול הגמ"ח לגבות החוב, נמצא דלאחר הזמן הו"ל כגזילה אצלו, ואין כאן שכר המתנת מעות כי אם שיעור גודל העוולה, ועל עוולה של חצי שנה משלם רק שקל אחד, ושל שנה שלמה משלם שני שקלים, ורק אם היתה תקנה שאם התנאי הוא שאם יתן את הקנס של שקל אחד שוב אין הגמ"ח יכול לתבוע ממנו עד סוף חצי שנה שפיר חשיב אגר נטר. ועיין בזה היטב בסי' קע"ז סעיף י"ד ובמפרשים ודו"ק היטב, כי אף על פי שבכל הלוואות ריבית אפי' אם התנה המלוה שיוכל לגבות בכל שעה שירצה ואז יעשו חשבון לשלם עבור כל שבוע ושבוע ודאי חשיב ריבית, מ"מ הכא דשלא בהיתר הוא מאחר את הפרעון, שפיר שייך שם של קנס". ומשמע שלא חשש להערמה כה"ג.

האמור כאן הוא חידוש, שהלא ריבית דרך קנס נאסרה בהלוואה ואף במכר אם לא מדובר בריבית חד פעמית ולענין שו"ע יו"ד סימן קע"ז סעיף ט"ז. ולשיטת הגרש"ז, יש להעמיד את האמור בשו"ע במקרה בו למלוה אין זכות תביעה אם הלוה רוצה לעכב הממון אצלו ולהתחייב יותר, שאז אין עוולה מצידו של הלוה ולכן זו ריבית ואסור. אבל אם יש למלוה זכות תביעה, אין איסור בקנס, כיון שהקנס הוא עבור העוולה ומותר. וכן אף לשיטת המנחת שלמה, מסתבר שמדובר במקרה בו המטרה היא השבת הקרן בזמן והקנס הוא 'זירוז' להסברת הממון בזמן, אבל אם מעיקרא כתוב את הריבית בדרך 'קנס' כדי לעקוף איסור ריבית, יש לאסור. וכן כתב בגינת ורדים, יו"ד כלל ו' באות ב', עי"ש בהרחבה.

וכתב בשו"ת להורות נתן חלק ג' סימן נ"ג אות י"א: ומ"מ נראה דכל זה אם לא תבעו המלוה אלא שהלוה עיכב את הממון בלא נטילת רשות דעדיין לא נכנס לכלל עושה, אבל אם המלוה תובע את הממון והלוה כובש את הממון אצלו בחזקה דהוי עושה וכמבואר ברמב"ם (פ"א מגזילה ה"ד) וכ"כ בשו"ת מהרי"ט (ח"ב יו"ד סי' מ"ה) - ועיין באבני נזר (יו"ד סי' קל"ד) - הנה בכה"ג נראה דכיון דהוי גולן מותר ליתן ריבית על הזמן שעשקו בחזקה דאע"ג דמתחלה באה לידו בדרך הלוואה, מ"מ כשתבעו והוא כובשו בחזקה יצאה לגמרי מכלל הלוואה ונעשה עושה.

וכתב בשו"ת שבות יעקב חלק א' סימן ס"ד ד"ה "תשובה" בשם הבית הלל: "ועיין בבית הלל בי"ד סי' ק"ע שכתב וז"ל אבל עכשיו בדורות הללו המנהג בדיני ארצות לפסוק פסידא דשוקא אם מעכב מעותיו ואין פוצה פה ומצפצף כדון הפקר עכ"ל (משמע דדעתו בלא פסידא דשוקא לאסור מדינא וכמ"ש) ואין לדחוק ולומר דכה"ג אפילו הערמת ריבית ליכא, כיון שזה יכול להרוויח במעותיו וזה מפסידו על כן צריך לשלם לו היזק זה אינו דאין לך הערמת ריבית גדול מזה שכל אחד ואחד כשיראה שחבירו אין לו לשלם יאמר שיוכל להרוויח בממונו ויצטרך הלה ליתנו לו וגם מניעת הרווח לא מקרי היזק ולא מקרי גרמי כי אין כוונתו להזיק ולא הזיקו בידים" ולענין מש"כ עליו בשו"ת מהרש"ם חלק א' סימן צ'. אמנם יתכן ששיטת הבית הלל מבוססת על שיטת הר"י מאורליאנ"ש שדבריו לא נתקבלו בין הפוסקים, וכ"כ בפד"ר חלק ו' עמ' 88 ואילך.

ועיין בשו"ת שבט הלוי חלק ט' סימן קע"ב שדן לגבי מלמד שעיקבו לו את המשכורות והודיע למנהל שהוא עומד ללוות בריבית מבנק של גוי, מותר לו לקבל את הפסדו מהמנהל אע"פ שמדובר בריבית וצירף כמה וכמה סברות לקולא, וביאר שישוד הדבר הוא מתשובת הרשב"א: "ובלא"ה מעיקר הדין יראה להקל, וז"ל שיטת הרשב"א בשו"ת ח"ג סי' רכ"ז, ראובן לווה מנה משמעון וכ' לו שטר לפדיון בזמנו, ואם לא יפרע לו קבל עליו ליתן כל הוצאה וכל הפסד שיבא לו ויעשה מחמת החוב וכ' ובא הזמן ותבע שמעון את חובו ואמר שיש לו סחורה מזומנת לקנות ויפסיד סחורתו אם לא ישלם לו, והי' דעת השואל להקל אפילו בזה דאין זה תביעת רבית אלא תביעת נזק, והרשב"א בתשובה כ' שהדין עם ראובן הנתבע שאין בכלל הוצאה והפסד מניעת הרווח, שמבטל כיסו של חבירו כבר אמרו בירושלמי שהוא פטור ומוכח דדוקא משום דמבטל כיסו של חבירו פטור אבל בלא"ה הי' מקום לחיבו, ושוב כ' הרשב"א שם ומעתה אפילו בלא טענת רבית נפטר ראובן משמעון בתביעת הרווח אלא שאפילו בטענת רבית איני ראה טענת מי שמתיר מדין מזיק שא"כ כל רבית נתיר שבכל הלוואות יש בהם נזק כזה שאינו יכול להרוויח תוך הזמן בסחורה ובשאר רוחים ע"כ יעשה". הנה כל זה במניעת הרווח אבל בנ"ד וכה"ג שאין המלמד מקבל שום הוספה, ואין רבית לא מצד הנותן ולא מצד המקבל אלא מחזיר לו דמי הנזק שקבל על עצמו, נהי דגרמי

ועיין בספר דברי תלמוד של הגאון ר' א"א קפלן⁸⁶ מה שכתב בזה ונוטה שאם לא אומר שנותן עבור ריבית רק בעד זה שביטל כיסו והזיקו מותר.

ומי שקנה חפץ בקנין כסף והמוכר חוזר בו (ויש עליו קללת "מי שפרע"⁸⁷) ומשיב את הכסף לקונה וכדי לפצות את הקונה מוסיף לו סכום כסף, אין בכסף זה משום איסור ריבית, כיון שהתוספת איננה נובעת מחמת הזמן בו הכסף היה ברשות המוכר אלא מחמת האכזבה שבאי קיום הקנין. וכן פועל שבעל הבית שילם לו והפועל חוזר בו ומחזיר את הכסף לבעה"ב, מותר לפועל להוסיף פיצוי לבעל הבית על אי קיום העבודה.

כנראה אינו דהא אינו מוכר ללוות דוקא ברבית גוי, והו"ל רק כעין גרמא בעלמא מכ"מ הלה קבל זה על עצמו, בודאי יראה לדונו כהחזרת נזק ולא כרבית כך יראה לענ"ד".
וכתב בשו"ת מלמד להועיל חלק ב' (יו"ד) סימן נ"ז: "אמנם כן יש להקל מטעם אחר דבשו"ת שו"מ מהד"ת ח"ד סי' קכ"ג איתא מעשה שהיה אחד החליף מטבעות אצל אחר וכאשר הוקר השער לא רצה השני ליתן לו המטבעות ולא רצה לעמוד בדין ישראל והלך בערכאות ויצא משפטו שחייב לשלם לו וחייב לשלם גם ששה פראצענט כנימוסי הקיר"ה והשיב הגאון דאין כאן משום רבית דהרי לא הלוה לו כלל וזה עיכב מעותיו והו"ל כגזול וכתב... זה עיכב מעותיו ואינו רוצה להחזיר לו אין כאן הלוואה רק גזל וצריך לתת הרבית, וסיים שם דהדין דין אמת. אך יש לעיין בזה עפ"י דברי שו"ת שבות יעקב ח"א סי' ס"ד... עכ"ל השבות יעקב. נ"ל דהא דפשיטא ליה להשבות יעקב דזקפו עליו במלוה היינו כיון שלא תבע דמי המכירה מסתמא זקפו עליו במלוה. אמנם אם תבע הדמים וראובן לא רצה ליתן אין כאן מלוה אלא גזילה, כיון דמתחלה לא בתורת הלוואה אלא בתורת זבינא אתא לידיה. ואחרי כל הדברים האלה נעלנ"ד להכריע דאם החוב בא מחמת דבר שהוא כגזילה כגון שאינו רוצה לשלם שכר שכיר או להחזיר פקדון או כדומה יש לפסוק כשו"מ דמותר ליקח הרבית כיון שאינו בא מכח הלוואה (ויש דעות דהוי רק א"ר) אמנם אם אחד אינו רוצה לשלם הלוואה בזמנו אין לומר דהוי כגזול דהא הכופר במלוה כשר לעדות דאשתמוטי קמשתמט עד דהוי ליה זוזי, אף דהוי רק אבק ריבית כיון דלא קצץ, מ"מ אין להתיר לענ"ד. וכש"י, רק במקום דא"ר מותר כגון במעות יתומים אפשר לסמוך על הסמ"ע דמיקל. וע' בדרכי תשובה סי' ק"ס ס"ק ל"ט מ"ש בשם שו"ת נהרי אפרסמון".

ואכן הרב זצ"ל נקט ביחס להלוואה: "יש מקום לקבוע מעיקרא שאם יעבור זמן ולא ישלם – יתחייב לשלם עבור עגמת נפש". וע"ע ארח דוד עמ' שכ"ג ואילך.
ועיין לקמן ביחס לדין הכתובה שמוסיפים בה שליש – האם נלמד מכאן דרך להלוות בריבית ושם בשם תשובת ההלכות קטנות, וכן לגבי מי שחוזר בו ויש עליו מי שפרע, לקמן.

⁸⁶ דברי תלמוד עמ' קט"ז. ולעיין גם בחוברת ריבית פיגורים (פרק ה') בהרחבה. ועיין בקיצור דיני ריבית המצויים פ"ג סעיף ה' שדן האם ניתן להציע שאף בהלוואה שהלוה לא פרע ונגרם הפסד למלוה, שלאחר זמן ישלם לצאת יד"ש, ועיין במשנת ריבית פרק א' הערה י"ב שכתב שהלוה יתן למלוה מתנה לאחר זמן על פי ההיתרים של ריבית מאוחרת. וע"ע ברית יהודה פרק ט' סעיף י"ג. ולקמן ליד ציון הערה שגיאה!
הסימניה אינה מוגדרת..

⁸⁷ עיין ב"מ תחילת פרק רביעי.

והדבר אינו דומה למי שקנה שדה ולאחר זמן נתגלה בה מום שהדין הוא שלפנינו מקח טעות ומחזיר הקונה את כל הפירות שאכל משום שאכילת הפירות כמוה כריבית (וכנ"ל).

והחילוק הוא שבמקרה של פועל שחוזר בו הוא עדיין הוא חייב לעשות את פעולתו⁸⁸ וכן בקנין כסף שהיה אסור לו לחזור, כיון שחוזר בו משלם פיצוי אבל במקח טעות הכל התבטל (מעיקרא) ולכן יש בכך איסור לאיסור ריבית.

ומעשה שהיה שנמכרו כרטיסים להופעה, ובעקבות דרישות רבנים למנוע הופעה גדולה ההופעה בוטלה וקוני הכרטיסים קיבלו את כספם בחזקה בתוספת דיסק של הזמר שהיה אמור להופיע באותה הופעה. על פי האמור, במקרה בו בוטלה הופעה בגלל דרישת רבנים ורוכשי הכרטיסים קיבלו את כספם בתוספת פיצוי של דיסק, אין בזה משום ריבית⁸⁹.

ובמקרה הנידון שההופעה בוטלה, הרוכשים קיבלו את כספם באמצעות צ'ק דחוי. ובמקרה זה יש לחשוש שמא הדיסק הינו פיצוי לא עבור ביטול ההופעה אלא עבור התשלום המאוחר ולכן יש חשש ריבית ויש לברר מדוע הוסיפו את הדיסק.

הצמדה בגזל

מ. אדם שעובד בגוף ממשלתי שתפקידו לדרוש השבת כספי משכורת עודפות) שניתנו לעובדים בגופים כלכליים הקשורים לשירות המדינה, שאל:

❖ האם ניתן לדרוש מעובד הפרשי הצמדה על סכומים שקיבל שלא כדין ?

⁸⁸ נראה שהרב זצ"ל נקט כך גם במקרה שעל פי דין מותר לו לחזור.

⁸⁹ הרב זצ"ל נקט שביטול ההופעה מחמת דרישת הרבנים, איננה מחשיבה את הקניה שמעיקרא למקח טעות (שאלו היה כך, היה אסור לתת תוספת כמבואר בדין מקח טעות לעיל) !
מו

- ❖ אחר שנקבע הסכום אותו חייב העובד לשלם והזמן בו עליו לשלם הוא התעכב מלשלם. האם ניתן לתבוע ממנו הפרשי הצמדה מהיום בו נקבע התשלום עד יום התשלום בפועל ?
- ❖ האם מותר לתבוע הפרשי הצמדה, כאשר מעיקרא נקבעה לאותו אדם חובת החזרה הנמוכה מהסכום אותו הוא קיבל שלא כדין ?

תשובות על פי סדר השאלות הנ"ל:

אם אדם קיבל שכר שהיה אסור לו לקבלו, הממון שהוא קיבל הינו גזול וחלה עליו חובת השבה. ובגזל, נראה שעליו לשלם צמוד – לערך ה"כסף" (והיינו מטילי הכסף ולא המטבע) - כך כותב החזו"א שהיה צריך להיות הדין בכל גזל⁹⁰ כיון שדיני תורה הם על פי כסף (המתכת ששמה כסף), כפי שמצאנו בפדיון הבן שהחובה היא חמישה סלעים, והיינו סלעי כסף במשקל חמישה סלעים, ובקידושי אשה השיעור הוא גם בכסף

⁹⁰ חזו"א יו"ד סימן ע"ב ס"ק א'-ב' (וכן בחו"מ סימן ט"ז): "ב"ק צג: 'כל הגזלנים משלמין כשעת הגזילה'. והנה לא העמידה התורה את התשלומין לפי הכלי שהחסיר לו, אלא ההיזק מתערך בשיווי כסף, וחובב התשלומין חל על שיעור הכסף של החפץ שגזלו או שהזיקו. ואם הוול החפץ ירויח ואם הוקר יפסיד. ויש לענין כסף שתי דרכים, אפשר שתלוי בַּכֶּסֶף (=המתכת ששמה כסף), ואפשר שתלוי במטבע. ומצינו בחמישה שקלים של פדיון הבן שקצבה התורה הדבר במשקל כסף צרוף ואע"ג דבזמן שנצטוונו על המצוה היה השקל מטבע, אבל לדורות לא הקפידה תורה במטבע אלא משקל כסף צרוף כפי המשקל שהיה אז ה' שקלים וכדאיתא יו"ד סימן ש"ה סעיף א'. והיה אפשר לפרש תשלומים שבתורה, שנעריך כל חפץ הנגזל ע"פ שיווי משקל כסף צרוף ויתחייב לשלם משקל זה בין שיוזל החפץ נגד הכסף ובין שיוקר, וכדין פדיון הבן שהוקבע לדורות.

(ס"ק ב') אבל מנהגנו לשער בשער מטבע בכל מדינה ומדינה. ולמדנו שקבעה התורה את התשלומין ע"פ ערך המטבע היוצאת במדינה. ותימא דא"כ נתמכין דיני התורה בזה על הסכם מקרי שהרי אין ענין המטבעות טבעי אלא הסכם, ואם יסכימו שלא לעשות מטבעות, אין לנו הלכה בתורה במנהג התשלומין. ואע"ג דמצינו בחילול מע"ש שהקפידה תורה על המטבע ואם אין מטבע אין חילול התם, אכתי אם אין חילול, יכול להביא את המע"ש לירושלים, אבל הכא אם אין מטבע בטל הלכות תשלומין?

ואפשר שאם אין מטבע חייב לשלם כדי שישגי חפץ שגזלו. ואפשר דכיון דמצוות התורה נתמכין על הנהגת המטבע, חייבין להנהיג כן כדי שיהא אפשר להנהיג הלכות התורה. [ואפשר שאם אין מטבע בעולם, כסף צרוף הוא המטבע לכל דיני התורה, כדין פדיון הבן ושאר דברים. ואם גזל חפץ מתחייב לשלם משקל כסף צרוף שהיה שוה בשעת גזילה, אלא בזמן שיש מטבע במדינה, חשיבא מטבעת המדינה יותר מכסף צרוף ועיין לקמן סי' קפ"ב ס"ק א']. וענין מטבע, כל דבר שהסכימו עליו בני המדינה למכור ולקנות בו ולהעריך בו את השוק כמו שנהגין המדינות". ועיין גם בחזו"א יו"ד ע"ב ס"ק ט' שכב כדבר פשוט שבכל כ"ד אבות נזיקין התשלום הוא על פי "שיעור המטבעות". ועל פי המבואר כאן, יסוד הדבר הוא במנהג ולא דוקא מעיקר הדין. ועיין הערה 100.

(חצי שעורה של כסף)⁹¹, אמנם החזו"א כתב שלא נוהגים כך. ודבריו צ"ע⁹² מנין קבע שכך המנהג, הלא לא דנו דיני גזלות וגם לא היתה מציאות של אינפלציה, שניתן לקבוע מנהג. ולכן נראה שהדין הוא להצמיד לכסף⁹³, בין שמחיר הכסף עלה ובין שמחיר הכסף ירד. וכן פחת נבילה שהוזכר בגמ' בב"ק אומדים אותו על פי מחיר ה"כסף"⁹⁴. (ומצאנו בתרגום אונקלוס שמתרגם "כסף" – חורפא⁹⁵, ואולי הטעם הוא ש'כסף' חריף בהוצאה, ואמנם גם "כבשים" הוא מתרגם כנ"ל⁹⁶ - ואולי גם הם היו חריפים בהוצאה⁹⁷).

וכל זאת אם הדרישה מהעובד להחזיר את כספי המשכורת מחמת טענת גזל⁹⁸, אבל אם קבלת הכסף אינה מהווה גזל רק עתה המדינה מסיבה כלשהי דורשת ממנו כסף, הרי שדרישה זו היא 'מס' ומותר למלך להטיל מס כראות עיניו ואף מותר לו לקבוע שמי שמשלם עתה ישלם כך, ומי שמשלם לאחר זמן ישלם יותר (כפי שמצאנו בנדונית חתנים⁹⁹).

⁹¹ עיין פירוש המשנה לרמב"ם קידושין פ"א משנה א'. ועיין במאמרו של הרב משה מרדכי פרבשטיין בישרון ז' עמ' תכ"ג "גדר כסף האמור בתורה" וציין לכמה שיטות כיצד לבאר מה הוא "כסף" האמור בתורה (וציין לסמ"ע בסימן פ"ח ס"ק א', אבני מילואים כ"ז), עי"ש בהרחבה.

⁹² כתבתי 'תמוהים' והרב זצ"ל תיקן ל"צ"ע".

⁹³ המתכת ששמה כסף. כלומר, הרב זצ"ל נוקט כדברי החזו"א בעיקר דבריו אבל אינו מקבל שהמנהג אינו כן.

⁹⁴ בפסוק בספר שמות פרק כ"א פס' ל"ד נאמר לגבי השור שנפל לבור ומת "כסף ישיב לבעליו" ויש לעיין האם הכוונה מטבע כסף אות מתכת כסף. ובגמ' בב"ק דף י': למדנו: "דאמר מר ישיב לרבות שוה כסף ואפילו סובין", ולפי דברי הרב זצ"ל כסף היינו מתכת כסף, ושוה כסף היינו דבר המקביל לערך המטילי הכסף – והאומד הוא לפי מתכת הכסף ולא מטבעות כסף. ופחת נבילה הוא ההפרש בין מחיר הנבילה בשעת המיתה עד שעת ההעמדה בדין.

⁹⁵ בראשית פרק ל"ג פסוק י"ט: "וַיִּקֶן אֶת חֶלְקֵת הַשָּׂדֶה אֲשֶׁר נָטָה שָׁם אֶהְיֶה מִיד בְּנֵי חָמוֹר אֲבִי שָׁקֵם בְּמָאָה קְשִׁטָּה". ותרגם אונקלוס: "במאה חורפן". ובגמ' בב"מ מד': מבואר שמטבע חריף, הינו מטבע היוצא בהוצאה (עובר לסוחר).

⁹⁶ שבע כבשות מציב אברהם בברית עם אבימלך. ותרגם אונקלוס בבראשית פרק כ"א פסוק כ"ח: "ואקים אברהם ית שבע חורפן דען בלחודיהון".

⁹⁷ כלומר כדי להיות 'חריף' אין צורך שיהיה דוקא מטבע.

⁹⁸ פעמים שהעובד הציג מצג שוא על השכלה וכדו' ולכן קיבל משכורת גבוהה יותר ממה שהגיע לו והרי הכסף שבידו גזול (ויתכן שההגדרה היא גניבה), אבל לפעמים העובד קיבל יותר ממה שהגיע לו ואפילו לא ידע מכך, אמנם גם במקרה זה לפנינו החזקת ממון שלא כדין, שמבחינת דרך השומא היא במתכת כסף.

⁹⁹ עיין הערה 46.

אבל בהלואה הדין שונה, כיון שדין התורה הוא שבהלואה יש להשיב על פי "שם המטבע" ולא על פי הצמדה למחיר המתכת הכסף¹⁰⁰ ועל פי דין תורה מי שלוה חיטה משיב חיטה אף אם מחירה משתנה (מתייקר או מוזל) אלא שחכמים אסרו זאת (איסור הלואת סאה בסאה¹⁰¹):

והוסיף הרב זצ"ל בכת"י:

¹⁰⁰ כלומר, הלכה היא להשיב מטבע תמורת מטבע ללא קשר לעליה או ירידה בכח הקניה שלו וכד', אף שאנו יודעים שערכו השתנה, ועיין לקמן לגבי מעשר כספים שמתחשבים בכח הקניה של המטבע. וכתב החזו"א ביו"ד סימן ע"ב ס"ק ט': "לוה רובל מחזיר רובל, וזהו דאמרינן ריש פרק הזהב, דהפירי הוא דאוקיר וזיל, והמטבע קיץ – דהיינו שכן הוא הדין בחוקי התורה שהמטבע תחשב לקיץ, והיוקר והזול יחשב להפירי, ואף אם באמת סיבת היוקר והזול מצד המטבע". ובסימן ע"ד ס"ק ה' כתב: "המלוה את חברו מטבע והזולה ואייקרו פירי, אע"ג דהסיבה היא במטבע, שהושפע שפע של כסף, מ"מ אינו מוסיף לו, דזהו כוחו של מטבע שאמרה תורה הגזלן ומזיק דמשלם כשעת הגזילה, וכדאמור ר"פ הזהב דיוקרא וזולא מתיחס אל הפירי, לעולם ולא אל המטבע..." (וקצת יל"ע מנ"ל שכל התשלומים בגזלן במטבע, והרי לעיל הבאנו את דבריו לגבי גזלן ששמיין במתכת הכסף - עיין הערה 90 וקצ"ע. ועיין חזו"א סימן ע"ב ס"ק ו' בסופו, עיין בספר אדני כסף שער כ"ט פרק ב' שציין לראיות מהגמ' ולשיטה חולקת). ויל"ע מניין למדו חז"ל שהלואה היא במטבעות ולא במתכת הכסף, ובתורה בפש' משפטים פכ"ב פס' כ"ד נאמר: "אם כסף תלוה את עמי את העני עמך לא תהיה לו כנשה לא תשימון עליו נפש". וכן בויקרא פרק כ"ה: "וכי ימנף אחיך ומטה ידו עמך והחזיקת בו גר ותושב וחי עמך: אל תקח מאתו נפש ותמרבית ויראת מאלקיך וחי אחיך עמך: את פספף לא תתן לו כנשה ובמרבית לא תתן אקלף". ומניין שכסף האמור כאן הוא מטבע כסף ולא מטילי כסף?

ובגמ' בקידושין דף יא. "דאמר רב יהודה אמר רב אסי כל כסף האמור בתורה כסף צורי ושל דבריהם כסף מדינה" ובדף יא: מסיקה הגמרא: "אלא אי איתמר הכי איתמר אמר רב יהודה אמר רב אסי כל כסף קצוב האמור בתורה כסף צורי ושל דבריהם כסף מדינה" ופירש"י: "כסף קצוב הוא כסף צורי - וכסף קדושין אינו קצוב ולא איירי ביה רב אסי כלל. קצוב - שנאמר בו כמה כגון חמשים של קנס ושלשים של עבד ומאה של מוציא שם רע שנאמר בהן שקלים ונאמר חשבוננו". ובקנס נאמר בתורה (דברים פרק כ"ב פסוק כ"ט) "לְאָבִי הַנֶּצֶחַ חֲמִשִּׁים כֶּסֶף". משמע שאף שנאמר "כסף" אין הכוונה למטילי כסף אלא למטבעות כסף. אולם יש מכאן ראיה שהגמ' סוברת ש'כסף קצוב' הוא מטבע. ויתכן שהטעם הוא שלא יתכן לומר "חמישים" כאשר הכוונה למטילי כסף כיון שישנם סוגים וגדלים שונים משא"כ מטבעות שהם קצובים (רק שיש לדעת אלו הם). אמנם שמענו רק כאשר נאמר בתורה "כסף קצוב" אבל אם נאמר סתם כסף (כמו בהלואה) מניין לנו שמדובר במטבע? וכתב באיילת השחר שם (בדף יא.): "כל כסף האמור בתורה כסף צורי. הנה לפי"ז כסף אינו סתם חתיכת כסף אלא מטבע, אמנם במסקנא ר' אסי מייירי רק בכסף קצוב, מכל מקום כיון דקאמרינן לקמן (דף יא:): 'מה כלים שנים אף כסף שנים', וזה ע"כ ג"כ רק אם כסף היינו מטבע שיין למידרש דבעי שני מטבעות, ויצא מזה דצריך שתי מעות, דאילו כסף פירושו חתיכת כסף מה שיין לדרוש דבעי שנים, דהא כל חתיכה אפשר לחלק זה והוי שנים, ותמיד הוי שנים".

¹⁰¹ שו"ע יו"ד סימן קס"ב סעיף א'.

(כך) מוכח במשנה שהלוח סאה והזל מחזיר סאה¹⁰². ועיין בתוס' ב"ק צז
א' ד"ה המלוח.

על פי העקרונות הנ"ל, אם הסכום הכולל של התשלום כולל ההצמדה אותו תובעים
מהעובד בטענה שקיבל כסף שלא מגיע לו¹⁰³ אינו מגיע לסכום אותו חייב העובד לשלם
כתשלום מלא, אין כאן איסור ריבית. אבל אם מעיקרא ויתרו לו על חלק מהתשלום
ואח"כ דורשים הצמדה – אסור.

ריבית מהמדינה עבור הפקעת קרקע

מא. מדינת ישראל הפקיעה קרקע. כעבור שנים ביקשו בעלי הקרקע פיצויים והמדינה
הסכימה לתת פיצוי בתוספת הצמדה וריבית. אם הסכום אותו משלמת המדינה נמוך
מערך הקרקע פשוט שאין בכך איסור ריבית, אבל אפילו בלא זאת לא קיים כאן איסור
ריבית, שהרי זה דומה לדין נדוניית חתנים¹⁰⁴ (חתן שאמר לו חותנו שיתן לו סכום
מסויים ואם יתן לו עתה הסכום יהא כך ואם ימתין יהיה גבוה יותר, שאין בכך איסור
ריבית כיון שהתשלום אינו נובע מחוב, שמעיקרא לא היה חייב לו כלום ומותר להציע
לאדם מתנה שאם יקבלנה היום הסכום יהיה נמוך ואם יקבלנה כעבור זמן יהיה גבוה)
והוא הדין כאן, כיון שאין חובה על המדינה לשלם (שמותר לה להפקיע) יכולה היא
לקבוע מהו התשלום והעובדה שהמדינה וקראת לכך "ריבית" אין בכוחה לאסור.

והוסיף הרב זצ"ל בכתב ידו:

¹⁰² עיין משנה ב"מ פרק ה' משניות ח'-ט'. וכיון שאם הוזל משיב סאה אף שעתה היא זולה יותר, מוכח
שכך ההוא דין תורה.

¹⁰³ ועיין לקמן לגבי הצמדה למדד המחירים.

¹⁰⁴ עיין הערה 46.

ואם תאמר שאסור למלכות להפקיע, פשיטא שאין בזה ריבית והרי זה כאילו באין כעת לקנות מזה שהפקיעו ממנו. אכן אם הפקיעו מטלטלין ונשתנו המטלטלין או מכרום לאחר, בזה מסתבר שאסור ליקח מהגזלן ריבית ולכן אם נאמר שהפקיע מטלטלין שלא כדין וכבר אינם, אסור ליקח ריבית¹⁰⁵.

מדד המחירים / הצמדה המותרת

מב. על פי דין מותר לאדם להלוות מעות ולקבוע עם חבריו שישביח לו חפצים ברי קיימא שקיימים עתה בשוק¹⁰⁶. מדד המחירים לצרכן מורכב בחלקו ממוצרים ברי קיימא כנ"ל, וכן גורמים שאסור לקבוע שהפרעון יהיה מהם (דברים שאינם בעולם, ועוד)¹⁰⁷.

ומכאן שיכול אדם לומר שהוא מצמיד את החוב למוצרים ברי הקיימא שבמדד המחירים לצרכן. ובשעת הפרעון, אם יודעים לקבוע מה מבין גורמי המדד הם מוצרים ברי קיימא – ישלם על פי זאת, אבל אם אינם יודעים, מותר להשיב על פי הצמדה למדד הכללי, כיון שבד"כ אין הבדלים גדולים. ואף אם יש הבדלים, מותר לאדם להשיב יותר כאשר התוספת אינה מחמת ריבית אלא מחמת ספקות כלשהם. וכמו מי שמלוה לחבירו ואין לו לפרוע ונותן לו קרקע תמורת הלוואתו שאין צורך לדקדק כ"כ כיון שהתוספת אינה ריבית אלא כי כך נוח לו לפרוע¹⁰⁸.

¹⁰⁵ עיין ברית יהודה פרק ב' סוף הערה מ"ב, שכתב מעשה באחד שהפקיעו ממנו קרקע וקבעו לו פיצוי וערער וקיבל בערכאות סכום גבוה יותר בתוספת ריבית וצידד שלא להקל.

¹⁰⁶ ויצא השער. וי"א שאף אם לא יצא השער אם יש הרבה בשוק די בכך, כיון שניתן לקנותם עתה. כגון, שמלוה לו סך כסף תמורת כסאות שמחירים זהה לסך ההלוואה ובשעת הפרעון חייב לו כסאות, אף אם מחיר הכסאות בשוק הוזל או התייקר. ובפשטות מותר לו להשיב לחבירו מעות בשווי הכסאות בשעת הפרעון, עיין בדברי רבא ב"מ סג. "השתא דאמר ר' ינאי... "מה לי דמיהן ומה לי הן נמי אמרינן ופוסקין על שער שבשוק ואע"פ שאין לו". והיינו שאם יש מוצר ניתן לתת כסף בצמוד לו, אם יצא השער. ובשו"ע יו"ד סימן קע"ה סעיף ו' פסק: "הפוסק על הפירות ונתייקרו בשעת הפרעון, יכול לשום הפירות שנפסק עליהן במעות וליתן לו פירות אחרות, אבל מעות אינו יכול ליתן. ויש מי שאומר שיכול ליתן מעות". ונראה שהאמור לקמן מתבסס על ההיתר להשיב מעות. וע"ע ברית יהודה פרק כ' הערה ה' בדיוקו מדברי המאירי.

¹⁰⁷ בענין הצמדת חוב למדד דנו רבים. ועיין במאמרו של הרב יעקב אריאל בשורת הדין י"ז עמ' נ"ו ואילך.

¹⁰⁸ הגר"מ בלייכר שליט"א הציע, להלוות צמוד לאגרות חוב צמודות למדד שיש להן הית"ע כדין ואין הכרח בכך לקנותן ממש, כי אין צורך בקניה ממשית. ועיין ליד ציון הערה 144.

ואין לחוש, שמעיקרא מסתמך על כך שישלם יותר שהרי מסתבר שלא ידע מה הם מרכיבי המדד השונים וכיצד השפיעו על עלייתו, ונמצא שמעיקרא ידוע שישלם בגובה המדד ולא על פי המוצרים שמותר לקבוע על פי הם, כיון שמותר לכתחילה לשלם בשוה כסף, ובו מסתבר שגם כן משלמים בהערכה בלא דקדוק¹⁰⁹.

אמנם, יש לעיין האם ניתן להצמיד בהלוואות של סכומים קטנים, כיון שהמדד מורכב מפריטים רבים ועל פי תנאי ההלוואה עליו להשיב לו מעט סוכר או מעט מלח, בכמויות שלא נמכרות בשוק כיון שבשוק מוכרים רק אריזות גדולות, אבל נראה שאין הכרח להקפיד על כך, ואף בהלוואות קטנות ניתן לסמוך על כך¹¹⁰.

קבלת ריבית מהוצאה לפועל

מג. בהוצאה לפועל מוסיפים ריבית על התביעה באופן אוטומטי אפילו אם אין דרישה מצד התובעים. וההוצל"פ פורע את הכל בבת אחת או שהחייב משלם מעצמו. ונראה, שהטוב ביותר הוא שלא לקחת את התשלום כיון שהוא ריבית, אולם הדבר אפשרי רק אם מגיעים להסכם עם החייב ומתפשרים עימו על סכום החוב ולא גובים את כולו. אבל

¹⁰⁹ בשו"ת אג"מ א"ח חלק א' סימן צ' דן על שותפות בין ישראל לנכרי באופן המותר, והיינו שיתנו מתחילה שרווחי השבת בין מעט בין רב לנכרי ורווחי יום אחד בין רב בין מעט לנכרי (ושאר הימים בשותפות – וכבמבואר בשו"ע א"ח בתחילת סימן רמ"ה), וכתב שם האג"מ שיש צורך שתהיה אפשרות לדעת מה הם רווחי בשבת ומה הם רווחי החול שאל"כ הסכם זה הוא רק פטומי מילי. והיינו שאע"פ שאם הגוי נתרצה לחלוק עימו בשווה מותר (שם בשו"ע סעיף ב'), מ"מ לכתחילה יש צורך שתהיה אפשרות לברר ולכאורה דברי האג"מ אינם כפי האמור בפנים, וקצ"ע.

¹¹⁰ מעין הדברים כתב הרב זצ"ל בכת"ר א' עמ' 225: "אכן נראה שאם היה מצמיד למצרכים שניתן להשיג מיד בשעת הלוואה לא יהיה בזה חשש ריבית שהרי מותר לפסוק על הפירות שיצא השער. אכן כיוון שהמדד כולל גם מצרכים שלא ניתן להשיגם מיד, לכן יש בהצמדה משום ריבית. אכן יש להתנות שהוא מצמיד למצרכים הניתן להשיגם מיד, והצמדה לא תכלול כל מה שנכלל בהצמדה אלא רק חלק. ומסתבר שאין הבדל גדול בין הצמדה מלאה להצמדה לחלק מן המצרכים. אלא שיהיה קושי לחשבן ולדעת את שווי של הצמדה חלקית. אבל יתכן שמותר ליקח מהצמדה מלאה כשלא יודעים לחשב, ולתלות שאין הבדל בין ההצמדות. עוד יש לדון, האם לא היתה הלוואה בסכום גדול מאד שאז אם יבוא להשיג את המצרכים הניתנים להשגה מיידית – יתכן שקשהו לא מעשי להשיג אותם, שאם נחלק את הסכום יוצא שצריך להביא חצי תפוז ומאה גרם סוכר וכדומה, וקשה להשיג בכמויות קטנות כאלו. וצ"ע אם זה מעכב לענין להחשיב כיצא השער". ועי"ש גם בעמ' 228.

במקרה בו לא הגיעו לפשרה וגובים מחייב את הכל, ההוצל"פ אחר שהיא גובה נותנת לתובע את הכל (הקדן והריבית) בתשלום אחד ולכן באופן זה יש להחזיר לחייב את חלק הריבית¹¹¹.

ואם מדובר בהצמדה למדד, אם המדובר בפרעון הלוואה אסור אבל אם מדובר בפרעון של מעשה קנין, נראה להתיר כיון שמעיקרא מותר למכור ולקבוע שהמחיר צמוד¹¹², ועל פי עליית המדד ביום התשלום¹¹³.

ומשכיר דירה שהשוכר לא שילם לו והוצל"פ נותנת לו ריבית שגבתה מהחייב, בפשטות אסור לו לקבל, אבל אם יש לו הוצאות מותר לו לקבל¹¹⁴. וכיון שמדובר בריבית דרבנן, בפשטות אין עליו חובה להחזיר לו ואם ירצה יעשה צרכי רבים, כגון ספסל שישבו עליו¹¹⁵.

¹¹¹ מצידו של החייב המשלם מיוזמתו, תשלום הריבית איננו בתורת ריבית, אלא כדי למנוע מעצמו עיקולים וכדו'. ויל"ע אם הוא יבוא לשאול, האם נאמר לו שאסור לו לשלם את הריבית או שנאמר לו שכיון שאינו משלם תוספות בעקבות הזמן שחלף אלא כדי להינצל מעיקולים וכדו', אין לו איסור. ואם נגיע למסקנה שמותר לו, יל"ע האם קיים איסור על התובעים לקבל את הכסף. אמנם מצד ההוצאה לפועל אסור להם לתבוע יותר כיון שזו ריבית. ובמקרה שגבו ממנו בעל כרחו, והדבר אסור, מצידו של החייב זו "גזילה" ויל"ע האם על התובע חלה מצות השבת גזילה, וצ"ע.

¹¹² עיין שו"ע יו"ד קע"ה סעיף ו'.

¹¹³ ולגבי מיסים, עיין לעיל שמותר לקבוע שמי שמשלם ביום זה ישלם כך ואם יתאחר ישלם יותר, ולפי זה בחוב של מסים אין איסור ריבית, כיון שנאמר שמעיקרא נקבע שמי שיאחר בתשלום, תשלום המס שלו יהיה גבוה יותר.

¹¹⁴ יש לעיין על פי סברתו של ר' שלמה היימן (חידושי ר' שלמה היימן בחלק הכתבים סימן ח', הו"ד בירושת משפט עמ' שמ"ב) בדיון ירושה שאינה מגיעה לו שהבנק חייב לתת לו את הכסף על פי חוקי ערכאות למרות שאינו יורש של תורה - שהתיר לקבל כיון שאינו מקבל את הכסף עצמו של החייב, ועל פי דין הבנק עצמו חייב ליורשים האמיתיים. ומכאן שאף בנידון שלנו הוצל"פ נותנת לו כסף אחר, ואף שהוא גרם בפנייתו להוצל"פ סו"ס השוכר גרם לעצמו, וצ"ע.

¹¹⁵ עיין ביצה כט. שהגזול שאינו יודע ממי גזל - יעשה צרכי רבים וכן בב"ק צד: שיעשה צרכי ציבור. לכאורה גם כאן יעשה צרכי רבים רק כאשר אין לו אפשרות להשיב לשוכר או שכיון שעל פי דין אין לו חובת השבה לשוכר רק הוא אינו רוצה להחזיק כסף זה אצלו - יעשה בהם צרכי רבים ואין לשוכר עדיפות לקבל ראשון, וצ"ע.

עליית מדד לענין מעשר כספים

מד. אדם שהיה לו נכס ומכרו. לגבי מעשר כספים מהרווחים של הנכס (שבמשך השנים השביח ועלה מחירו), עליית המדד אינה נחשבת כרווח¹¹⁶. וכן אם הדירה עלתה סך מסויים אבל הוא לקח משכנתא עבור דירה זו, עבורו דירה זו עלתה יותר ויחשב את הרווחים לאחר חישוב התשלום של המשכנתא.

מה.

אין להצמיד סכום הכתובה למדד

מו. הסכום שכתוב בכתובה הוא על פי ערכו הנקוב ולא בתוספת הצמדה. ובירושלים שראו שהחלה אינפלציה היו כותבים תוספת כתובה מחוץ לסכך הכל¹¹⁷. ואולם אין מקום לחייב לכתוב היום סכום של פרנסת שנה (מהטעם, שמעיקרא תיקנו חכמים מאתים זוז, כיון שבזמנם זו היתה פרנסת שנה¹¹⁸), כיון שחכמים קבעו סכום, וזה הסכום אותו אנו חייבים.

¹¹⁶ עליית המדד איננה נחשבת כרווח, למרות שהצמדה למדד אסורה משום ריבית (למעט הדרך שחודשה לעיל, שיסודה בהצמדה לחפצים וכנ"ל). ולכאורה סתירה מדוע לענין ריבית אנו לא מוכנים לקבל שהמדד קובע את ערך הכסף ואילו לענין מעשר כספים ברור שעליית המדד איננה רווח ? ונראה, שלענין ריבית גזירת הכתוב היא שיש ללכת אחר מטבע. ועוד שהמלך הוא הקובע (לעיל) ולא רווח והפסד וכל עוד המלך לא חייב הצמדה הוא זה שקובע את ערך המטבע וכנ"ל. וע"ע ב"ק צז: - צח. ובשו"ע יו"ד קס"ה, התחשבות בשינוי המטבע (מחמת הוספת חומר).

¹¹⁷ פירוש, אם מעיקרא היו כותבים שהכתובה היא מאתים זוז והבעל מוסיף עד לסך הכל של מאה אלף, נמצא שהמאתים זוז נכללים בסך הכל. ואם הסך הכל היה בלירות, לאחר כמה שנים לא היה בזה כמעט ערך. לכן שינו וכתבו: סף הכל מאתים זוז ועוד מאה אלף, כך שלעולם נשארו לפחות המאתים זוז.

¹¹⁸ כפי שהוצע על ידי כמה רבנים, כגון הרב שלמה דייכובסקי בצהר חורף תשס"ד ובתחומין כח. ועיין תחומין כה עמ' 180 ואילך.

ולגבי דין צדקה נאמר שמי שיש לו מאתים זוז (שהם פרנסת שנה) לא יטול מן הצדקה (פאה פרק ח' משנה ח'), והם זוזי מדינה הזולים (עיין בספר מדות ושיעורי תורה פרק כ"ג סעיף ה' ובהערה 15 שם ועיי"ש שדן מה היתה ההוצאה לנפש בזמנם). ועיין במשנה בכתובות דף סד: , שם מונה המשנה את חיובי הבעל המשרה את אשתו ע"י שליש כדי לפרנסה (ועיין במידות ושיעורי תורה הנ"ל שהוכיח שסך השיעור

והוסיף הרב זצ"ל בכת"י:

אבל בתורת תוספת כתובה יש סברא נכונה להוסיף כך. ועיין ריב"ש מה שכתב איך סכום קטן כמאתים יגרום שלא תהיה קלה בעיניו ותירץ שכך זה במקומות עניים, הרי שאין במקומות עשירים דין כתובה אחרת¹¹⁹ אף שמצינו סכום כתובה אחר לגבי משפחות מיוחסות¹²⁰.

המוזכר שם הוא מאתים זוז) ומשם מוכח ששיעור פרנסת שנה אינו כולל מגורים, אלא אכילה ובגדים וכו'. ומכאן נראה גם להוכיח שמאתים זוז שנאמרו לגבי עני, אינם כוללים הוצאות של מגורים. ולכן, מי שיש לו מאתים זוז לא יטול מן הצדקה, היינו, חוץ ממקום מגורים.

באשכנז נהגו לכתוב בכל הכתובות שהכניסה לו מאה זקוקין (ליטריין) והוא הוסיף לו כנגדם עוד מאה סה"כ מאתים. ואם הנהגה זו מטרתה להתמודד עם ירידת ערך הזוזים לכאורה יש מקום להסיק מכאן גם בימינו, אבל יתכן שמטרת כתיבה אחידה זו שונה, וכך עולה מדברי הראב"ה בחלק ד' סימן תתק"י שמטרה היא להשוות עניות ועשירות ולא לבייש מי שאין לה (ושם הסכום הוא חמשים – לעי"ש).

¹¹⁹ בשו"ת הריב"ש סימן קנ"ג, נשאל על ידי אנשי מיורקא כיצד יועיל סכום של מאתים זוז שלא תהא קלה בעיניו לגרשה והרי זה סכום מועט. והשיב, שהם עשירים ולכן עבורם הוא סכום מועט, אבל במקומות אחרים הוא סכום גדול. והריב"ש לא חייב את אנשי מיורקא לכתוב כתובות גדולות יותר.

¹²⁰ שנהגו סלסול בעצמם.

הלוואות במט"ח / הקדמה

הלואה רגילה הינה במטבעות. אדם שלוח מטבע ישיב מטבע (אף אם בשעה הפרעון ניתן לקנות כמות אחרת של סחורה באותו מטבע) אולם הלואה של פרי (וכל חפץ) כדי לקבל פרי אחר תמורתו, נאסרה מדרבנן ('הלואת סאה בסאה'¹²¹), מחשש שמא יעלה מחיר הפירות ונמצא כאשר מחזיר לו פרי לפרעון ההלואה, הוא משיב לו דבר יותר יקר ונמצא שהלוח נתן ריבית למלוה (שו"ע יו"ד סימן קס"ב סעיף א').

אולם קיימים מקרים בהם מותר להלוות סאה בסאה, כמבואר בשו"ע יו"ד סימן קס"ב:

- "אם יש לו (-ללוח) מעט מאותו המין... לוח עליו כמה סאין לפרוע סאה בסאה" (שם, סעיף ב')¹²².
- "היה לאותו מין שער בשוק קבוע"¹²³ וידוע לשניהם, מותר ללוות סאה בסאה" (שם, סעיף ג')¹²⁴ והרמ"א מסייג היתר זה רק למקרה בו הלוח יכול לפרוע בכל עת, אבל אם חייב לפרוע רק בשעת היוקר, אסור.
- אם הלוח סאה בסאה באופן האסור – אם המחיר עלה, ישלם לו במטבעות כשווי יום ההלואה (או פירות כפי שנתן לו) ואם המחיר ירד – ישיב לו פירות כפי שנתן לו (שם סעיף א', ה')

¹²¹ פירוש הלואת מוצר בנפח של סאה (כגון חיטה) כדי לקבל בחזרה כמות זהה של אותו מוצר בנפח של סאה.

¹²² עיין ברית יהודה פרק י"ז ס"ק ל' וס"ק מ"א בטעמי ההיתר.

¹²³ אכמ"ל למשך כמה זמן על השער להישאר קבוע, ומסוגיות הגמ' עולה ש"יצא השער" הינו ביטוי לריבוי סחורה בשוק שניתן להשיגה בכל עת, ויל"ע מה הדין במציאות בה לא יצא השער אבל יש הרבה סחורה בשוק האם די בכך כדי להתיר. ועיין שו"ת שבט הלוי חלק ג' סימן ק"ט לגבי הלוואת דולר בדולר.

¹²⁴ עיין ברית יהודה פרק י"ז ס"ק מ"ד בשם הב"י, שכיון שיצא השער יש מאותו סחורה הרבה בשוק, ונחשב שיש לו. ובשם המאירי (ב"מ סב.) כתב "כל שיצא השער ליבו סמוך על אותו שער ואינו מכוין לשום ריוח". ולפי טעמו של המאירי יל"ע במציאות בה השער משתנה תדיר וכן כשברור או שמסתבר שהשער יעלה, ואכמ"ל.

במקרה הרגיל של הלואת סאה בסאה (באופן המותר) הלוח אמור להשיב למלוה אותו סוג פירות אותם קיבל (חיטה כנגד חיטה), אמנם קיימות אפשרויות נוספות, כאשר עומדים בתנאי ההיתר (יש לו או יצא השער) וכגון¹²⁵:

- א. מותר לתת חיטה ולקבוע את ערכה עתה ולומר שמלוח לו חיטה שערכה הכספי הוא כך וכך והפרעון יהיה בשעורה (אם ללוח יש מהשעורה או יצא השער)¹²⁶.
- ב. מותר לתת פרי ולקבל בשעת הפרעון כסף. ויש המתירים להתנות מעיקרא ששייב לו פירות או ערכם בכסף בשעת הפרעון¹²⁷ (ועיין לקמן שנראה שהגרז"נ זצ"ל התיר רק אם לא התנו מראש ועל פי רצונו של המלוה בזמן הפרעון).
- ג. מותר להלוות כסף על מנת לפרוע בפירות, אם יש ללוח בשעת ההלוואה פירות בסך ההלוואה¹²⁸ ויש המתירים שהפרעון בפועל יהיה בכסף כערך הפירות ביום הפרעון¹²⁹.
- ד. אסור להלוות כסף ולקבוע את הפרעון הכסף לפי ערך הפירות¹³⁰.

¹²⁵ האמור לקמן על פי שיטתו של הברית יהודה.

¹²⁶ ברית יהודה פרק י"ז סעיף כ'.

¹²⁷ ברית יהודה פרק י"ז סעיף כ"ה.

¹²⁸ ברית יהודה פרק כ' סעיף י"א לגבי מט"ח, שנעשה כמכירה ('פסיקה'), ועי"ש. וע"ע שו"ת הרי"ף סימן רמ"ד. ובתורת רבית פרק י"ט סעיף מ"ג כתב (ע"פ שיטת שבט הלוי ח"ג סימן ק"ט) להתיר אפילו אם אין ללוח כלל דולרים, כיון שהם מצויים לקנות בכל שעה, ויש לו שער שנרע בכל יום, עי"ש.

¹²⁹ שו"ע יו"ד סימן קע"ה סעיף ו': "הפוסק על הפירות ונתייקרו בשעת הפרעון, יכול לשום הפירות שנפסק עליהן במעות וליתן לו פירות אחרות, אבל מעות אינו יכול ליתן. ויש מי שאומר שיכול ליתן מעות" וכתב בתורת רבית פרק י"ט סעיף מ"ד בהערה ס"ק ק"ו שהגר"א והחוו"ד הכריעו כמתירים וכתב שם עוד נימוקי היתר. ועוד כתב שם בסעיף מ"ד: "ואם מותר להתנות מראש על כך שמלוח שקלים על מנת שיתחייב לפרוע דולרים, אך שלמעשה ישלם בשקלים עיין..." ובהערה ק"ז ציין למחלוקת והסיק שעדיף לא להתנות כך מראש. ועיין לקמן ליד הערה 146.

¹³⁰ ברית יהודה פרק כ' ס"ק ה' ד"ה "מיהו". ועיין בהערה הקודמת. אמנם בשו"ת אור לציון חלק א' יו"ד סימן ד' (אחר שאסור להלוות בכסף ישראל ולפרוע בכסף ישראלי לפי ערך הדולר היציג) כתב: "אמנם ישנה עצה טובה עפ"י ההלכה, שהלוח יוכל לפרוע חובו לפי ערך דולר היציג, שלא יפסיד המלוה את ערך כספו, שיאמר המלוה ללוח שהוא מוכן להלוות לו בתנאי שבכסף הישראלי הזה יהיה שליח שלו לקנות לו דולרים ורק אז הוא מלוה לו ובזה אין איסור ריבית, שהרי אם הלוח יקנה דולרים הרי מה טוב, דהוי מלוה דולר בדולר, דשרי אם יש ללוח בכל אופן דולר אחד אצלו כנ"ל ויתן לו שכרו שטרט עבורו לקנות לו, ואם הלוח לא קנה דולרים הרי הוא פשע בכסף המלוה, ודינו כשומר שפשע שחייב לשלם כל מה שהפסיד בפשיעתו ולא בתורת פרעון הלואה". ועיין תורת רבית פרק י"ט סעיף מ"ה שציין לדרך זו ותנאים לקיומה.

ה. אף שאסור להלוות סאה בסאה ללא תנאי ההיתר, אם מוכר לו כמות פירות על מנת שישלם לו אותה כמות פירות בזמן אחר – שיטת הט"ז להתיר ויש החולקים¹³¹.

וכיון שהלואה מותרת רק במטבע חריף היוצא בהוצאה (ובו משתמשים לקבוע מחירי מוצרים), מטבע של מדינה אחרת הינו בבחינת "פרי"¹³² ולכן הלואה מט"ח כדי להשיב מט"ח יש בה משום איסור הלואה סאה בסאה¹³³.

¹³¹ ט"ז יו"ד סימן קס"ב ס"ק א', ברית יהודה פרק ט"ז ס"ק י"ח.
¹³² וכן מטבע של זהב שאינו חריף בהוצאה חשוב פרי ביחס למטבע שיוצא בהוצאה, כמבואר בתחילת פרק הזהב, אמנם עיין בתה"ד כתבים סימן נ"ד ואכמ"ל.

¹³³ עיין ברית יהודה פרק י"ח סעיף ה' (ושם פרק כ' סעיף ט'), אמנם עיין בחידושי הריטב"א ב"מ דף מד.: "אבל מטבע של מדינה זו והוא מתחלף במלכות אחרת, כיון דלא קפדי עליה ובאתריה הוי טבעא גמור, אף באיך נמי טבעא חשיב ואפילו לגבי הלואה ואין בו משום רבית, וכן דעת קצת רבותינו ז"ל, אבל יש חוששין בדבר זה".

ובשו"ת מנחת שלמה חלק א סימן כ"ז חידש: "בזמננו הרי אין שום הבדל בין שטר של דולר אחד לשטר של מאה דולר כי אם בגלל הסכום שכתוב על הנייר, ולכן הן אמנם נקטינן שגם בזמננו שטרי כסף הרי הם כמטבע שגופו ממון ולא כשטרות, אבל מ"מ כיון דהנייר עצמו ודאי דלאו כלום הוא, וכל הערך הוא אך ורק מפני שבארה"ב יש לשטר הזה חשיבות של מטבע, וכיון דהתם הוא קיץ ומותר ללוות דולר בדולר למה יהא אסור בשאר המדינות, הרי בשאר המדינות לאו כלום הוא אי לאו משום דחשיב ככסף באותה המדינה אשר שם הוא ממש מטבע דקיץ, וכיון שכן מסתבר שאפילו להתוס' דסברי שגם כסף בכסף אסור משום סאה בסאה למאן דסובר דהבא טיבעא, מ"מ בכגון דא יותר נראה לומר שגם להתוס' מתחשבין בזה דלגבי נפשי' ודאי טיבעא הוי, הואיל והכל יודעים שלא לזה ממנו אלא דבר כזה שכל הערך שלו הוא רק באותה המדינה דחשיב שם כמטבע דקיץ וצ"ע". ויל"ע האם נקט כך הלכה למעשה אחר שסיים "וצ"ע" (ובספר תורת רבית פרק י"ט ס"ק ג' כתב שהגרש"ז זצ"ל הסתפק ועיין בספר נתיבות שלום [הרב שלום יוסף גלבר] לסימן קס"ה ס"ק ל"ה שכתב את האמור בשם הגרש"ז ומשמע מדבריו שכן להלכה] ועי"ש עוד פרטי הלכות ביחס לדולר ע"פ שיטה זו).

ובשו"ת אג"מ יו"ד חלק ג' סימן ל"ז, נקט שדולרים נחשבים מטבע בארץ. אמנם יתכן מאד שדבריו נאמרו במציאות שנהגה בארץ לפני כמה עשרות שנים שמחירי הדירות ושכירות נקבעו בדולרים, עי"ש בתשובתו, וכ"כ בתורת רבית פרק י"ט ס"ק ח'.

והגרז"נ זצ"ל ברוב פסקיו לא נזקק לסברא זו שדולרים הינם מטבע בארץ, אמנם באחד המקרים שעלה שאלת הבטחת מחיר מראש הוסיף טעם היתר 'ועיקר ההיתר כי ניתן לומר שדולרים בארץ הוו כטיבעא' (עיין ליד ציון הערה **שגיאה! הסימניה אינה מוגדרת**). אולם במקרים רבים לא נזקק להיתר זה, ועיין לקמן לגבי גמ"ח המלוה דולרים על סמך סברא ועוד.

הלוואות במט"ח

נתן לחבירו צ'ק דולרי ועלה השער – האם יש בזה ריבית / ירד השער

מז. גמ"ח שמלוה שקלים ודורש החזרת התשלום צמוד לערך הדולר ביום הפרעון (הלוה נתן צ'ק פתוח שהמלוה ממלא אותו ביום הפרעון), מה הדין אם המלוה לא גבה את הצ'ק ביום סיום ההלוואה ושער הדולר עלה האם מותר לו לגבות ? נראה שכן, כיון אם הגמ"ח פעל נכון¹³⁴ הרי שזו הלוואה דולרית לכל דבר וא"כ חייב לו דולרים (ואמנם גם יתכן שהוא כמזיק על שהשתהה)¹³⁵.

קיבל צ'ק דולרי בארץ – כמה יחזיר

מח. לוח בצ'ק דולרי בארץ¹³⁶, האם מותר לו להחזיר שטרות של דולרים כשווי הדולרים הנקוב בצ'ק ? יסוד השאלה בעובדה שאדם הפודה את הצ'ק בארץ, מקבל בפועל פחות כסף מסך הדולרים הנקוב, עקב עמלות ושערי חליפין. אם ישיב שטרות של דולרים נמצא שהלוה קיבל פחות ונתן יותר. נראה שהדבר מותר שהרי יכול הוא ליסוע לאמריקה ולפדות את הצ'ק בשווייו. ואין לומר שאין אנו מביטים על הנסיעה, שהרי הדין הוא שמי שיש לו כסף במקום רחוק ורוצה משהו ללות ממנו ואומר לו המלוה שישע למקום רחוק ויקח משם, למרות שהנסיעה עולה כסף וכאילו הלוה לו פחות, אין

¹³⁴ עיין בהקדמה באות ג'.

¹³⁵ עיין דברי משפט ח' עמ' קס"ג במאמרו של הרב ישראל גרוסמן, שדן על מקרה בו מוכר דירה מכר דירתו בדולרים, קיבל צ'ק פתוח למלאו בתאריך מסויים, על פי שער הדולר באותו יום. המוכר השתהה ובא לבנק באיחור של כמה ימים, ובינתיים עלה שער הדולר. הקונה טוען שמוכן לשלם לו רק כפי השער של היום שסוכם ביניהם. לעומתו טוען המוכר, שכל זמן שהצ'ק לא נפדה מגיע לו סכום דולרי כמו שקבעו. וכתב שם, שאם הסיכום היה לשלם סכום בשקלים ע"פ השער היציג באותו יום ונקבע שזהו הסכום שישלם, ממילא חייב הקונה שקלים כשער היציג של יום זה ולא כתאריך אחר, ולעז"ש.

¹³⁶ עצם הלוואה בדולרים – עיין בהקדמה מתי מותר ללוות סאה בסאה.

בכך כלום וחייב לשלם למלוה את הסכום המלא ואינו עובר על איסור ריבית כיון שהלוה עשה זאת להנאתו (אע"פ שבסופו של דבר המלוה נהנה)¹³⁷.

התחייבות לשלם הוצאות במט"ח והשתנה השער

מט. מוסד שמשלם משכורת לעובדים בדולרים. המוסד גם משלם הוצאות נסיעה למורות, על פי קבלות שהן נותנות על נסיעותיהן במוניות. התשלום עבור הנסיעות מתבצע בסוף החודש, ופעמים שער הדולר משתנה בין מועד הנסיעה לבין זמן הפרעון - במקרה זה אין איסור ריבית.

והוסיף הרב בכתב ידו:

מפני שאינו עושה כן מחמת אגר נטר, אלא שכך התחייב לשלם דולרים לפי הנסיעות ואילו היה מתחייב לשלם יותר ממה שעולה מונית, לא היה איסור בזה.

לוה במט"ח האם יכול להחזיר שקלים / השער הקובע

ג. מי שלוה בדולרים וחייב להחזיר דולרים, יכול לשלם בשקלים אם כך רצונו של המלוה¹³⁸. אבל, יש להסתפק האם יחזיר כשער יציג שאין מי שקונה או מוכר בו או כשער קניה כדי שהלוה יוכל לקנות דולרים.

וביאר הרב זצ"ל בכת"י:

¹³⁷ עיין תורת רבית פרק ה' סעיף ט' ובהערות שם בשם הנתיבות סימן קכ"ב ביאורים ס"ק ח' והט"ז קע"ג ס"ק כ"ד, ברית יהודה עיקרי דינים פרק ח' ס"ק ח'.

¹³⁸ עיין בהקדמה אות ב'. ובפשטות אין המלוה לחייבו בכך כי ההלוואה היתה על מנת שיפרע פירות ולכן יש צורך ברצון שניהם.

ומסתבר שמשלם כשער קניה. אם לוח שקלים ונתחייב לשלם דולרים¹³⁹,
משערים כשער שיכול לקנות¹⁴⁰ בשעת הלואה וכן בשעת חזרה¹⁴¹.

¹³⁹ באופן המותר – עיין בהקדמה אות ג'.

¹⁴⁰ שאלת הפער בין המכירה לקניה, עולה גם בפרעון שוה כסף. כגון גזלן שאין לו כסף לשלם ומשיב בשוה כסף, או שמקדש אשה ב'שוה פרוטה', האם די שהחתן יתן חפץ שהוא קנה בפרוטה למרות שהכלה תוכל למוכרו בפחות משוה פרוטה או שעליו לתת חפץ שתהיה אפשרות לכלה למכור אותו בפרוטה? וביאר הרב זצ"ל: "אשה מתקדשת בפרוטה ובשוה פרוטה, ואם נותן לה שוה פרוטה, יש לעיין האם עליו לתת לו דבר הנקנה בפרוטה או דבר הנמכר בפרוטה (למשל, אדם שקונה תכשיט בחנות משלם עליו מאה, אבל אם יבוא למוכרו יקבל פחות). נראה, שכיון שקידושין הם ברצון והיא רוצה לקבל שוה פרוטה, יכול לתת לה חפץ שהוא קנה אותו בפרוטה למרות שאם היא תבוא למוכרו תקבל עליו פחות משוה פרוטה, וכך גם בשאר דברים שבאים ברצון. לעומת זאת, אם אדם מקבל שוה פרוטה בעל כורחו, כגון בתשלומי נזיקין, כיון שהוא רצה כסף, ובעל כורחו מקבל שוה כסף, יש לתת לו מטלטלין שהוא יכול למכור אותם ולקבל את הכסף של נזק (ולפי"ז יל"ע בדין פדיון הבן). כך נראה מסברא".
ובשו"ע חו"מ סימן ק"א סעיף ט': "כל מה שיתן לו, מקרקעי או מטלטלין, ישומו לו כפי מה שיוכל למכרם מיד, אפילו בביתו, לפי השעה ולפי הזמן ולא שיצטרך לחזור למוכרו בעיירות ובשוקים או לעכבו עד שימצאו לו קונים או שיתייקר, דאם כן נעלת דלת בפני לוויים". ולמדנו, שהשומא היא על פי המחיר בו הוא יוכל למכור (ולא הסך בו קונים), ומדבר בפרעון שבע"כ חייב לקמן בשוה כסף.
ולאור האמור, המוכר לחבירו חפץ והסכים לקבל את תמורתו בשוה כסף על הקונה לשלם לו במטלטלין שקונים אותם בפרוטה, אבל בתליהו וזבין שמוכר בעל כרחו והקונה משלם לו בעל כורחו, על הקונה לשלם לו בשוה פרוטה, והיינו בשוה כסף בו הוא יכול לקבל פרוטה.
והעיר הרב מאיר ברקוביץ שליט"א, שלפי"ז בדין הבן אם נותן שוה כסף - תלוי במחלוקת האם מותר לתת לכהן בעל כורחו.

ובחזו"א יו"ד סימן קפ"ב ס"ק ה' ד"ה "כתבו" (וחו"מ ט"ז ס"ק י"ג) ביאר את דברי תוס' בבכורות נ. ד"ה "דמדובנא", שבפדיון הבן, אם האב נותן לכהן דינר זהב ולא מטבעות כסף. יכול לתת לו דינר זהב שנקנה אצל השלחני בסך דינרי הכסף שבשווי פדיון הבן ולא בסך זהב שיוכל הכהן למוכרו ולקבל את סך סלעי הכסף וטעם הדבר הוא: "משום שכיון דהכהן נחא ליה בדינר זהב הוי כלוקח דינר זהב בעד כ"ה וזה עדיף מאומר לדידי שויה לי דאמר קידושין ח. דמהני" (וציין לדברי החזו"א הרב שלמה אישון שליט"א). ואילו לגבי תשלומי גזילה בשוה כסף כתב החזו"א בחו"מ סימן ט"ז ס"ק ב': "ואפשר שאם אין מטבע, חייב לשלם כדי שישביח החפץ שגזלו", והיינו כסברת הרב לחלק בין ברצונו לבין בעל כורחו.
וכתב בשו"ת פאת שדך חלק א' סימן קס"א ד"ה "וגם בשיעור: "וגם בשיעור השומא נלענ"ד דלא דמי לשומא דבע"ח (=מי שמצא בעלי חיים ומוכר אותם) דהתם שמין כפי שאפשר למוכרו אבל הכא (מי שמצא חפצים בזמן הזה ומתירים לו למוכרן כדין הגמ' לגבי תפילין דשרינן משום דמדמין חפצים הללו לתפילין, ופירש"י 'שיכול לקנות חדשים בדמיהן' וגם הרמב"ם פירש שדבר מצוי הוא לקנותו והוא מוכר מלשון התלמוד בי בר חבו משכח שכיח א"כ לא נחא ליה לבעל האבידה א"כ יוכל לקנות חדשים באותן דמים ובעינן שומא כפי שיעור הדמים בשעה שקונה ולא בשעה שמוכר...".

ובהערות למעשה בענייני שביעית להגר"ח נאה (גזירי עיתונים מעיתון המודיע) כתב בעמ' 2 טור ב' אות ג': "שיעור פדיון הבן, שלשים דרהם כסף נקי (יו"ד ש"ה). שהם 96 גרם ומחמירין עד 101 גרם... ואם נותנים לכהן מטבעות כסף שיש בהם משקל 101 גרם כסף נקי, כיון שאין המטבעות יוצאות ואי אפשר לקנות בהן כלום ואינם ראויים רק להיתוך וידוע שע"י ההיתוך והזיקוק להוציא כסף נקי נפחת הרבה הכסף ויחסר מ-101 גרם, נראה שצריך להוסיף במטבעות כפי חו"ד צורפים. ויותר מזה נראה שצריך להוסיף גם השכר טירחה שיקח הצורך בעד הזיקוק, שהשקלים של תורה הם כסף נקי בלי תערובת ואין לנו רשות לתת לכהן כסף סיגים שיצטרך להוציא הוצאות כדי לקבל כסף נקי שזכתה לו תורה". ונראה להוסיף שאם

הלואה דולרית ופרעון בשקלים / אי דקדוק בריבית ושומא

נא. גמ"ח המלוה דולרים (בהסתמך על כך שהדולר הוא טיבעא) והפרעון הוא בשקלים על פי שער הדולר (והיינו שהשקלים הם שווה כסף)¹⁴² באמצעות העברה בנקאית מחשבוננו של הלוח (על פי הרשאה מראש של הלוח לטובת הגמ"ח).

הפרעון לגמ"ח נעשה בתשלומים באופן הבא, בתאריך ה-28 לחודש מעביר הגמ"ח לחברה של שרותים בנקאיים רשימה שבה רשום מה הוא הסכום שיש לחייב כל אחד מהלווים. האחראי על הגמ"ח מחשב את התשלום על פי השער היציג ב-28 לחודש. אולם בתאריך זה לא מועבר שום תשלום. ב-8 לחודש לאחר מכן, מעביר הבנק לגמ"ח את הסכום הכולל של התשלומים שחייבים הלווים לשלם בחודש זה. הלווים עצמם משלמים בתאריך שהם בחרו, פעמים תאריך זה מוקדם ל-8 לחודש ופעמים מאוחר לו.

בפועל, עקב הפערים של הזמנים, יתכן מצב בו אדם לווה סכום מסויים בדולרים ולבסוף פרע יותר או פחות עקב שינוי השער של השקל לעומת הדולר. השאלה היא האם במקרה ששילם יותר יש חשש משום ריבית (במקרה בו התברר לבסוף ששילם פחות מסכום ההלואה, אחראי הגמ"ח אינו תובע סכום זה ממנו).

הכהן יודע והסכים לכאורה די בכך שלא גרע מסודרא דרב כהנא, אבל יש לתת את הדעת שהכהנים אכן ידעו מהנ"ל.

¹⁴¹ שער יציג הינו שער לצורכי חישוב בלבד ואין קיום ומוכרים בו דולרים לכן יש לעיין מה דינו, שהרי אפילו לא ניתן להגדירו כ'פירות' שהרי כלל אין פרי במחיר זה. ולכן יותר מסתבר ללכת אחר השער בו אדם קונה דולרים וכמבואר בפנים. אבל, מוכר וקונה שסיכמו ביניהם על מחיר לקניית או שכירות דירה בדולרים, מסתבר שכונתם במציאות הנוהגת (בזמנו) שישלם הקונה שקלים כשער היציג ולכן כך יש לנהוג. ועיין בדברי משפט (שירת דבורה) חלק ד' עמ' קע"ט ואילך במאמרו של הרה"ג שלמה דייכובסקי שליט"א שהעיר על כך וגם כתב שם שאף שהלואה דולרית (דולר תמורת דולר) כשיש מקום להתירה בארץ, אם ההלואה נעשית על פי שער יציג, יש לחשוש לריבית, כיון שבעצם זו הלואה שיקלית על פי שער הדולר, לכן עדיף להלוות על פי שער הקניה, עי"ש בכל הענין.

¹⁴² כלומר, לפי תפיסת אותו הגמ"ח הדולר הוא מטבע והשקל הינו פרי, ועיין בהקדמה אות ב'.

נראה שיש להתיר ואין לחשוש משום ריבית, כיון שהתוספת שמקבל הגמ"ח אינה עבור 'אגר נטר' אלא מחמת שיותר נח לחשב את התשלום באופן הנ"ל (וראיה שגם אם שילם לבסוף פחות, הגמ"ח אינו תובע).

ועוד, שכאשר שמין קרקע של חייב, בית דין מעריכים אותה ומכריזין שאם יש מי שרוצה לקנות יקנה במחיר היקר ביותר שאפשר (ואם הסכום גבוה מסכום ההלוואה, ירויח הלווה)¹⁴³ ואם לא נמצא קונה מורידים את המלוה לקרקע של החייב ולא מצאנו שיש חובה להעריך שוב את הקרקע שמא נשתנה השער. ואף שלא מצינו אינה ראייה גמורה, מסתבר שאין חובה לעשות כך וכן כאשר אדם גובה קרקע בחובו מאת הלווה, לא מצאנו שיש חובה לדקדק ולדייק ממש ולכן נראה שאין לחוש כאן משום ריבית¹⁴⁴.

הלוואה צמודה למט"ח – בדרך מכירה

נב. הדרך הנכונה להלוות בהצמדה לדולר היא למכור את הדולרים¹⁴⁵. כשם שאדם יכול לתת מעות לחבירו כדי שיקנה עבורו מוצר כלשהו, כך יכול אדם לתת כסף לחבירו שיקנה עבורו מותר – דולר על פי השיטה שדולר הינו פירא ולא טבעא (נותן המעות הינו ה"מלווה" ומקבל המעות הינו "לווה"), וכך שבזמן שנקבע לזמן הפרעון – יתן מקבל המעות (הלווה) דולרים למשלחו (המלווה).

אמנם, כיון שמעות אינם קונות אלא רק לענין 'מי שפרע' א"כ הקנין לא חל באופן שלם ולכן אם מחיר הדולר ירד ורוצים שני הצדדים שהמוכר לא יפסיד, יכולים שניהם לחזור בהם וישיב (האדם שהיה אמור לקנות הדולרים - הויה) את כספו של המוכר בשקלים

¹⁴³ עיין שו"ע חו"מ סימן ק"ט.

¹⁴⁴ ועוד פסק הרב זצ"ל: "מי שלוה כסף ורוצה לפרוע בשוה כסף אינו חייב לפרוע בדקדוק ואין לחשוש משום ריבית, כיון שנותן את התוספת לא משום ריבית אלא משום הנוחות שבדבר. ועוד, שהבאת שמאי כדי להעריך את הרכוש הינה דבר יקר ולכן מוכן לתת בהערכה, אף שיש סיכוי שנותן יותר, שהרי חוסך את הוצאות השמאי". ועיין ליד הערה 108.

¹⁴⁵ עיין בהקדמה, אות ג' ובהערה שם, ובאות ה' בשיטת הט"ז.

כפי שנתן לו ואע"פ שיש איסור מי שפרע לחזרה אחר נתינת מעות, כאן ששניהם מסכימים אין איסור.

ובמקרה בו מגיע מועד אספקת הסחורה (הדולרים) ושניהם רוצים לממש את העסקא חייב הקונה לתת לו דולרים ואם ירצה לתת לו שקלים בשווי הדולר עתה, הדבר תלוי במחלוקת שהובאה בשו"ע בדין פסיקה על הפירות האם יכול לתת לו מעות ולא פירות¹⁴⁶.

והיה מעשה שאדם הלוח לחבירו שקלים ע"פ שער הדולר והמחיר של הדולר ירד ורוצה הלוח להשיב שקלים כדי שהמלוח לא יפסיד, וניתן להתיר לו כי מסתמא רצו על דרך היתר וכנ"ל למרות שלא ידעו את כל האמור לעיל והם נקטו לשון הלואה - ויכולים לבטל את המקח, וכנ"ל.

ומי שלוח דולרים מחבירו ושער הדולר ירד, אין לו שום עצה ואסור ללוח לתת לו יותר מסך הדולרים כפי שהיו בשעת ההלואה.

חיוב תשלום על פי שער הדולר – עיכוב בתשלום

נג. בחוזה קבלנות נכתב שחיוב התשלום בסך דולרי והתשלום בפועל יתבצע בשקלים על פי שער הדולר ביום הפרעון ונכתב בחוזה היום בו עליו לפרוע. אולם לאחר מכן הוסכם על דחיית התשלום והתעוררה השאלה האם ישלם על פי שער הדולר ביום המקורי או ביום התשלום בפועל. והתשובה היא שיש לדקדק בנוסח החוזה ואין לחשוש כאן לריבית כי לא מדובר במקח אלא בקבלנות¹⁴⁷.

פרעון הלואה בשוה כסף

¹⁴⁶ עיין הערה 129.

¹⁴⁷ שעיקרא של קבלנות היא עשיית המלאכה ולא הזמן ולכן אין לחשוש לענין הזמן.

נד. אדם שלוח מחבירו מעות, הלוח אמר לו שיקח את הפרעון משוה כסף (פירות, חפצים) הנמצאים בחצירו. המלוח התעכב ולא לקח את הפרעון וכשבא לקחת התברר שמחיר החפצים עלה, יש בכך משום איסור ריבית כיון שסו"ס מקבל יותר. ולאידך גיסא אם מחיר החפץ ירד, נמצא שלא קיבל את מלוא סכום ההלואה, והלוח צריך להשלים לו את החסר שיש להביט על שעת הפרעון בפועל.

ועל פי זה, אדם שהלוח לחבירו בשקלים, ופרע לחבירו בצ"ק דולרי, ועד שניגש לפרוע את הצ"ק עלה מחיר הדולר, קיים איסור ריבית ולאידך גיסא אם ירד שער דולר הוא לא שילם את מלוא החוב¹⁴⁸.

וכל זה, אפילו שיטענו המלוח או הלוח שהעיקוב בפרעון לא נבע מחמת "אגר נטר" אלא מסיבות חיצוניות – כיון שבמלוח אי אפשר לומר כן¹⁴⁹.

והוסיף הרב זצ"ל בכת"י:

וביותר שאין הלוח יכול לפרוע בע"כ של המלוח בשוה כסף וזכותו של המלוח להמתין עד שיהיה ללוח מעות.

¹⁴⁸ לכאורה יש מקום לומר, שיש חילוק בין המקרים. במקרה של הפירות, הפירות עדין לא הגיעו לרשותו של המלוח, ונמצא שלא פרע לו. אבל אילו הגיעו הפירות לרשותו והשתנה מחירם לא נפ"מ כלל. וא"כ בצ"ק שכבר בידו של המלוח, יש צד לומר שכיון שקיבל את הצ"ק ה"ז פרעון ולא נפ"מ אם עלה או ירד. אמנם לאידך גיסא י"ל שצ"ק אינו פירות אלא הוראה לבנק לשלם ואם הבנק אינו משלם כפי שהיה אמור לקבל לפנינו איסור ריבית. אמנם במקרה בו ישלם הלוח בצ"ק של אדם אחד שמועד פרעונו מאוחר ולכן נותן הלוח צ"ק שערכו הנקוב מסך ההלואה, אבל ניתן למכור עתה את הצ"ק בפחות. במקרה זה לכאורה יש לומר שכיון שקיבלו כ"פירות" שיש להם ערך שוק לא נפ"מ אם עלה או ירד שער הדולר (אא"כ נאמר שמעיקרא אסור לפרוע בצ"ק דחוי שהסכום הרשום בו גבוה מערך ההלואה, וצ"ע).

¹⁴⁹ עיין בשו"ת הרדב"ז ח"א סימן תקכ"ה. ועיין פתחי חושן הלואה פ"ד הערה א' ומפנה שם לברית יהודה פרק כ"ד ס"ק מ"ה בשם הרדב"ז הנ"ל ופתחי חושן נזיקין (נראה שכוונתו לפתחי חושן נזיקין עמ' קכ"ב בהערה בשם רדב"ז ובשם שו"ת לב שלמה והרב יונגסטר שליט"א הפנה לגמ' בקידושין דף כט. עי"ש).

שינוי בתשלום מחמת זמן במכירה ושכירות / הקדמה

אדם הרוצה להתחייב כסף לחבירו ומעולם לא היה חייב לו ורק עתה רוצה לתת כסף או מתנה לחבירו ומציע לו שתי אפשרויות או שיקבל עתה סכום גדול אחד בבת אחת או בתשלומים בכל פעם סכום קטן (שבסך הכל יהיה גדול יותר מהסכום שהיה נותן בבת אחת) אין כאן איסור ריבית, כיון שמעיקרא לא נוצר שום חוב, כמבואר בדין נדוניית חתנים¹⁵⁰.

אולם כאשר יש תמורה, וכגון במכירה, מחירו של חפץ נקבע על פי שיטת 'שלם וקח' והיינו תשלום במזומן בשעת הקניה עצמה. אדם שמקבל את החפץ ומחמת עיכוב בתשלום ישלם יותר מהמחיר בשעת הקניה, יש בכך איסור ריבית (מדרבנן). הגדרתו של הקונה היא "לוה" והמוכר הוא ה"מלוה", שהרי הקונה (הלוה) קיבל סחורה וחייב כסף למוכר (המלוה). ומחמת העיכוב, הקונה (הלוה) משלם יותר (שו"ע יו"ד קע"ז סעיף א').

וכך גם להיפך, אדם שמשלם מראש מחיר מוזל (ביחס למחיר שאותו ישלם אם יקנה את החפץ במזומן לאחר זמן) ויקבל את החפץ לאחר זמן, לפנינו דין ריבית. הקונה שנותן את הכסף (והחפץ עדין אינו אצלו) הוא המלוה והמוכר שמקבל את הכסף הוא הלוה, וכאשר מוסר את החפץ כעבור זמן לקונה, כיון שמחירו החפץ בשיטת 'שלם וקח' הינו גבוה מהמחיר ששילם הקונה - נתינת החפץ יש בה איסור ריבית מדרבנן (שו"ע שם, סעיף ז').

אולם, לא רק במקרה בו יש הנחה עבור תשלום מראש אסור הדבר מדין ריבית, אלא גם במקרה בו אדם משלם מראש כדי "להבטיח מחיר" וכגון שהמוכר אומר לקונה שהמחיר עומד לעלות אבל אם ישלם לו עכשיו (ויקבל כעבור זמן), הוא מובטח מפני עליית המחיר - הדבר אסור משום ריבית (משנה ב"מ פרק ה' משנה ז', שו"ע יו"ד קע"ה סעיף א')

¹⁵⁰ ועיין הערה 46.

קיימים כמה אופני היתר במקרים הנ"ל של הקדמת מעות וכגון היתר "יש לו" - והיינו שיש למוכר את הסחורה המבוקשת כבר עתה¹⁵¹ או ש"יצא השער". וכן במוצר שאין לו שומא ידועה ג"כ מותר למכור בזול כל עוד אינו מפרש שמוזיל עבור הקדמת המעות (רמ"א שם סעיף ד').

אבל בניגוד לדיני מכירה הנ"ל, בשכירות (שאינה משתלמת אלא לבסוף) בה יש הפרש בין תשלום בתחילת התקופה לבין תשלום בסוף התקופה, לא קיים איסור ריבית (כל עוד תחילת התשלום היא לא לפני תחילת השכירות וסיום התשלום קודם סיום השכירות, וכמבואר במשנה ב"מ דף סה. – עי"ש. ובכל הענין פרטים רבים כמבואר בפוסקים (ועיין ברית יהודה פרק כ"ג-כ"ד)).

¹⁵¹ האם יש צריך שתהיה לו את כל הסחורה ? עיין ברית יהודה פרק כ"ג סעיף ד' ופרק כ"ד סעיף ב' שצריך שיהיו לו כל הפירות..

הזולה בתשלום מראש/ הבטחת מחיר בתשלום מראש

ריבית במסים

נה. מסים שהמלך גובה, יכול לקבוע שמי שמשלם עכשו ישלם סכום כלשהו ואם משלם כעבור זמן משלם יותר וכדו', דהוי כמו התחייבות של נדוניא¹⁵² ויכול מראש לפרסם זאת.

ריבית כשמעיקרא לא היה חיוב / מזונות ילדים

נו. ראובן הלוח כסף לשמעון (ללא ריבית) ופרע את החוב. לשמעון (הלוח) נולד בן ורצה ראובן (המלוח) לתת לו מתנה, אמר שמעון לראובן אל תתן לי מתנה כיון שכבר עזרת לי מאד, האם החסכון בנתינת המתנה של ראובן יחשב כרווח שקיבל מאת שמעון על ההלואה ?

אין בכך משום ריבית כיון שמעולם לא נוצר חיוב והדבר דומה לחותן שאומר לחתנו שיתן לו מעות, עתה סך מסויים או בעוד שנה סכום גבוה יותר שברור שאין בכך ריבית

¹⁵² עיין הערה 46. נראה שטעם הדבר הוא שחיוב מיסים אינו תשלום עבור קבלת מוצרים או שירותים ובודאי לא פריעת חוב, חיוב המס הינו גזירת המלך ללא קשר לתמורה שיקבל המשלם או שלא יקבל. וכיון שאין תמורה נגדית יכול המלך לקבוע שהתשלום יהיה עכשיו זול ובתשלומים או מאוחר יותר – גבוה יותר, ודומה לנדוניית חתנים לעיל, שגם בה אין תמורה (אמנם בנדוניא החותן נותן הכסף הוא זה שמציע את שתי האפשרויות למתן הכסף ואילו במיסים גובה הכסף הוא המציע, אבל כיון שאין תמורה, המקרים דומים).

ובמקום אחר כתב הרב זצ"ל: "נראה שחיוב ארנונה חייבים גם בלי דינא דמלכותא שהרי לוקחין עבור מלאכתו שעושין עבור התושבים כמו סילוק הזבל ותאורה ברחוב ותמיכה בת"ת. וכל זה חייבים לשלם כדין פועל שיורד לשדה חבירו שלא ברשות וכש"כ בעיר שכופים זה את זה לעשות צורכי העיר זולת אם יש חלק מארנונה שאינו בה עבור מלאכות אלו, בזה יש לדון מדין דינא דמלכותא". ולכאורה אם מדובר בתשלום עבור פעולה חזר דין ריבית ? אמנם הרב ביאר לעיל: "בארנונה אין שאלת ריבית, כיון שבתמורה אליה נשכרים אנשים לבצע מלאכות, ובשכירות אין איסור ריבית כל עוד לא נסתיימה תקופת השכירות".

כי אין כאן התחייבות מוקדמת¹⁵³. אבל אם מעיקרא התחייב החותן לתת לחתנו סכום מסויים ואח"כ אומר לו שאם ימתין שנה יקבל יותר ה"ז ריבית.

אמנם יש לעיין לגבי צדקה (שאדם חייב לתת צדקה), ואומר לעני שיקבל עתה סך מסויים או בעוד זמן סכום גבוה יותר, האם כיון שמעיקרא יש מצוה של צדקה נחשב הדבר לחוב עתה ולכן אינו יכול להתנות עם העני לתת לו יותר כעבור זמן או שאע"פ שיש חובה לתת צדקה אין זה חוב ככל החובות של ממון ולכן אין כאן צדקה, ונראה שאין בכך איסור.

ולגבי מזונות שאדם חייב לילדיו (עד גיל שש – עיקר הדין) אינו יכול לומר שיתן כעבור זמן יותר כי זהו חוב עליו אבל אם מתחייב לאשתו שיזון את בתה (שאיננה בתו אלא רק בת שלה) יכול מעיקרא להתנות אחת משתי אפשרויות.

ובהסכמי גירושין מתעורר ספק האם במזונות ילדים גדולים מעל גיל שש שעיקר החיוב הוא מדין צדקה, האם מותר לכתוב בהסכם שאם לא ישלם בזמן יתחייב בריבית. והספק הוא כיון שעיקר החיוב (בפרנסת ילדים מעל גיל שש) הוא מדין צדקה¹⁵⁴ ולגבי צדקה יש צדדי היתר בריבית¹⁵⁵.

תשלום מראש כדי להבטיח מחיר מפני עליית המע"מ

¹⁵³ עיין הערה 46.

¹⁵⁴ עיין רמב"ם פרק י"ב מאישות הלכה י"ד. ובענין התקנות שנעשו כיום לפרנס מעל גיל שש, ביאר הרב בפסק נוסף: "אדם שנתן מעשר כספים ועתה מצבו הכלכלי קשה יותר ורוצה להחשיב את מזונות בניו הגדולים כצדקה הדבר מותר... השאלה נשאלה לגבי אדם שחי בחו"ל ובארץ שישנה תקנה של הרבנות הראשית לזון מעל גיל שש ודנו בה האם יסודה מדין צדקה או מדין מזונות וכו', לכאורה ע"פ הצד שתקנה זו אינה מחובת צדקה הדבר אסור. אבל יש מי שאמר (השופט קיסטר), שתקנת הרבנות נבעה, מחמת שבית משפט בריטי פסל פסק דין של ב"ד שנכתבה בו חובת מזונות מכח צדקה, כיון שהשופט הבריטי לא היה מוכן להסכים שיש מושג של כפיה בצדקה. ולכן נאלצה הרבנות להגדיר חובת מזונות בניו הגדולים כתקנה". ועיין ליד ציון הערה 49.

¹⁵⁵ עיין רמב"ם פרק ד' ממלוה ולוה הלכה י"ד, ב"י יו"ד סימן ק"ס ד"ה "והוא הדין" ואכמ"ל.

נז. תשלום מראש (קודם קבלת המוצר) שמטרתו להגן על הקונה מפני עליית מחירים (צפויה) אסור משום ריבית¹⁵⁶. אבל אם מחירו של המוצר לא יעלה, רק המדינה הודיעה שתעלה את אחוזי המע"מ, מותר לשלם מראש ואף שמקבל אח"כ מוצר שמחירו גבוה יותר (מחמת המע"מ שעתיד לעלות) אין בכך משום ריבית, כיון שמע"מ הינו תשלום שמועבר למדינה ע"י המוכר ומותר למלך לומר שמי שישלם מוקדם יותר ישלם פחות¹⁵⁷.

והוסיף הרב זצ"ל בכת"י:

ודומה לנדונית חתנים¹⁵⁸.

תשלום מוזל עבור מנוי לעיתון

נח. תשלום מוזל מראש עבור עיתון יש בו משום איסור הקדמת מעות¹⁵⁹. אבל אם אדם משלם את דמי המנוי בסוף כל חודש - לאחר קבלת העיתון, אף שמקבל הנחה אין בכך שום איסור¹⁶⁰ כיון שהתשלום הוא לאחר שקיבל את העיתון.

תשלום מראש כאשר יש סיכוי וסיכון

¹⁵⁶ עיין בהקדמה ובשו"ע סימן קע"ה סעיף ז'.

¹⁵⁷ עיין שו"ת באר דוד סימן כ"ה.

¹⁵⁸ עיין באות הקדמת.

¹⁵⁹ ולכאורה היה מקום להתיר כיון שמדובר ב'הנחת כמות' ולא דוקא בגלל הקדמת מעות.

¹⁶⁰ במציאות המקובלת התשלום הוא באמצעות כרטיס אשראי ופעמים היום בו בעל העיתון מקבל את התשלום מוקדם ליום בו מבוצע החיוב מהלקוח, ויל"ע האם היום הקבוע הוא היום בו מחוייב הלקוח או היום בו מקבל בעל העיתון את כספו. ועוד יתכן שהעיתון כלל אינו מקפיד על התאריכים א"כ אין לחשוש משום ריבית, וצ"ע.

נט. קיים איסור לשלם מראש בכדי להבטיח מחיר. האם העובדה שיש סיכוי שמא מחיר הסחורה ירד יכולה להתיר את הדבר ?

נראה שלא נוכל להתיר זאת, כיון שגם בהלואת סאה בסאה יש סיכוי שהמחיר ירד ואע"פ כן נאסרה הלואת סאה בסאה¹⁶¹.

כרטיסית אוטובוס

ס. בקניית כרטיסיה לאוטובוס¹⁶² אין איסור ריבית למרות שמשלם מראש ויש הנחה עבור כל נסיעה, כיון שההנחה איננה מפאת הזמן אלא מפני שקונה הרבה¹⁶³.

הנחה למי שנרשם מראש – אבל התשלום אינו מראש

סא. חברת טיולים, מפרסמת שמי שנרשם מראש מקבל הנחה בסך 5%. בזמן הרישום נדרש הלקוח לשלם דמי קדימה בסך קבוע (שאינו משתנה אם הרישום מוקדם או מאוחר), שאר התשלום יתבצע בפועל ביום הטיול, אולם מי שנרשם מראש, משלם ביום הטיול עצמו פחות ממי שנרשם מאוחר. האם בכה"ג נאמר איסור הקדמת מעות ?

לכאורה היה מקום לומר שלא נאמר כאן איסור הקדמת מעות כיון שבפועל משלם ביום הטיול, אולם לדינא אין להתיר כיון שסו"ס ההנחה ניתנה מחמת שנרשם (ושילם) מראש

¹⁶¹ עיין לעיל בהלואה במט"ח – הקדמה.

¹⁶² כפי שהיה מקובל פעם שאדם קונה כרטיסיה עם מספר נסיעות ואילו היה משלם על כל נסיעה בפני עצמה היה משלם יותר.

¹⁶³ במציאות הקיימת כיום (תשפ"ג) שיטת התשלום נקראת "דרך שווה". ואמנם הרוכש מראש בתחילת תקופה באמצעות טעינת כרטיס "רב קו" משלם פחות מאשר אם יטעין את הכרטיס על בסיס יומי ולכאורה התשלום מראש יש לחשוש בו מחמת איסור ריבית, לולי הסברה שנאמרה בפנים שההנחה היא עבור חכמות ולא עבור הקדמת המעות (וכיון שהתשלום הוא בכרטיס אשראי יתכן שישתמש ברב קו עוד קודם שהכרטיס שלו יחוייב), אולם נראה שבמציאות הקיימת כיום פשוט יותר, כיון שיש אפשרות לשלם בישומון (אפליקציה) שבו בסוף החודש מתבצע חישוב בדיעבד על פי הנסיעות ומשלם את התעריף הזול ביותר שקיים לנסיעות שנסע, כך שמוכח שאין שום מטרה בהוזה מחמת התשלום מראש ברב קו (וזאת בנוסף לכך שכל מהותה של השיטה היא שהנוסע יותר ישלם פחות ואין משמעות כלל להקדמת המעות).

וכך הדין במי שרוצה לשכור פועל שאסור לו לשכור מראש עם הבטחת מחיר¹⁶⁴ אא"כ מתחיל בעבודה עכשו וממשיך כעבור זמן¹⁶⁵ ויל"ע האם נוכל לומר שכיון שנרשם מראש כבר החל משרד הנסיעות לעבוד עבדו וצ"ע. והוסיף הרב זצ"ל בכת"י:

וצדדי הספק, שמסברא, כיון שאינו מקדים אלא חמשה אחוז שבגלל זה יתנו ההנחה ומסתבר יותר שנותנים הנחה בגלל שבטוחים שיקנה ומה שמשלם מראש זה רק שבזה בטוח¹⁶⁶.

הנחה בעיסקא הבאה למשלם בזמן בעיסקא נוכחית

סב. עסק שהלקוחות אמורים לשלם על הסחורה בזמן קבלתה. אבל הם לא תמיד משלמים בזמן. בעל העסק רוצה לערוך מבצע שמי שמשלם בזמן יקבל הנחה בקניה הבאה. הניסוח לא יהיה "מי שמשלם בזמן יקבל הנחה" שנמצא שיש הוולת מחיר למי שפורע מוקדם והרי יש בזה צד ריבית ולכן יאמר "מי שלא חייב לי, מקבל הנחות" כך אינו קושר ישירות בין הפרעון לבין ההנחה¹⁶⁷.

¹⁶⁴ עיין ב"ב פו: שהשוכר את הפועל בעונה בה מחיר השכירות נמוך ורוצה שהפועל יעבוד אצלו בזמן היוקר (זמן הגורן), אם מקבל הפועל את שכרו מיד – הרי זו הקדמת מעות האסורה, שהרי הפועל קיבל 'מעט' (לוה מעט) ותמורת זאת יעשה לו מלאכה יקרה יותר כעבור זמן (פורע את ההלוואה במלאכתו שעתה היא יקרה). אבל אם שוכר את הפועל עתה ומסכם עימו שישלם לו בזמן היוקר כבשעת הזול ומעיקרא לא משלם לו כלל – אין איסור כי לא הקדים מעות ואין כאן "הלואה".

ומכאן שיש לדון מה הדין אם מעיקרא משלם לפועל חלק מהתשלום (בזמן הזול), ואת השאר ישלים בסוף ? יש מקום לומר שכיון שקיבל הפועל קיבל הלואה (דמי הקדימה) הוא מוכן לאחר זמן לעבור ולקבל פחות בזמן היוקר וא"כ לפנינו דין הקדמת מעות שנאסרה. אבל מאידך גיסא יש מקום לומר שהתשלום מראש איננו הקדמת מעות (הלואה) אלא דרך להבטיח את העיסקא והפועל מוכן לקבל פחות בזמן היוקר כדי להיות בטוח שתהיה לו עבודה ולא בגלל ערכם של דמי הקדימה. וע"ע תורת ריבית פרק י' סעיף י"ט. ¹⁶⁵ אם בפועל מתחיל עתה בעבודה, אין איסור הקדמת מעות (עי"ש בסוגיא ובברית יהודה פרק כ"ו סעיף ד' ובהערות שם).

¹⁶⁶ ואם החברה אינה גובה תשלום מראש, רק מי שנרשם מראש משלם פחות ביום הטיול – ג"כ נראה להתיר. ובמקרה בו נרשמים מראש ונותנים צ"ק ליום הטיול ומי שנרשם מראש משלם פחות, אבל כיון שפדיון הצ"ק הינו רק ביום הטיול, נראה שאין כאן הקדמת מעות.

¹⁶⁷ נראה מהאמור שמדובר בשתי עיסקאות נפרדות שלא קשורות בהכרח אחת לשניה ולכן לולי דברי בעל העסק אין כאן הקדמת מעות האוסרת רק אמירתו יוצרת את הקשר בין העיסקאות ולפיכך עליו לנסח זאת באופן האמור בפנים. ויל"ע האם יבוא אדם שמעולם לא היה לו קשר עסקי על בעל העסק, האם יהיה חייב לתת לו את ההנחה.

הנחה עבור נתינת צ'ק מראש/ מכירת צ'קים בזול

סג. ספק שסיפק סחורה לקונה. הקונה התחייב לתת לו צ'ק בסך מסויים בעוד 90 יום (לידי הספק לא נמסר צ'ק ביד – והוא יקבל את הצ'ק בפועל רק עוד תשעים יום), הספק מעוניין לקבל את הצ'ק יותר מוקדם (בלא להקדים את מועד הפרעון) כיון שכאשר הוא מחזיק צ'ק ביד, יכול הוא להראות לבנק או לגורמים אחרים שמצבו הכלכלי איתן וכו'. השאלה היא האם מותר לספק לתת הנחה עבור קבלת הצ'ק עתה ? הדבר מותר, כיון שאין כאן שום ריבית, ולא גרע מקניית חוב מאוחר/מכירת שטרות שמותרת (בלא קבלת אחריות) ודין מכירת צ'קים כדין מכירת שטרות¹⁶⁸.

יצא השער וריבוי סחורה בשוק לגבי תשלום מראש ולגבי הלואת סאה בסאה

סד. לגבי מספר הלכות מצאנו שיש היתר כאשר "יצא השער" (יש שער קבוע בשוק). כגון שאסור לשלם מראש על סחורה שמועד אספקתה בעוד זמן מחשש שמא יעלה המחיר עד שעת האספקה ונמצא שהקונה שילם סכום מסויים וקיבל תמורתו סחורה שערכה הכספי גבוה יותר, אבל טם יצא השער מותר לשלם מראש ולקבל את הסחורה בעוד זמן. וטעם ההיתר לשלם מראש כאשר יצא השער, שיציאת השער מלמדת על ריבוי סחורה בשוק, וכיון שהמוכר יכול עתה לגשת לשוק ולקנות סחורה ולזכותה לקונה כבר עתה ולהשאירה אצלו במחסן עד מועד האספקה ואף אם במועד האספקה היא יקרה יותר, סו"ס הקונה זוכה בסחורה עוד קודם שעלה המחיר. ונמצא, שאף במקום בו לא יצא השער (השער אינו קבוע) אבל יש סחורה מרובה בשוק, המוכר יכול לקנות בכספו של הקונה את הסחורה עתה – מותר¹⁶⁹.

¹⁶⁸ עיין שו"ע יו"ד סימן קע"ג סעיף ד' (שמותרת מכירה ללא אחריות של המוכר). אמנם המדובר הוא בשטרות של אחרים אבל אסור לאדם לכתוב שטר חוב על עצמו לתאריך מאוחר ולמוכרו בזול כדי לקבל מזומנים – עיין חכמת אדם כלל קמ"ג אות ח'. וה"ה לצ'קים.

¹⁶⁹ עיין בהקדמה.

חוזה שיתוף בין דיירים לתוספת בניה

סה. בחוזה שיתוף בין דיירים (לצורך תוספת בניה) נכתב שמי שיפגר בתשלומים יתחייב בריבית. כדי להימנע מאיסור ריבית הוצע פתרון שדייר לא יזכה בתוספת הבניה שלו, לפני שישלם את כל התשלומים. ונמצא שהפיגור בתשלום יחייב אותו לשלם הרבה (הלואה גבוהה) ולקבל לבסוף פחות ממה שנתן - והיינו תוספת הבניה במחירה המקורי (פרעון ההלואה). אמנם, יש לעיין למי תהיה שייכת התוספת כל עוד התשלום לא יושלם ומ"מ מותר כנ"ל¹⁷⁰. ועוד יש להעיר שהאזכור שבו נבנת תוספת הבניה מעיקרא היה שייך לכל הדיירים ועתה הם מחלקים את את השותפות.

אחים ירשו דירה הקדמת תשלום לפני המכירה (מכירה ללא רישום בטאבו)

סו. ראובן ושמעון ירשו דירה והם מתכננים למוכרה אולם המכירה תיקח זמן וראובן זקוק לכסף עתה. מחיר הדירה 2,000,000, וכל אחד מהם זכאי למחצית הדירה. ההצעה היא ששמעון ישלם (ילווה) עתה לראובן 500,000 מכספו הפרטי. ובשעת מכירת הדירה יתן לו את ההפרש¹⁷¹.

האחים רוצים להסכים ביניהם שאם מחיר הדירה יעלה, הרווח יהיה רק לשמעון ואם מחיר הדירה ירד, יקבל ראובן פחות מהסכום של 500,000 באופן יחסי לירידת מחיר הדירה. באופן זה קיים איסור ריבית, כיון ששמעון מלווה לראובן ותמורת זאת יתכן שיקבל יותר בשעת מכירה הדירה¹⁷².

¹⁷⁰170 במקרים מעין אלו יש לעיין למי מותר להשתמש בתוספת בניה זו. ובמציאות בה שאר השכנים אין להם יכולת להשתמש בתוספת, וא"כ מי שיכול להשתמש הוא רק הדייר שלא שילם, רק שאינו זוכה בבעלות, האם מותר לו להשתמש - ועיין הישר והטוב ב', עמ' י"א ואילך

¹⁷¹ שמעון מלווה לראובן והפרעון יהיה בשעת מכירת הדירה, ששמעון יקבל מסך המכירה פחות מחלקו כפרעון ההלואה לאחריו.

¹⁷² האיסור קיים למרות שמדובר בספק. ועיין בדין "צד אחד בריבית", ב"מ סה:; ערכין לא. ועוד.

יתכן להציע שראובן ימכור כבר עתה את חלקו בדירה לשמעון ושמעון יפרע לו עתה 500,000 ויאמר ראובן לשמעון שבשעת מכירה הדירה, יפרע לו את היתרה של 500,000 ואמנם, אם לא ימכור את הדירה ב 2,000,000 הוא מוכן לתת לו הנחה עבור חלקו בדירה¹⁷³.

אמנם, יש לעיין כיצד ימכור ראובן את חלקו לשמעון, שהרי הם מעוניינים לבצע את הקנין בין שניהם ובלי רישום בממנהל המקרקעין (טאבו) ? נראה שהרישום בטאבו אינו לעיכובא שהרי אנשים קונים ומוכרים דירות ולפעמים לא רושמים או שהרישום לוקח שנים רבות. ומכל מקום אם הקנין יהיה בכסף, יש חשש שאינו סומך על הכסף לבדו אלא מחכה לשטר. ולכן או יעשה שטר קנין (על פי דין) או יכול לעשות קנין סודר בפני שני עדים¹⁷⁴.

תשלום עבור חלב שהתייקר / תשלום מספק אין בו איסור ריבית

סז. ישיבה מאפשרת לאברכים לקחת מוצרי חלב מהמטבח ולשלם כעבור זמן. אם עלה מחיר החלב, בין זמן לקיחתו מהמטבח לבין זמן התשלום, אסור לשלם יותר, משום ריבית שהרי זה אגר נטר, שכיון שהתאחר בתשלום משלם יותר.

אבל, אם אינו יודע כמה שקיות חלב לקח קודם עליית המחיר וכמה אחרי עליית המחיר, מסתבר שמותר לו לשלם כפי המחיר היקר, כיון שמשלם מחמת הספק ולא מחמת הריבית.

אמנם, מעיקר הדין מסתבר שפטור מלשלם את התוספת שהרי מדובר כאן בשמא ושמא

¹⁷³ וכיון שעתה ראובן מכר את חלקו, אם יעלה מחיר הדירה הרווח כולו של שמעון.

¹⁷⁴ בענין הטאבו ובענין קנין שטר בעסקאות מקרקעין, עיין במאמרו של הרב זצ"ל בהישר והטוב ב' עמ' ז' ואילך ושם גם ביאר מדוע חוזה דירה המצוי כיום אין לו דין שטר.
עה

(הוא אינו יודע והישיבה אינה יודעת), ובשמה ושמה פטור אף לצאת ידי שמים, אולם כל זאת באיני יודע אם נתחייבתי אבל באיני יודע אם פרעתיך חייב גם בשמה ושמה¹⁷⁵. ומ"מ למעשה גם כשאין חיוב לצאת יד"ש יכול לשלם יותר כדי לצאת מהספק ואין בו משום ריבית.

קניית דירה מכונס נכסים – כשהחוב מחמת ריבית / קנה דירה שאסור לקנותה

עח. בקניית דירה מכונס נכסים¹⁷⁶, יכול להתעורר ספק האם כונס הנכסים נוהג כדין בכך שהוא מוכר את הדירה והיינו שבאמת נמכרת מחמת חוב שעל פי הלכה כך הדין, ולא מחמת כספי ריבית האסורה וכדו'. וכאשר הדירה נמכרת במכרז, יש בדבר תועלת לחייב כיון שככל שמחיר הדירה עולה, מזוכה החייב בסכום גדול יותר. אבל, מחמת הספקות הנ"ל, הדרך הנכונה היא לפנות לבעל הדירה ולשאול אותו האם הוא מסכים למכירה. ואם אדם קנה דירה שאסור היה לקנותה, יכול הקונה לבקש מבעל הדירה את הכסף ששילם עבורה ואז לפנותה אף שאליבא דאמת לא זכה בדירה. ומסתבר שבעל הדירה יוכל לדרוש שכר דירה, על התקופה בה גר הקונה בדירתו.

הזלה בשכירות / ארנונה / קנס חד פעמי

עט. בשכירות מותר לומר לחבירו שאם משלם מראש המחיר זול יותר לעומת מחיר שישלם כל חודש או בסוף כל עוד שינוי המחיר הינו בתוך תקופת השכירות ולא

¹⁷⁵ עיין בפרטי הדין בחו"מ סימן ע"ה. ובנידון שלפנינו האם נחשב איני יודע אם נתחייבתי או איני יודע האם פרעתיך? הרב לא פירט, ולכאורה דומה לאיני יודע אם נתחייבתי.

¹⁷⁶ עיין במאמרו של הרב אלחנן פרץ, צהר, ניסן תשס"ד ובחשוקי חמד כתובות סח. כתב בשם הש"ך חו"מ צ"ז ס"ק י"ב שמוכרים בית הלוח לית למלוה ואילו המהרי"ט שציין לו רעק"א שם כתב שאין למכור את הבית עד י"ב חודש, אמנם כתב שאם כבר הוצא למכירה – מותר, ועי"ש.

לאחריה¹⁷⁷. והוא הדין לגבי שירותים, כגון עיריה שגובה מסים עבור שירותים שהיא נותנת לתושבים, שמותר לקבוע שאם משלם מראש עבור שירותים אלו המחיר זול וכל כיוצ"ב¹⁷⁸.

ובשכירות גם מותר לקבוע קנס חד פעמי שאינו מתרבה במשך הזמן על עיכוב בתשלום דמי השכירות¹⁷⁹, אולם הטלת קנס אפילו חד פעמי על הלואה – כתב הרשב"א שאסור¹⁸⁰.

ולכן בארנונה אין שאלת ריבית, כיון שבתמורה אליה נשכרים אנשים לבצע מלאכות ובשכירות אין איסור ריבית כל עוד לא נסתיימה תקופת השכירות.

ריבית בתשלום מראש עבור שכירת אולם שמחות

¹⁷⁷ כמפורש במשנה בב"מ דף סה. שמרבין על השכר ואין מרבים על המכר. והאחרונים הקשו דסו"ס מוזיל לו והוי הקדמת מעות (שנמצא שתמורת הקדמת המעות שוכר חפץ ששוה יותר) – ועיין ברית יהודה פרק כ"ו ס"ק א' בתירוץ קושיא זו.

ובעיקר היתר תשלום דמי שכירות מדוע אין בהם משום ריבית, הטעם הוא שבשכירות אין בטחון בקרן ויש סיכון לנותן שאם יארע אונס, לא יקבל את הקרן. ואולי גם זו הסיבה שבשכירות אין איסור ריבית אם יש תוספת בתשלום תוכ"ד תקופת השכירות.

וביאר הרב זצ"ל, שבשכירות אין ריבית וכמבואר, אבל בלוקח לשלשים יום, כגון בהמה לחלבה או דקל לפירות, שבמקרים אלו אין דינם כשכירות אלא כמכר.

¹⁷⁸ ע"ע ברית יהודה פרק כ"ג סעיף ד' שכתב ג"כ להתיר בדמי שירותים, כגון ביטוח שרות ותיקונים למכונות כביסה וכדו'. אמנם שם נימק גם שהתשלום אינו עבור התיקון אלא עבור האחריות.

¹⁷⁹ יל"ע האם מותר לכתוב כך "שאם השוכר לא ישלם בזמן ישלם קנס של 1000 שקל, אולם המשכיר מוחל לו מחצית מקנס זה אם יפרע תוך שבוע מהמועד שנקבע, ואם יפרע תוך שלושה ימים מוחל לו שני שלישי", וכדומה.

וריבית דרך קנס שנאסרה, הינה דוקא בהלואה ואז אסורה ריבית המתרבה ואף ריבית חד פעמית, אבל בריבית דרך קנס במכירה (או בשכירות) הותרה אם מדובר בקנס חד פעמי, לעיין בפירוט בברית יהודה פרק ד' סעיף ד' ואילך ובחוברת שיעורי ריבית חלק א' עמ' 100 ובחלק ב' בסופה. ואמנם עיין הערה 85 בשם המנחת שלמה מהד' תנינא.

¹⁸⁰ שו"ת הרשב"א חלק א' סימן תרנ"א וכשיטתו נפסק בשו"ע יו"ד סימן קע"ז סעיף י"ד. אמנם עיין שו"ת הריטב"א סימן ל"ח. ועיין ברמ"א יו"ד סימן קע"ז סעיף י"ד בשם הריב"ש בסימן של"ה שכתב שהדבר מותר אם הנתינה היא במעות והקבלה היא בפירות ועי"ש בש"ך ס"ק ל' אמנם בקונטרס הסמ"ע הארוך אות כ"א כתב שאין לנהוג כדברי הריב"ש למעשה. והגר"ע יוסף ביבי"א ח"א יו"ד סימן י"ג אות א' כתב ששיטת השו"ע היא לאסור במקרה זה.

פ. הזמנת אולם לשמחה, שעבור תשלום מראש גובים פחות ממה שהיו משלמים במזומן בזמן האירוע עצמו. נראה שמותר לשלם מראש כיון שבשכירות מותר להקדים¹⁸¹ (ואין שכירות משתלמת אלא לבסוף¹⁸²). אבל יש מקום לדון שהרי האדם גם שוכר את האולם וגם קונה מנות שמחלקים בשמחה וא"כ ביחס למנות אסור להקדים כי אסור להקדים מעות על מכירה¹⁸³ ומותר להקדים רק על החלק של השכירות¹⁸⁴.

וכאשר מבקשים תשלום מראש להבטחת מקום בלא הנחה מראש, הדבר מותר¹⁸⁵, גם אם התשלום בדולרים, (ויש חשש שיעלה שער הדולר), ועיקר

¹⁸¹ צ"ע שהרי מדובר בתשלום שלפני תחילת השכירות ? ושוא שוכר כבר מעתה או שכבר עתה בעל האולם עושה פעולה כלשהי עבורו הרי זו תחילת השכירות, וצ"ע. ועיין לקמן בהערה 190 שהרב העיר על כך. ועיין ספר קיצור דיני ריבית המצויים בסוף פרק ח' (נדפס בתחילת ספר טעם ריבית) שכתב שהש"ך בנקודת הכסף בסימן קע"ו (לסעיף ה') התיר בשכירות קרקע להקדים את התשלום גם אם השוכר אינו נכנס מיד וכדבריו פסק בשו"ע הרב בהלכות ריבית סעיף ט"ז: "אבל בשכירות בית (או בהמה או כלים) אם מקנה לו לזמן שכירותו מיד שקבל ממנו המעות באחד מדרכי ההקנאה שהשכירות נקנית בהם שלא יוכל אחד מהם לחזור בו מן הדין (כגון בית בחזקה ובהמה וכלים במשיכה) אף על פי שאינו מתחיל להשתמש בה עד לאחר זמן אין הקדמת המעות נראית כהלואה אלא הקדמת פריעת שכירות הוא ואין בה משום רבית כלל מה שמוזיל לו השכירות בשביל הקדמתה קודם זמן חיובה שהיא לבסוף." אולם כתב בשם הדו"ח לרעק"א לב"מ עב: שאם הדירה מושכרת עכשיו לאחר כיון שאינו ראוי להקנות לו עכשיו אפשר דאסור. ועיין ברית יהודה פרק כ"ו ס"ב' שהאריך בענין, האם לדעת המתירים מותר רק אם יש לו זכות לגור עתה בחצר והוא מתעכב או אפילו אם השכירות תתחיל בפועל רק כעבור זמן, ומדברי הברית יהודה נראה שהוא נוטה להתיר אפילו אם השכירות בפועל תתחיל כעבור זמן.

ולדבריו, אם ישנה הופעה ובתשלום מוקדם המחיר זול יותר, לכאורה יש להתיר שהרי מדובר בשכירות מקום ובשכירות האומן שמופיע בפני הקהל ובשכירות על פי שיטת המתירים - מותר. אמנם יש לדון לגבי פועל האם מותר וכפי שכתב המ"מ בפ"ז ממלוה הלכה י"ב, שבפועל אסור קודם השכירות כיון שיכול לחזור בו וא"כ מועיל רק לגבי האולם ולא לגבי האומן, וצ"ע. ומש"כ בשו"ע יו"ד סימן קע"ו סעיף ו' להתיר גם ב"שכירות אדם" להקדים, מסתבר שכוונתו רק אם החל בעבודה ועיין ט"ז שם.

¹⁸² עיין ב"מ דף סה. במשנה ובגמ', ועיין בברית יהודה שצויין לעיל בהערה 177.

¹⁸³ דין "אין פוסקין על הפירות" המבואר במשנה בב"מ פרק ה' משנה ז'.

¹⁸⁴ ואולי יש לו להתנות מראש עם בעל האולם שהתשלום מראש הוא עבור השכירות ולא עבור קניית המנות.

¹⁸⁵ אם מדובר מדובר במציאות בה יש מחיר קבוע ואין ציפיה לעליית המחיר יש מקום להתיר. ובברית יהודה פרק כ"ד ס"ק ג' הסתפק במקרה בו: "אינו מזכיר בפירוש שעת היוקר, אלא שמפרש לו באופן שאף אם תהיה סיבה להתייקרות יתן לו כשער הזול, כגון שמפרש לו שגם אם יהיה פחות או שיעלה המדד יתן לו כשער זה, כיון שדברים אלו גורמים ליוקר הרי זה כמפרש או לא..." ועיי"ש. ונראה שבנידון שלפנינו מדובר בדבר שאין שומתו ידועה ולכן יש להתיר (עיין בהקדמה), ועיין בספקן של הברית יהודה בפרק כ"ג ס"ק י"ח (עמ' תי"ד) ד"ה "אלא", שמסתבר שחייט או נגר (ושאר בעלי

ההיתר הוא כי ניתן לומר שדולרים בארץ הו כטיבעא¹⁸⁶ ועוד שאין כאן הנחה (וגם יצא השער כיון שיש שער יציג לדולר).

והוסיף הרב זצ"ל בכתב ידו:

והנה אף שהמנות אינו שכירות, מ"מ מיד כשמשלם נתחייב לספק את המנות והדין שמותר להתחייב לספק אוכל אם משלם סכום שניתן היום לקנות את האוכל ואז מותר גם כשנותן האוכל נתייקר¹⁸⁷.

שכ"ט עו"ד שמתרבה מחמת עיכוב בתשלום

פא. ההוצאה לפועל קובעים שכר טירחה לעו"ד שהוא סכום קבוע שנקבע על ידיהם ועל שכר הטירחה יש ריבית. הדין הוא שאם עד יום תשלום הריבית העו"ד ממשיך בעבודתו (טפסים, מכתבים סגירת תיק וכדו') מותר לקבל את התוספת כיון שעו"ד הוא שכיר¹⁸⁸, ובשכירות הדין שאינה משתלמת אלא לבסוף ומשנה מפורשה היא שמותר להרבות בשכירות¹⁸⁹. אבל אם העו"ד כבר גמר את עבודתו ומצטברת עוד ריבית - אסור.

תשלום מראש למספר שיעורי נהיגה

מלאכה) יש להם מחיר אותו הם דורשים עבור המוצר שלהם אבל כיון שאין השער ידוע לכל וא"א להשיג בשוק חליפה של חייט זה (אף שיש עוד חייטים) א"כ נחשב שאין לו שומא ידועה וגם כאן אף שיש עוד אולמות, הרי מדובר באולם מסויים, וצ"ע.

¹⁸⁶ עיין הערה 133 בשם האג"מ, אולם בהזדמנויות אחרות הרב לא סמך על כך. וגם זאת רק בתקופה בה המחירים ננקבו בדולרים.

¹⁸⁷ נראה שיסוד הדברים מבוסס על דין יצא השער (עיין בהקדמה). אמנם יש לעיין האם בנידון של סעודה שאין למזמין האולם שום תועלת בקבלת המאכלים קודם זמן השמחה, וגם המאכלים יתקלקלו עד זמן השמחה, וא"כ מה יועיל שיש אפשרות להשיג עתה בשוק ? עיין בספר תורת רבית פרק י' סעיף כ"ג-כ"ד, ועל פי המבואר בפנים – נקט לקולא.

¹⁸⁸ כאשר זו היא המציאות.

¹⁸⁹ ב"מ פרק חמישי דף סה.

פב. שיעור נהיגה עולה תשעים. ואם משלמים למורה הנהיגה עבור עשרה שיעורים מראש כל שיעור עולה שמונים וחמש אין בדבר משום איסור הקדמת מעות (ריבית), כיון שמדובר בשכירות¹⁹⁰.

קניית כרטיס טיסה

פג. כרטיס טיסה. אף שאדם אומר: "קניתי כרטיס טיסה" הרי שאלבא דאמת פעולה זו היא פעולה של שכירות, כיון ששכר את הטייס ואת המקום במטוס כדי שיביאוו למחוז חפצו. ואף שאין ריבית בשכירות כ"ז רק אם התשלומים הם במשך תקופת השכירות אבל אם התשלומים הם לפני/אחרי תקופת השכירות יכול להתעורר איסור ריבית¹⁹¹.

ניכוי משכורת עבור קניית מניות בזול

פד. חברה המציעה לעובדיה שכל חודש ינכו ממשכורתו של העובד סכום כסף מסויים וכעבור ששה חודשים יקנו עבור העובד מניות של החברה, במחיר הנמוך ב-15% ממחיר השוק. העובד יכול למכור את המניות למחרת היום (ויש סיכוי קטן שמה

¹⁹⁰ וביחס שאלה האם מותר לשלם לו עוד קודם השיעור הראשון או רק עם תחילת השיעור הראשון, ושמה כיון שמורה מוכן לקבל את התשלום קודם השיעור הראשון או במהלך השיעור הראשון, ממילא מותר אף קודם לשיעור? כתב הרב זצ"ל בכתב ידו:

ענין יו"ד סימן קע"ו סעיף ח'

ושם בשו"ע: "השוכר את הפועל בימות החורף לעשות עמו בימות הקיץ בדינר ליום ומקדים לו שכרו מעתה ושכרו שוה בימות הקיץ סלע ליום, אסור. אבל אם אמר לו, עשה עמי מלאכה מהיום ועד זמן פלוני בדינר ביום – מותר, דכיון שמתחיל לעשות עמו מעתה אינו נראה כנוטל שכר מעותיו שמקדים לו".¹⁹¹ על פי האמור בפנים, יל"ע מה הדין במקרה של טיפול שיניים מתמשך שניתן לשלמו בתשלום אחד בזול או בתשלומים ביוקר, האם ניתן להתיר על פי המבואר בפנים. כיון שהמטופל שוכר את שירותיו של רופא השיניים. אמנם בטיפול השיניים המטופל גם קונה חומרים, כך שיש כאן גם שכירות וגם מכר, ואולי הדבר תלוי מה העיקר. ועוד, שגם שפעמים בטיסה מקבל הנוסע ארוחות וא"כ משמע שיש ללכת אחר העיקר (ושמה הדין היה ללא הארוחות).

יפסיד, עקב ירידה חדה של המניות, אבל הדבר מאד לא מצוי). לכאורה יש לאסור, כיון שהעובד מלווה כסף לחברה ובתמורה מקבל מניות שערכם גבוה מהסכום אותו הלוח נמצא שקיבל ריבית עבור המתנת הזמן.

אבל הדין הוא שמותר כיון שמקרה זה לא גרע ממרבין על השכר¹⁹², והיינו שהחברה אומרת לעובד, שאם הוא רוצה את שכרו עתה יקבל כך, ואם לזמן מאוחר יקבל יותר – ומותר כל עוד מדובר בתוך תקופת השכירות, וכנ"ל.

¹⁹² משנה ב"מ דף סה. "השכיר לו את חצרו, ואמר לו אם מעכשו אתה נותן לי הרי הוא לך בעשר סלעים לשנה, ואם של חודש בחודש – סלע לחודש, מותר". משא"כ במכר – לעי"ש. אמנם, בנידון שלפנינו מדובר לא בשכירות מטלטלין אלא בשכירות אדם. ולעיין שו"ע יו"ד סימן קע"ו סעיף ו'. ואמנם כתב שם הרמ"א בשם הרשב"א, שבשכירות קרקע "אם כבר החזיק בו לשכור לו בעשרה סלעים לשנה אסור לומר לו תתן כל חודש סלע אחד ואני אמתין לך המעות". ונראה שהטעם הוא, שכיון שכבר משתמש בקרקע קנאה תמורת סכום שקבעו מעיקרא ועתה יש על השוכר חוב כלפי המשכיר, ואם רוצה השוכר לשלם מידי חודש סכום גבוה יותר, נמצא שרוצה לפטור עצמו מהחוב שחייב בו עכשו בסכום גדול יותר. אמנם, יל"ע מה הדין בשכירות אדם כה"ג והיינו שלאחר שנקבעו תנאי השכר מציע המעביד לאחר את זמן המשכורת ויקבל יותר. ונראה שאם מדובר על עבודה שהפועל כבר עשאה, לכאורה אסור כיון שהחוב כבר נוצר, אבל אם מדובר על עבודה שעדיין לא נעשתה והתנאי הוא מכאן והלאה ג"כ מותר. ועוד, שאף גם במלאכה שכבר עשאה, אם עדיין לא הגיע זמן התשלום מותר, שהרי עדיין לא נוצר החוב, וצ"ע. ועפ"י כל האמור בפנים הוא רק אם סיכמו כך קודם תחילת העבודה (ע"פ הצעת ר' מיכאל אינטרקט שליט"א).

ועיין בברית יהודה פרק כ"ו סעיף ג' והערה ז' שכתב בשם שו"ע הרב (יו"ד סעיף ט"ו) שה"ה בקבלן. ושם בהערות לגבי הקדמת מעות לפועל כגון חייט. וכתב בשם החלקת יעקב ח"ג סימן ר"ג ור"ה) להתיר בקבלן ולאסור בפועל, כיון שבקבלן יש קנין גמור משא"כ בפועל. ומ"מ ההיתר קיים רק אם מדובר תוך כדי תקופת השכירות ולא הקדמה קודם לכל התקופה ולא איחור לאחר כל התקופה, כיון שההיתר שבמשנה הנ"ל הוא רק בתוך התקופה, כיון שכל התקופה היא זמן התשלום – עי"ש בסוגיית הגמ' ואכמ"ל.

ריבית שמעורבים בה כמה צדדים / הקדמה

איסור ריבית חל לא רק במקרה בו הלואה משלם ריבית למלוה, אלא גם במקרה בו המלוה אומר ללוה שיתן את הריבית לאדם אחר – עיין בפרטי הדין בשו"ע יו"ד סימן ק"ס יג ובברית יהודה פרק ו').

אדם שמלוה לחבירו ולצורך ההלואה המלוה עצמו לזה בריבית (כגון מגוי או בהיתר עיסקא), אסור לו למלוה לתבוע ריבית מהלוה בטענה שהוא עצמו צריך לפרוע למלוה שלו (ברית יהודה פרק ו' סעיף כ"א, כ"ג¹⁹³ ובפרק ט').

ריבית שמעורבים בה כמה צדדים

טירחה/הוצאות/טירחה והוצאות של הלואה

פה. מלוה שאומר ללוה שכדי שיביא לו את הכסף לצורך ההלואה הוא (המלוה) זקוק ליסוע למקום בו נמצא הכסף ולכן הוא דורש ממנו את הוצאות הנסיעה, יש לעיין האם יש בכך איסור ריבית¹⁹⁴.

- אם המלוה דורש ריבית אותה הוא משלם לגוי כדי לתת את ההלואה לישראל - אסור¹⁹⁵.

¹⁹³ עי"ש לגבי שליחות וכו'.

¹⁹⁴ עיין בחילוקיו של הברית יהודה בפרק ט' א'-ט'.

¹⁹⁵ ההלואה היא בין יהודי ליהודי והעובדה שעל מנת להשיג את הכסף המלוה לזה בריבית מהגוי, אין בה כדי להתיר נטילת ריבית מישראל לישראל. ואם מדובר במעוה שלא באו מכח הלואה – עיין ברית יהודה פרק ט' סעיף י"ד.

- אם הלוח אמר למלוח שיסע וישלם לו את ההוצאות אפילו אם לא ימצא שם את המעות ורק יטרח לבדוק האם יש לו שם מעות כדי להלוותו - מותר, כיון שהתשלום הוא על הטירח¹⁹⁶.
- אם הלוח עצמו הולך לקחת את הכסף ממקום רחוק ויש למלוח הנאה מכך (כיון שאח"כ יקבל את הפרעון כאן), אין בזה איסור ריבית, כיון שהלוח עושה עבור עצמו¹⁹⁷.

וחנות שמוכרת את מוצריה במחיר מסוים ולעובדי המוסד בו נמצאת החנות היא מוזילה את המחיר בעשרה אחוזים למזומן ושבעה אחוז לקניה בכרטיסי אשראי. האם מותר לעובד המוסד לקנות באשראי ? אם המחיר באשראי הינו משום המתנת מעות אסור, אבל אם ההפרש הינו מחמת העמלה שגובה חברת כרטיסי האשראי יש להתיר^{198, 199}.

וכיוצא בזה, חברות ביטוח גובות דמי אשראי עבור תשלום במספר צ'קים. אם נכונה הטענה שגביית דמי האשראי איננה עבור הזמן כי אם עבור הטיפול והטירח בצ'קים, יש מקום להתיר ומה עוד שיתכן שמדובר בשכירות²⁰⁰.

¹⁹⁶ בברית יהודה, עיקרי דינים פרק ח' סעיף י"ט כתב: "לא הוציא המלוח הוצאות ולא היה לו הפסד אלא שטרח בעצמו בשביל ההלואה בטירח שמקבלים עליה שכר וכן כשהמלוח עצמו מקבל אחריות ההלואה כעין ביטוח באופן שביטוח כזה עולה סכום ידוע מותר לו לקבל מהלוח מה שהיה צריך לשלם לאחר עבור הטירח או הביטוח אבל לא יותר מזה אע"פ שמבליע בסכום ההוצאות ואינו ניכר שנוטל יותר מהמקובל". והיקל יותר מהמבואר בפנים. וע"ע ברית יהודה פרק ט' סעיף ט"ז-י"ב.

¹⁹⁷ דמי כתיבת השטר מוטלים על הלוח, למרות שהמלוח נהנה שיש לו שטר שיוכל לגבות עימו, כמבואר בב"ב דף קסז: וע"ע ברית יהודה, עיקרי דינים פרק ח' סעיף ג'.

¹⁹⁸ עוד ביאר הרב זצ"ל שאפילו אם ההפרש הינו מעט גבוה מעמלת חברת האשראי ג"כ יש להתיר אם נוכל לתלות את הפער בסיבה כלשהי שאינה קשורה להמתנת מעות. ובספר תורת ריבית פ"ח סעיף כ"ב כתב שיש צורך לפרט את סיבת הפער. ובתורת ריבית (פ"ח סעיף ד') כתב שהאיסור לדרוש מחיר גבוה עבור אשראי הינו אפילו אם למוכר אין רווח מהאשראי כגון שהמוכר צריך לשלם לספק מחיר גבוה יותר כיון שאין לו מזומנים, (בשם שאילת יעב"ץ ח"א סימן ל"ח) ולפי"ז יל"ע מהו החילוק בין המקרים ונראה שהחילוק הוא בין מחיר לבין הוצאות. עוד יש לציין לשיטתו של האמרי יושר (ר' מאיר אריק זצ"ל) שהובאה בברית יהודה פרק כ"ב סעיף כ"ב ובס"ק י"ט שם (והפנה לאמרי יושר ח"א סימן ק"ג) ובתורת ריבית פ"ח סעיף ט"ו, שבסוגי מסחר בהם לא נהוג כלל לשלם במזומן אלא באשראי מותר להויל למכירה במזומן – וציין לאמרי יושר ח"א סימן ק"ז (ויתכן שצ"ל ח"א סימן קמ"ט סוס"ק א').

¹⁹⁹ ויתכן שיש מקום להוסיף שכיון שדרך מכר וחברה בע"מ קיל טפי (אמנם הרב זצ"ל לא סובר שיש להקל בחברה בע"מ כמבואר) ועיין הלכה ורפואה ח"ג בתשובת הגר"מ פיינשטיין זצ"ל.

²⁰⁰ הרב זצ"ל לא ביאר מדוע ביטוח מוגדר שכירות ושמה הכוונה היא ששוכר את עבודת הפקידים.

סוכן ביטוח המשלם את ביטוח לחברה וגובה זאת מלקוחותיו

פו. סוכן ביטוח שמציע ללקוחותיו שהוא ישלם את ביטוח החובה של הרכב עבורם (בכרטיס האשראי שלו) והם ישלמו לו. הוא עצמו שילם בתשלומים עם ריבית, חברת הביטוח מקבלת את התמורה מיד מסוכן הביטוח, וסוכן הביטוח חייב לבנק (או לחברת האשראי) שנותן את הכסף לחברת הביטוח ולבנק (ולחברת האשראי) יש הית"ע.

הלקוח עתה חייב לסוכן את דמי הביטוח והסוכן דורש ככיסוי הוצאות את סכום הביטוח כולל הריבית. האם הדבר מותר ?

כיון שסוכן הביטוח הציע לשלם (אליו עצמו) במזומן בפעם אחת (והוא יעביר לחברת הביטוח את הכסף) או בתשלומים (שבהם יש ריבית כנ"ל), הרי שיש כאן איסור ריבית מצד הלקוח אל הסוכן. אבל מראש הוא יכול לסכם עם הלקוח בטלפון שהלקוח מתחייב לשלם לו בתשלומים ע"פ התנאים של הית"ע מסויים²⁰¹ (כגון על תנאי הית"ע של בנק מסויים – כיון שיש לבנקים הית"ע טובים)²⁰² ובקבלה שהוא מוציא ללקוח יהיה כתוב שהעיסקא הינה על פי הית"ע מסויים²⁰³.

²⁰¹ מה היא העיסקא ? הלקוח קיבל "ביטוח" ויש לו רווח מבכך שיש לו ביטוח (ויכול ליסוע למקום עבודתו ולהרוויח כסף וכדו') וזו עצמה ה"עיסקא".

²⁰² הערה זו לא היתה לעיני הרב: עיין עצי לבונה (י"ד) ק"ע ס"ק א', שכתב שבמקום בו המלוה לווה בריבית בהית"ע ומעביר סכום זה למלוה, ניתן לומר שכשם שכך לווה כך הילווה, ואף אם לא היה הית"ע מפורש בין הלוה למלוה מותר וע"ע בט"ז יו"ד סימן ק"ע ס"ק ג' בדין השותפים שמשמע ממנו ג"כ להתיר במקרה זה, ברית יהודה פרק ט' סעיף ט', ט"ו, פרק ו' ס"ק נ' שדברי הט"ז נאמרו רק בשותפים, ועי"ש ביחס לדברי העצי לבונה, ואכמ"ל. ועיין בהערות 217, 220.

²⁰³ הרב זצ"ל נקט שהיתר עיסקא יכול גם להיות בעל פה ללא כתיבה (עיין אות עח) אולם יש לדעת ולומר לאיזה נוסח היתר עיסקא מכוונים וכגון "לפי נוסח היתר עיסקא השני שבספר חכמת אדם" ולפי זה אין חיוב לכתוב זאת בקבלה, ויש לעיין האם כתיבה בקבלה מהווה תחליף לאמירה בעל פה. ונראה שאם העברת הכסף היא קודם לכתיבת הקבלה לא תועיל הכתיבה כיון שיש לערוך היתר עיסקא עוד קודם ההלוואה.

קניה בתשלומים מסוכן יהודי של חברה בבעלות נכרים

פז. כרטיס טיסה שנקנה בתשלומים יקר יותר ממחירו במזומן. אולם אם מדובר בקניה מחברת תעופה שבבעלות גויים מותר, כיון שאין איסור ריבית ביחס לנכרי. אבל, אם הכרטיס נקנה ע"י סוכן יהודי שמעביר את הכסף לחברת התעופה, בפשטות יש חילוק אם האפשרות לחלק בין מזומן לתשלומים היא מחברת התעופה (והסוכן מעביר להם את הכסף על פי קצב התקדמות התשלומים) שאז מותר, לבין מקרה בו הסוכן הוא זה שמחלק בין מזומן לתשלומים שאז יש לאסור כיון שהסוכן משלם לחברת התעופה והתוספות עבור התשלומים היא ריבית שדורש הסוכן עבור ההלוואה.

בנק שדורש לזה נוסף לצורך קבלת משכנתא / ריבית בין הלווה הנוסף לבין קונה הדירה / שני שותפים שלו/ חשבון בנק משותף

פח. ראובן רצה לקבל משכנתא מהבנק, כיון שלא היתה לו הכנסה מספקת הבנק נמנע מלהלוות לו. שמעון שיש לו הכנסה קבועה המספקת את הבנק, נרשם כלוה נוסף, ובזכותו הסכים הבנק לתת את ההלוואה, בפועל הכסף ניתן לראובן²⁰⁴.

האם קיים איסור ריבית בין ראובן לשמעון ? שמעון נחשב כמי שלוה עבור ראובן (לפחות חצי הלוואה) ונמצא, ששמעון לוה מהבנק (מחצית) ונתן אותה לראובן. ועתה חייב ראובן לפרוע לשמעון את מחצית ההלוואה ובמקום שראובן יפרע לשמעון ושמעון יחזיר לבנק, ראובן מחזיר את חלקו של שמעון לבנק מידי חודש, נמצא, ששמעון הלווה לראובן, וראובן פורע לו כל חודש בריבית (על ידי כך שמשלם את חלקו לבנק).

²⁰⁴ עיין מנחת יצחק ח"ט סימן קנ"ט. ויש לעיין במעמדו של "ערב משלם" שבגיניו ניתנת הלוואה למי שאינו יכול ליטול הלוואה מחמת הכנסה נמוכה, ופעמים התשלום הינו מחשבון הבנק של החייב, פעמים מחשבון הבנק של הערב ופעמים חלק מזה וחלק מזה ופעמים שלבנק לא משנה מאיזה חשבון ישולם הכסף כל עוד ה"ערב המשלם" אחראי, וצ"ע, ועיין הערה 207.

בהזדמנויות אחרות הרב נקט שלא הרישום קובע אלא הלווה האמיתי, עיין ליד ציון הערה 231.

לכתחילה יש לעשות הית"ע בין שניהם (העובדה שבפועל ההלואה ניתנה לידי של ראובן אינה משמעותית כיון ששמעון נחשב לזה כלפי הבנק), אבל בדיעבד אחר שנעשה, י"ל שכיון שיש כאן הלואה בריבית ההלואה בטלה ועל ראובן להחזיר את הקרן מיד לשמעון (אפילו אם ההלואה הייתה לטווח ארוך – כיון שכשנעשתה באיסור ריבית, ההלואה בטלה כדעת החו"ד²⁰⁵) ואם יש לו כסף יפרע לו עתה. ואם אין לו, יכול ראובן להקנות לו חלק יחסי מדירתו כשווי החוב בקנין סודר ואז ימשיך לדור בדירה וישלם לשמעון שכר דירה לפי חלקו בדירה ולאחר גמר הפרעון יוכל להקנות לו בחזרה את החלק בדירה, אבל אסור לעשות תנאי שמחוייב לקנות בחזרה²⁰⁶.

ולפי האמור יש לעיין בחשבון משותף של בעל ואשה שהבנק מוכן להעניק הלואה לבעל על סמך המשכורת המשותפת של שניהם, נמצא שגם האשה לוותה ונתנה את חלקה לבעל והבעל מתחייב לשלם לאשתו והרי הוא משלם לאשתו כל חודש ע"י שפורע את התשלום בבנק. ולכאורה יש עליהם לעשות הית"ע ביניהם (וכן בכל שותפים), וצ"ע. וכן צ"ע בערב קבלן²⁰⁷ – ועיין מקרה דומה לקמן באות הבאה.

²⁰⁵ עיין חו"ד סימן קס"א ביאורים ס"ק ה' בשם המשל"מ פ"ח ממלוה ה"א בסופה "ונראה דה"ה המלוה את חבירו לזמן בתנאי שיתן לו הלוה דינר בחודש שיכול המלוה לתבוע מעותיו לפי שהיתה הלואה בטעות". ולע"ש שמציין למחלוקת בדבר ועיין בספר תורת ריבית פרק ב', בירור הלכה אות י' שציין למקורות נוספים.

²⁰⁶ האם במקום להקנות בקנין גמור יכול להשכיר חלק מדירתו? הרב לא הזכיר אפשרות זו במפורש. ועיין שו"ע הרב הלכות ריבית סעיף ג'–נ"א שכתב שדרך של שכירות היא "דרך ישר לפני איש ירא ה' לצאת מידי ריבית לכל הדעות" והיא עדיפה על היתר עיסקא (עליו דן שם), אמנם עי"ש כיצד לבצע את השכירות על פי שיטתו. ועיין הערה 16.

²⁰⁷ עיין ט"ז יו"ד סימן ק"ע ס"ק ג', שאסור לשותף אחד ללוות מהנכרי בריבית לצורך השותפות ולגבות את הריבית מממון השותפות, כיון שנמצא שהוא לזה מריבית מהנכרי ואח"כ הלוה בריבית לשותפו ומחייבו לשלם לו ריבית כדי שיתן לנכרי (ואמנם בדרכ"ת ק"ע ס"ק ט' הביא בשם חידושי מהרא"ל שחולק, וסובר ששניהם נחשבים לווים רק שהנכרי אינו מכיר את הלוה השני, וצ"ע). אולם הוסיף שם הט"ז, אם מדובר שאחד השותפים לזה בהית"ע מישאל, יכול לעשות זאת כיון שאמרינן שכשם שלוה בהית"ע כך גם נתן לחבירו בהית"ע. ועפי"ז יש מקום להחזיר בכל האמור בפנים כאשר מדובר בבנק של יהודים שיש לו היתר עיסקא (בין אם השותף נחשב לזה נוסף לבין אם נחשב ערב – שאף אם הוא ערב אמרינן שהוא ערב על פי תנאי העיסקא).

ולגבי ערבות יש עוד צד להקל הינו לשיטת הסוברות שהאיסור נאמר רק בערב שלוף דרך ולא בערב קבלן (שו"ע סימן ק"ע סעיף א' – שתי דעות).

ועוד צד להקל, שבד"כ הבנק מעניק אשראי רק למי שיש לו כנגד משיכת היתר, יתרת זכות בחשבון אחר או תכנית חסכון אחרת ולמעשה הבנק בעיקר סומך על בטחון זה ולא על הערבות החיצונית – עיין סברא

ריבית באב שהתחייב לקנות דירה לבנו ופורע את המשכנתא שקיבל בנו

מהבנק

פט. אב שהתחייב בתנאים בקניית דירה לבנו החתן ולצורך זאת לוקחים הלואה במשכנתא. כיון שהמשכנתא הינה על שמו של הבן והאב הוא שפורע בפועל את המשכנתא, נמצא שהבן מקבל את המעות של המשכנתא ומעבירה לאביו כלומר מלווה את הממון לאביו ועתה האב חייב להחזיר לבן את הכסף אבל כיון שהבן חייב לשלם לבנק, האב משלם בריבית את חובו של הבן, ולכן האב נחשב כלוה מהבנק ופורע את חובו של הבן לבנק ולכן יש לעשות הית"ע בין האב לבן.

והוסיף הרב זצ"ל בכת"י:

אם התחייב (מתחילה, לא לקניית דירה כי אם) שישלם המשכנתא שיקח הבן מהבנק גם זה מותר ורק אם נתחייב לקנות דירה לבן ועכשו נוטל כסף שקיבל הבן מהבנק, נמצא שלוה מהבן ומשלם עבור זה ריבית.

ובמקרה שהתחייב בקניית דירה, נוסח ההית"ע יכול להיות שיאמר הבן שמלווה לאב את המעות לפי אותם תנאים שלווה מהבנק (שיש לו הית"ע), אבל כ"ז כשהאב מעיקרא התחייב לתת דירה או ממון בסכום מסויים עבור הדירה. אבל אם ללא התחייבות הוא

זו בחו"ד ק"ע ס"ק ח' לגבי ערבות של ישראל (צוין במשנת ריבית פרק ט"ו הערה ח) בשו"ת מנחת יצחק ח"ד סימן י"ט, אף לגבי נכרי על פי המציאות, ואכמ"ל, וצ"ע.

ויש להעיר שנראה שהאיסור של שני לוויים קיים גם אם במציאות בה באמת יש שני לוויים ולא רק אם הבנק מעניק אשראי גדול יותר בעקבות הלווה השני וטעם האיסור הוא שכל אחד נחשב כמי שלווה החצי וחבירו נעשה ערב לו עבור המחצית השניה, ואסור להיות ערב על הלואה בריבית (לעיין שו"ע סימן ק"ע א"כ נעשתה בהית"ע שאמרינן שגם נשתעבד בדרך של עיסקא). אבל, אם תנאי ההלואה הם, שמותר למלווה לגבות רק חצי מכל לווה והם שניהם לוו יחדיו מהנכרי או מהבנק - מותר. עיין שו"ע הרב הלכות ריבית סימן ס"ד, וברית יהודה פרק ו' סעיף ל"ב.

משלם את חובו של בנו אין בכך איסור וגם אם יאמר לבנו שהוא ישלם את חובו כל חודש מותר²⁰⁸.

והוסיף הרב זצ"ל בכת"י:

אכן יש לעיין אם יועיל היתר עיסקא בזה, שזה שמשלם עבור הדירה אינו עיסקא שהרי משלם חוב שנתחייב מקודם²⁰⁹. רק העיצה שהבן יפטור את האב ממה שנתחייב לו לקנות לו דירה והאב יחזור ויתחייב לשלם מה שלקח הבן מהבנק ואולי גם אשתו צריכה לפטור שאולי יש לו התחייבות גם כלפי האשה²¹⁰.

והיותר נכון שבשעת השידוכין יתחייב מייד לשלם כל החובות שנתחייב מחמת קניית הדירה ולא יתחייב לקנות דירה.

הפקדת צ'ק בטחון ע"י שוכר דירה

צ. אדם המשכיר דירה לחבירו דורש צ'ק בטחון מהשוכר מחשש שהשוכר יזיק את הדירה ולא יהיה לו מהיכן לגבות. הסיכום בין הצדדים הוא שהמשכיר יפקיד את הצ'ק בבנק ורווחי הריבית יועברו לשוכר בתום תקופת השכירות. נראה שיש כאן

²⁰⁸ ולהשוות לדין הגדוניה, לעיין רמ"א סימן קע"ו סעיף ו' ושו"ע קע"ז סעיף ט"ו, ומש"כ בברית יהודה פרק ב' סעיף י"ג ובהערות שם.

²⁰⁹ פירוש, האבא כבר חייב בכסף ועליו לתת כסף זה לבן. ועתה במקום לתת את הכסף לבן, הוא אומר לבנו ליטול משכנתא והוא יפרע את המשכנתא לבנק, נמצא שהאבא מעולם לא קיבל לידו כסף לעשות איתו עיסקא, אלא רוצה לפתור עצמו מחובו בדרך זו ולכן אין אפשרות לערוך היתר עיסקא על כך (ויל"ע האם נוכל לומר שכיון שכל נכסי האב משועבדים לעיסקא זו, הרי שהוא יכול להמשיך בעבודתו וכו' והיא גופא העיסקא וכבתשובה בענין המלמדות בשו"ת שו"מ קמא, מהדורא א' ח"ג סימן ק"ס ועיין גם שו"ת מהרש"ג חלק יו"ד סימן ד' ושות חלקת יעקב יו"ד סימן ע"ד).

²¹⁰ יל"ע האם ההתחייבות בשעת השידוכין והתנאים הינה מצד ההורים לילדיהם או שיש גם התחייבות בין הורי החתן והורי הכלה, וצ"ע. וע"ע תורת ריבית פרק י"ז סעיף י"ח ואילך, שאדם שיש לו תנאי ריבית משופרים בבנק וחבירו רוצה שיפקיד כסף אצלו ויתן לו את הריבית, יש בכך משום איסור ריבית אא"כ האחריות תהיה על הנותן ולא על המקבל – לעי"ש פרטי הדין, וכן בברית יהודה פרק ו' הערה נ"ב ד"ה "ועל פי זה". ולקמן ליד ציון הערה 218.

איסור ריבית כיון שהשוכר מלווה כסף למשכיר והמשכיר נותן לו ריבית עבור כך²¹¹. ואף אם השוכר יאמר למשכיר שהוא שלוחו להפקיד את הכסף בבנק, לא תהיה תועלת בכך אם המשכיר אחראי לכסף באופן מוחלט, שכיון שהוא אחראי הרי הוא לווה, אמנם אם השוכר יסכים שהאחריות תהיה עליו ולא על המשכיר – מותר²¹².

מקומות עבודה שעל פי החוק חייבים להלוות לעובדיהם עם ריבית

צא. מקומות עבודה שמלוים לעובדיהם, חייבים על פי חוק המדינה לגבות ריבית מהעובד ולולי גביית הריבית ההלוואה נחשבת כהטבה החייבת במס – ועל העובד לשלם עליה מס (העובד מעוניין לשלם את הריבית, כיון שהיא נמוכה מהסכום של המס שהיה מוטל עליו), אע"פ כן הרי זו הלוואה בריבית ואסורה.

והאיסור הוא אם כספי הריבית נותרים אצל המעביד אבל אם המעביד חייב להעביר את הסכום לשלטונות המס, ניתן להתיר שהרי לשלטונות המס מותר לגבות מסים על הלוואות^{213, 214}.

עודף כסף שנשאר בועד הורים בגן – ריבית שהתקבלה מהבנק

צב. ועד הורים של גן שאסף כסף מההורים למטרות שונות ונשאר בידו עודף – יש להשיבו להורים (שהרי זו מעין חלוקת שותפות ומחלקים את ממון השותפות). אם הכסף הופקד בבנק ונושא ריבית, מותר להורים להנות מהריבית כיון שהועד נחשב

²¹¹ יש לעיין, האם כאשר כך התנו מעיקרא, מדוע לא נוכל לומר שהמשכיר נותן לו הנחה בדמי השכירות אם יפקיד אצלו את הצ'ק ובמיוחד שהמשכיר מתחייב שלא לעשות בכסף שימוש אישי, וצ"ע.

²¹² שאז המשכיר אינו מוגדר לווה ולכן אין לפנינו איסור ריבית. ועיין הערה 65.

²¹³ בפני המעביד עומדות שתי ברירות, או לגבות ריבית עבור ההלוואה (ולהעבירה לעצמו) או לזקוף את סכום הריבית כהכנסה ועל כך משלם העובד ריבית, נראה שבמקרה הראשון אסור ובמקרה השני מותר.

²¹⁴ אדם שלווה כסף מחבירו והמלווה דורש ממנו לתת ריבית לאדם אחר, ה"ו ריבית האסורה כמבואר בשו"ע יו"ד סימן ק"ס סעיף י"ד, אולם לשלטונות המס יש זכות לגבות מס על הלוואות ולכן אין זו ריבית האסורה.

שליח שלהם להפקיד את המעות בבנק (והכסף שלהם). אמנם אם האחריות של הועד היא שגם במקרה בו הבנק יפשוט את הרגל יתחייבו לשלם משלהם להורים – קיים איסור להורים להנות מהריבית²¹⁵.

לוה בריבית (ובהית"ע) והלוה לאחר – האם יכול הלוה לשלם הריבית למלוה

צג. אשה שהתקשתה בתשלום חשבון חשמל ביקשה מחברתה שתשלם עבורה את חשבון החשמל. לחברה יש כרטיס אשראי שניתן לשלם בו בתשלומים חודשיים עם ריבית, והיא מתחייבת לשלם לה כל חודש על פי הסכום שתחייב החברה לשלם לחברת האשראי. הדין הוא שלפנינו ריבית, כיון שבפועל החברה לוותה כסף מהבנק/חברת האשראי לצורך תשלום חשבון החשמל וחברת האשראי/הבנק גובים ממנה ריבית עבור ההלוואה שנטלה מהם ונמצא שהחברה הילותה לחברתה קרן כסכום חשבון החשמל. ואף שבפועל סכום הקרן הועבר לחברת החשמל, ס"ס זו הלוואה שלווה שאומר למלוה תתן את ההלוואה ביד פלוני ואני אפרע לך ואשלם לך ריבית עבורה ה"ז הלוואה בריבית. ואף שהמלוה טוען שהיו לו הוצאות (ריבית) עבור ההלוואה²¹⁶ - הרי זו ריבית²¹⁷.

לוה בהיתר עיסקא ומלוה לאחר

²¹⁵ פעמים לא כל ההורים משלמים כיון שיש המתקשים לשלם והציע הרב זצ"ל, שבמקרה בו לא גבו מכל ההורים כיון שהיה מי שהתקשה לכלית לשלם, אבל מעיקרא לא התנו שלועד תהיה רשות לתת הנחות או צדקה, ניתן להציע להורים שלא יקבלו את כספם אלא הכסף ינתן לצדקה ולאחר שהסכימו מותר שלא לגבות ממי שמתקשה לשלם.

²¹⁶ לגבי הוצאות (שאינם ריבית) שיש למלוה לצורך ביצוע ההלוואה – אלו הוצאות יכול לגבות המלוה מהלוה – עיין ברית יהודה פרק ט' אופנים שונים בהם הדבר מותר, ועי"ש לגבי טירחה שטורח המלוה עבור ההלוואה, האם יכול המלוה לגבות שכר טירחה עבור כך.

²¹⁷ ויתכן שעל פי הט"ז והעצי לבונה המוזכרים בהערה 202 יש מקום להקל גם כאן, כיון שנאמר שכשם שלווה בחברת האשראי בהית"ע כך מלוה לחברתה בהית"ע. אולם במקרה הנידון נראה שהחברה ששילמה לא ידעה מענין ההית"ע ויל"ע האם גם במקרה זה ניתן להסתמך על הנ"ל ועיין באות הבאה.

צד. אדם שהיתה לו זכות להלוואה בריבית בתנאים נוחים, לזה ונתן את סכום ההלוואה לחותנו. החותן פורע את ההלוואה בתשלומים לבנק. בפשטות יש כאן הלוואה בריבית, שהלווה הפך להיות מלווה והחותן פורע לו עם ריבית, נמצא שהחותן הלווה בריבית לחותנו. כיון שהמעשה כבר נעשה, זכותו של החתן לתבוע את סך ההלוואה עתה (על פי דברי החוות דעת²¹⁸), ואם החותן יפרע לו את הכל (בניכוי מה ששילם), יכול להלוות לו שנית בהית"ע או להלוות לו ושחותנו יקנה לו חלק מדירתו וישלם לו שכר דירה²¹⁹. והוצע להתיר, על פי שיטת הט"ז הסובר שניתן לומר שכשם שלווה כך הלווה, דהיינו על פי אותם תנאים שלווה כך הלווה, וא"כ כשם שלווה מהבנק בהיתר עיסקא כך גם הלווה לחותנו ואולם יל"ע האם נוכל לומר זאת כאשר מעיקרא לא ידעו בכלל מהאיסור²²⁰.

קיבל כסף להפקיד בבנק – האם יכול לתת את הריבית לנותן

צה. לפני מספר שנים אדם קיבל מספר פעמים סכומי כסף מאחד מבני משפחתו כדי להפקידם בבנק בפיקדון נושא ריבית בחשבון הבנק של המקבל כדי שלאחר זמן ישיב לו המקבל את הכסף בצירוף הריבית שנצברה. בין השנים לא נערך היתר עיסקא. כאשר ביקש בעל הכסף את כספו הוא קיבל את הקרן והתעוררה שאלת הריבית, הן מהצד ההלכתי והן מסיבה מעשית שקשה לחשב ולדעת את סכום הריבית במדויק ועתה הם רוצים לחשב ריבית ממוצעת ולמחול אחד לשני, אם טעו בחישוב. נראה, שכיון שמטרת הנתינה היתה להפקיד בחשבון הבנק, מסתבר שאף אחריותו של המקבל הינה על פי תנאי הבנק²²¹ והיינו שהיתר העיסקא של הבנק יחול אף בין

²¹⁸ עיין הערות 205,210.

²¹⁹ ועם סיום תשלום סך ההלוואה, ישוב החתן ויקנה לחותן את אותו חלק בדירה, אולם אסור להתנות על כך מראש.

²²⁰ פעמים הרב התחשב בסברא זו ופעמים אחרות לא הזכירה סברת הט"ז בענין. אולם בפעם זאת הועלתה סברא זו בפני הרב וצירפה כאחר משיקוליו. עוד נראה להעיר, שאדם הרוצה להלוות לחבירו ומעוניין שההלוואה תהיה בריבית כפי הריבית הנהוגה בבנק פלוני בפשטות הדבר אסור, אבל אם יאמר לחבירו "התנאים והריבית כפי הנהוג בבנק פלוני", ולבנק פלוני יש היתר עיסקא, יש מקום לומר, שהלוואה זו גם היא על פי הית"ע, אולם תלוי בשאלה האם יש צורך לדעת מהית"ע, וצ"ע. ועיין לקמן.

²²¹ ואם יארע דבר מה לכסף בבנק – הוא לא יתחייב בקרן כלפי זה שנתן לו.

שניהם ולכל הפחות יש מקום לומר זאת כספק, והאבני נזר חידש שמותר לעשות פשרה במקרה של ריבית²²² וכיון שהם רוצים להתפשר כנ"ל, מותר לתת.

והוסיף הרב זצ"ל בכתב ידו:

עכ"פ חלק מהריבית.

חוייב ריבית מהבנק מחמת גניבת צ"ק/ בעקבות גביה כפולה של חברת ביטוח

צו. אדם גנב צ"ק מחבירו ומשך סכום כסף מחשבון הבנק של חבירו ובעקבות כך חוייב הגנב בתשלום ריבית עבור משיכת יתר. יש לדון על חיובו של הגנב בתשלום הריבית.

נראה, שאף אם הריבית נגבתה באיסור, יש לחייב את הגנב לשלם. והטעם הוא, שאף שהבנק נהג כשורה בכך שכיבד את הצ"ק, הרי שאליבא דאמת לא הלקוח לזה מהבנק אלא הגנב וממילא חובת תשלום הריבית עליו ולא על בעל החשבון²²³ ולכן ודאי שעליו לשלם לבעל החשבון. אבל אם היינו מגדירים את בעל החשבון כלוה, צ"ע האם ניתן לחייב את הגנב לשלם²²⁴.

²²² אבני נזר חו"מ כ"ג.

²²³ לכאורה צ"ע, שכיצד נחייב את הגנב לשלם ריבית דאורייתא ? האם ההית"ע של הבנק תקף לגבי מקרה של גנב ? אמנם נראה שכיון שחיוב הריבית הוא על הגנב, הוא אינו יכול להטיל חיוב זה על הגנב ועיין בהערה הבאה.

²²⁴ בפנים לא נתברר טעם הספק. יתכן שטעם הספק הוא, שבעל החשבון לזה מהבנק כסף והעביר את הכסף לגנב והבנק מחייב ריבית את בעל החשבון, ובעל החשבון תובע ריבית זו מן הגנב. ובפשטות מי שלוה כסף בריבית ומלוה אותו לאחרים, אסור לו לגבות ריבית מהלוה. אבל, אם לזה בהיתר עיסקא יש סברא לומר כשם שמלוה לחבירו באותם תנאים שלוה מההבנק, והיינו כשם שחלק מתנאי הבנק הינם היתר העיסקא, כך גם הלוה לחבירו. אולם אף אם נקבל סברא זו במקרה רגיל של אדם שלוה מבנק והלוה לחבירו, צ"ע אם במקרה של גניבה בו בעל החשבון הלוה בעל כורחו ניתן לומר את הסברא כשם שלוה כך הלוה. והוסיף הרב זצ"ל על הערה זו בכתב ידו:

ולולי דיני ריבית, אם בעל החשבון נחשב הלוה, יש לדון האם נוכל לחייב את הגנב כמזיק. והדבר תלוי האם ההיזק הוא גרמא או גרמי. ולשיטה שכדי לחייב בגרמי יש צורך שיהיה ברי היזק²²⁵ - טענת הגנב לא ידעתי שאזיק אינה טענה אלא תלוי במקרה האם יש בו היזק. ולכן אם החשבון ביתרת חובה, הנזק הוא ודאי. ואמנם הרמב"ם כתב שתלוי בכוונה להזיק²²⁶ - ויל"ע האם כך הדין בכל הגרמות או רק במקרה עליו דיבר הרמב"ם בלבד²²⁷.

ומעשה שהיה שחברת ביטוח חייבה אדם בטעות בתשלום כפול של דמי ביטוח (באמצעות צ'קים ובאמצעות כרטיס אשראי), מותר לבעל החשבון לדרוש מחברת הביטוח את תשלום ריבית החובה ששילם לבנק ואין בכך משום איסור ריבית, כיון שיש לנקוט שהלוה אינו בעל החשבון אלא חברת הביטוח וכנ"ל. וביאר הרב זצ"ל בכתב ידו

והם היו צריכים לשלם הרבית

אכן יש לומר שהגנב שהוציא מעות בצ'ק גנוב מ"מ כלפי הבנק התחייב לפי היתר עיסקא והמעות שהוציא במרמה ונהג בהם בעסקה וממילא חייב הגנב בריבית לבנק, אכן בהוצאת צ'ק לבד אין ראייה שנתחייב לעסוק בעיסקא כלפי הבנק.

²²⁵ עיין קונטרס דינא דגרמי לרמב"ן. ועיין רא"ש ב"ב פרק ב' סימן י"ז (שצירף את התנאי של ברי היזקא לשיטת תוס').

²²⁶ עיין מגדל עז על הרמב"ם בפרק ד' מנזקי ממון הלכה ב' שהעתיק מתשובת הרמב"ם ובפרק ו' מהלכות סנהדרין הלכה ד' כתב הרמב"ם: "אבל מי שאינו מומחה ולא קבלו אותו בעלי דינין אף על פי שנטל רשות הרי זה בכלל בעלי זרוע ואינו בכלל הדיינין, לפיכך אין דיניו דין בין טעה בין לא טעה וכל אחד מבעלי דינין אם רצה חוזר ודן בפני בית דין, ואם טעה ונשא ונתן ביד חייב לשלם מביתו וחוזר ולוקח מבעל דין זה שנתן לו שלא כהלכה, ואם אין לו להחזיר או שטמא או שהאכיל דבר המותר לכלבים ישלם כדן כל גורם להזיק שזה מתכוין להזיק הוא". וע"ע ביאור הגר"א חו"מ סימן שצ"ו ס"ק ח' ואכמ"ל.

²²⁷ נראה שהספק הוא האם הכלל לשיטת הרמב"ם לחייב בגרמות הוא כשיש כוונה להזיק או שמדובר במקרים מיוחדים בהם הסיבה היא ש"ברי היזקא" אבל אין זה הכלל של חיוב במקרה שלהגורם להזיק. ונראה להוסיף שהרמב"ם בפרק ז' מהלכות חובל ומזיק הלכה ו' כתב: "כל הגורם להזיק ממון חבירו חייב לשלם נזק שלם מן היפה שבנכסיו כשאר המזיקין, אף על פי שאינו הוא המזיק זה הנזק עצמו באחרונה הואיל והוא הגורם הראשון חייב..." ועי"ש מקרים של חיוב בגרמות ושם כלל לא ציין לתנאי של כוונה להזיק ולכן יש מקום להסתפק האם דבריו בתשובתו ובפרק ו' מהלכות סנהדרין (עיין בהערה הקודמת) הינם הכלל או לאו דוקא.

עיכוב הפקדת צ'קים של חבריו וחבירו חוייב בריבית

צז. שליח קיבל מחבירו צ'קים להפקדה ולא הפקידם בזמן ולכן חוייב חבריו בריבית בבנק, מסתבר שאין אפשרות לחייב את השליח בתשלום עבור הריבית²²⁸.

עיכוב משוכרת שגרם לאי תשלום משכנתא

צח. מקום עבודה שלא שילם את המשכורת בזמן, ולכן העובד לא יכל לשלם משכנתא ונקנס ע"י הבנק (ריבית), קשה לחייב את מקום העבודה בתשלום הקנס²²⁹.

חלפן נתן צ'קים ללא כיסוי וחוייב בריבית

צט. אדם שהיה זקוק להכניס דולרים לחשבון הבנק שלו בחו"ל, פנה לחלפן כספים ושילם לו שקלים וזה נתן לו צ'קים דולריים. הצ'קים שהוא קיבל מהחלפן היו ללא כיסוי ולכן חוייב אותו אדם בריבית על ידי הבנק בחו"ל. ברור שניתן לחייב את החלפן עבור ההוצאות שחייב הבנק עבור הפקדת צ'ק ללא כיסוי. אבל יש לעיין האם

²²⁸ על פי האמור באות הקודמת לכאורה יש מקום לחייבו שהרי אם חשבון הבנק ביתרת חובה, הוא זה שגרם והרי זה "ברי היזקא" ולפי השיטה שמחייבת בכרי היזקא לכאורה יתחייב (אולם לשיטה המחייבת רק אם יש כוונה להזיק לא יתחייב). אולם בנידון שלפנינו הוא לא גרם את חיוב הריבית אלא רק לא מנע אותה (לעומת המקרה באות הקודמת), אמנם י"א שגם מי שהיה חייב לעשות דבר ולא עשהו יש מקום לחייב מגרמי, כמבואר בטור בחו"מ סימן קנ"ז בשם היד רמ"ה (אמנם הרא"ש חולק), ומ"מ יל"ע האם יש חילוק בין שליח שומר שכר לבין שליח שומר חנם והאם יש להזהיר אותו מראש.

²²⁹ אבל אם מעיקר הזהיר את המעביד יש מקום להתיר – ועיין בשם הרא"א קפלן זצ"ל בדברי תלמוד, לעיל ליד ציון הערה 86.

נוכל לחייב את החלפן עבור הריבית. ונראה, שהחייב האמיתי הוא בעל הצ'ק²³⁰
ונמצא שלא פרע את חובו בזמן, ומי שאינו פורע בזמן אי אפשר לחייבו ריבית²³¹.

לוה עבור מוסד והמוסד לא פרע

ק. שליח של מוסד בארץ, פנה אל אברך אמריקאי, כדי שהאברך יטול הלוואה בסך \$5,000 בתנאים טובים שלהם זכאים תושבי ארה"ב ויעביר את ההלוואה למוסד, והמוסד מתחייב לשלם את החוב בארצות הברית כשיגיע זמן הפרעון. אחר זמן האברך עלה ארצה והגיעה הודעת חיוב לפרעון ההלוואה לאביו של האברך. האבא לא ידע מהעניין וטען שלא היו דברים מעולם. אחר זמן האבא נפטר (ועברו כעשרים שנה), והגיעה לאברך הודעת חיוב על סך \$32,000 (כולל ריבית). נציג המוסד שבזמנו פנה לאברך, כבר אינו עובד באותו מוסד ואנשי המוסד אומרים שמעיקרא כלל לא חשבו לפרוע.

ברור שעל פי הדין המוסד חייב לשלם והוא נהג שלא כהוגן²³² ואף אם המוסד לא התכוון לשלם המוסד חייב לשלם והמוסד עשה עוול גדול ויש כאן חילול השם²³³. אמנם יש לרדן כיון שהאברך הלוה למוסד \$5,000 ועתה הוא דורש מהם \$32,000 ולכאורה יש כאן איסור ריבית, וצ"ע²³⁴.

האברך והמוסד ישבו יחדיו. מנהלי המוסד טענו שגם עתה אחר שקיבל מכתבים לא יעשו לו התובעים שום דבר וגם אם יסע לחו"ל, לא יעשו לו דבר ולא יעצרו אותו וכדו'.

²³⁰ עיין הערה 204.

²³¹ עיין ליד ציון הערות 65, 237, 235.

²³² ודין הפקעת הלוואתו לא נאמר במקרה בו מעיקרא לוה שלא על מנת לשלם, ואכמ"ל.

²³³ ועיין רמ"א חו"מ שמ"ח סעיף ב'.

²³⁴ יל"ע האם נוכל לומר על פי האמור לעיל, שהלוה האמיתי הוא המוסד וא"כ הוא לוה מגוי וממילא הוא החייב ? אמנם ההסכם ביניהם היה שהאברך לוה ומלווה. אמנם, האברך עתה רוצה שלא יארע לו רע ולכן דורש את התשלום ולא מפאת הריבית, אבל אם דורש את התשלום מפאת ה'אמת' לכאורה אכן זו שאלת ריבית, וצ"ע.

האברך אומר שזו אינה דרכו וכיון שהוא חייב, הם חייבים לשלם לו. ונראה שאם הם יאמרו לו שהם מקבלים כל הפסד שיגרם לו, לכאורה די בכך, והם באמת חייבים בכך אף אם מדובר בגרמא, כיון שהם התחייבו לו. אמנם האברך מפחד וכלל אינו רוצה להכניס עצמו לספקות וכו', ויל"ע האם הפחד עצמו הוא נזק.

האברך שואל האם מותר למסור אותם לשלטונות, ונראה שכן - כיון שהם לקחו חובות על עצמם ולא שילמו לו.

לא ידע חתם על שטר הלואה וחייב ריבית על ידי גויים

קא. מוסד שהחתימו בו תלמיד על מסמך ואמרו לו שמדובר בבקשת מילגה ממשלת ארה"ב - והוא חתם. ובאמת היה זה שטר הלואה וממשלת ארה"ב דורשת ממנו את התשלום בתוספת ריבית וכו'. מנהל המוסד אומר לו להתעלם ולזרוק לפח. ונראה שכיון שהם הטעו אותו, והם אלו שקיבלו ונהנו מהכסף, הרי הם הלווים וחובה עליהם לשלם גם את הריבית²³⁵.

קיבל ריבית עבור אחרים

קב. ההוצאה לפועל גבתה כסף מחייב ונתנה את התשלום כולל ריבית לידי העו"ד כדי שיעביר ללקוח. בפשטות אסור לעו"ד להעביר את חלק הריבית ללקוח אולם במציאות אם העו"ד קיבל צ'ק על שמו של הלקוח, הוא חייב להעביר ללקוח את הצ'ק ואי אפשר לחלק את התשלום וצ"ע כיצד לנהוג²³⁶. אמנם אם היו לתובע

²³⁵ עיין ליד ציון הערות 231, 237. וגם שם נקט הרב הרב זצ"ל נוקט שאין להביט על הלוח הרשום בשטר ההלואה אלא על עיקר הענין.

²³⁶ יל"ע אם אי קבלת הצ'ק כולל הריבית תגרום לאדם להפסיד את קרן ההלואה, האם בגלל זאת עליו להפסיד מלקבל את הקרן? במקרה זה שהוא לא דרש את הריבית, רק חוקי ההוצאה לפועל מחייבים לגבות גם את הריבית, ודאי שאין זו ריבית קצוצה וקבלת הריבית אסורה מדרבנן ויסודה באיסור "לפני עור". ויל"ע האם איסור לפני עור תקף באופן שיפסיד את שלו. ועוד, לכאורה כיון שהחייב שילם ריבית שלא היה לו לשלם אותה והדבר נלקח ממנו ב'כח' לכאורה יש מקום לומר אם יפדה את הצ'ק וימצא דרך להחזיר לחייב את הריבית, הדבר טוב יותר מאשר שלא יפדה את הצ'ק כלל, וצ"ע.

הוצאות נוספות שלא קיבל אותם מההוצאה לפועל, אפשר לקבל את הצ'ק למרות שההוצאה לפועל גבתה אותם מהחייב מחמת ריבית. ודומה זה למקרה של אדם שגנב מחבירו ואינו מחזיר, ורוצה הנגנב להלוות בריבית לגנב כדי שזה יפרע לו על ידי תשלום הריבית את דמי גנבתו, שבפשטות יש להתיר. ועיין באות הבאה.

הלואה וריבית על שם אדם אחר

קג. לראובן יש חשבון בבנק בחו"ל. שמעון נותן לו כסף כדי שיפקיד שם ובריבית לשמעון אין לשמעון אחריות כלפי ראובן (ולכן אין צורך בהיתר עיסקא). הבנק לא יודע שהכסף של שמעון, העובדה שהבנק סובר שמדובר בכסף של ראובן איננה מלמדת שראובן נחשב כמי שלוה משמעון ומחזיר לו בריבית, אלא ה'אמת' היא הקובעת ולא הרישום²³⁷.

²³⁷ וכן"ל ליד הערה 235 ושם.

חברה בע"מ / מניות / אג"ח

חברה בע"מ / חברה בע"מ שהבעלים מומר/ סיכוי לאובדן הקרן

קד. במספר מקומות בש"ס מצאנו מציאות הדומה לחברה בערבון מוגבל:

- ממון עניים שייך ל'שבט העניים'²³⁸, אין זו שותפות רגילה שהממון שייך לכל אחד מהשותפים ומי שיוצא מהשותפות מקבל את חלקו, כי אילו כך היה, עני שהפך להיות עשיר היה יכול לתבוע את חלקו בצדקה שכבר נגבתה ואילו הדין הוא שעני שהפך להיות עשיר אסור לו לקבל ממון מקופת הצדקה.
- ממון של שבט הכהנים כגון זרוע לחיים וקיבה או תרומה, שייך לשבט הכהנים, ולישראל יש רק 'טובת הנאה' להחליט לאיזה כהן לתת.
- ים כנרת מוגדר בגמרא כים של שבט נפתלי²³⁹ ואולי גם זו דוגמא לענין.

ולגבי צדקה והקדש כתב הרשב"א, שלא נאמר איסור ריבית כיון שהלואה בריבית נאסרה רק ביחס "אחיק" ולכן מותר להלוות ממון הקדש וצדקה אף בריבית האסורה מן התורה²⁴⁰. כלומר, מצאנו דוגמא למקרה בו לא נאמר איסור ריבית כיון שאין כאן הלואה ל"אחיק".

ולכאורה נוכל להסיק מכאן גם לחברה בע"מ, שאינה "אחיק", שהרי התחייבות החברה איננה מכיסם הפרטי של בעלי אלא רק ביחס להון החברה. אמנם יש מקום לדחות, כיון

²³⁸ ונחשב גם ממון שאין לו תובעים, עיין חולין ק"ל, וברמב"ם פרק ה' משאלה הלכה א' ובב"ק צג. בסוף העמוד.

²³⁹ בב"ק פא: .

²⁴⁰ עיין שו"ת הרשב"א ח"א סימן תרס"ט ובשו"ת המיוחסות סימן רכ"ב, שהזכיר הרשב"א היתר זה וסיים "להלכה אמרתי ולא למעשה". ובשו"ע יו"ד סימן ק"ס סעיף י"ח התיר להלוות ממון יתומים רק בריבית דרבנן. וברמ"א שם כתב שיש מקומות שנוהגים שאפוטרופוס מלווה מעות יתומים בריבית קצוצה (שאסורה מן התורה) ומנהג טעות הוא. אמנם לגבי הקדש לא סייג הרשב"א את דבריו ומסתבר שאף למעשה סובר שניתן להתיר. וע"ע בספר תורה ריבית פרק כ' הערה נח שכתב בשם מהרי"ט ח"ב יו"ד סימן מ"ה שמעות שניתנו לקרן לטובת עניים כקרן קיימת לעולם ומהרווחים יתנו לעניים או לשיבה ניתן להלוות אף בריבית קצוצה – וציין שם לדעות חולקות.

שהמשותף לכל המקרים הנ"ל, שהם מקרים בהם התורה היא שחידשה מציאות זו. אבל לא מצאנו שיש בכח בני אדם לחדש מציאות זו²⁴¹.

אמנם, ודאי שיכולים השותפים לקבוע ביניהם כללים, הן בינם ובין עצמם הן ביחס לאחרים, וכגון שאם השותפות (החברה) תיקלע לחובות, לא יתחייבו לשלם אלא רק מהון החברה, ולא מכיסם הפרטי של השותפים. אבל כל זה בכלל תנאי השותפות. אבל ביחס לריבית אין ביד אדם כח להתנות כנגד דין תורה ומכיון שכך לא נוכל למצוא קולא ביחס לחברה בע"מ.

ואף שמצאנו בגמ' בגיטין שיכול ישראל להלוות מעות לכהן או ללוי או לעני²⁴² ובכל פעם שיתחייב להפריש תרומה, ינכה מהלוואתו ובתנאי ההלוואה סוכם שהפרעון יהיה אך ורק מהשדה²⁴³, ואם כן יתכן שתהיה כאן הלוואה בריבית, שאם השדה תוציא הרבה, יתכן שהמלוה (בעל השדה) יקבל פרעון (תבואה) יותר ממה שהלוה, שם הותר הדבר כיון שיש סיכון שמא השדה תשדף. ולכאורה נסיק מכאן, שבכל מקום בו יש סיכון מותר להלוות, שהרי יש סיכוי שיתעורר קשיים כלכליים שימנעו מהחברה בע"מ לפרוע את החוב ?

²⁴¹ עיין תשובת הרא"ש, כלל י"ג אות י"ז, שכתב שאף שממון הקדש של בדק הבית מותר להלוותו בריבית קצוצה דלאו אחיך הוא, הקדשות שמקדישים היום לתלמוד תורה ולפרנסת עניים ולמפטיר וכו' כולן הנאת הדיוט הן וקרינן בהן 'אחיך' וכן שאר דברים, וכלל של דבר שאין בזמה"ז 'הקדש' שמותר להלוות בריבית קצוצה – ורק בריבית דרבנן התירו. ונוכל להסיק מדבריו, שאם ביחס להקדש של ביהכנ"ס ועניים סובר שלא ניתן להלוות בריבית קצוצה כ"ש בחברה בע"מ.

אמנם לכאורה יש מקום להביא ראיה מדין דבר של "עולי בבל" שכתב הנמוק"י בנדרים דף טו: מדפי הרי"ף, בדבר של עולי בבל. שהפקירות עולי בבל לכל ישראל כדברים אלו שמפרש ואזיל, באר שבאמצע הדרך. לצורך עולי רגלים ואף על פי שיש בהם חלק לנודדים לא מקרו נכסים ידיהו הואיל ויש לכל ישראל חלק בהם אלא הרי הן כאילו הן של הקדש". כלומר יש כח בציבור ליצור מציאות של דבר שאיננו הפקר אבל אינו רכוש שותפים אלא הוא "כאילו של הקדש" ונפ"מ לדיני איסורין – נדרים. ולכאורה יש מקום להסיק מכאן גם לאפשרות ליצור מציאות דומה והיינו חברה בע"מ, וצ"ע.

²⁴² הרב זצ"ל ביאר שהדרך הטובה היא להלוות כסף מועט לעני ולומר לו שהפרעון יהיה מהפירות בעודם בשדה, כיון שבשעה זו שווים מועט ואם יתחייב שהפרעון יהיה אחר יצור היין, ממילא יצטרך להלוות לו יותר (ואכמ"ל האם ההלוואה צריכה להיות בסכום שיש בו כדי לבטא את מחיר הפירות פחות או יותר או אפילו בסך מאד נמוך, ואכמ"ל).

²⁴³ גמ' גיטין דף ל. : "ת"ר המלוה מעות את הכהן ואת הלוי ואת העני להיות מפרש עליהן מחלקן מפרש עליהן בחזקת שהן קיימין ופוסק עמהן כשער הזול ואין בו משום רבית". כלומר, הישראל מלוה סוכם כסף (נמוך) לכהן או ללוי ובכל פעם שיש לישראל מתנות כהונה/לויה הוא לוקחם אותם לעצמו כפרעון לחוב, למרות שיתכן שהתוצאה תהיה שהפרעון יהיה גדול מסך ההלוואה. ועיין גם הערה 248 ביתר הרחבה. ודמיון זה הועלה זו בספרי פוסקים – עיין בהערה 249.

ונראה שיש לדחות את הראיה, כיון שהסיכוי ששדה תשדף הינו דבר המצוי לעומת חברה שבדרך כלל אין לה הפסדים כאלו שמונעים את אפשרות הפרעון.

אמנם שיטת הגאון ר' משה פיינשטיין, שיש מעמד מיוחד לחברה בע"מ²⁴⁴.

ולאור האמור, אף אם ממון של צדקה או הקדש מותר להלוות בריבית על פי הרשב"א לעיל²⁴⁵, ממון של קופת גמ"ח, שמלוה כסף הן לעניים והן לעשירים – אין היתר להלוות בריבית, כיון שאין זה 'ממון עניים' שזכו בו וכו"ל.

ובתביעה של חברה בע"מ מול חברה בע"מ, הגרמ"פ זצ"ל מתיר לתבוע רבית ובארה"ב סומכים עליו ובכלל לא עושים הית"ע. אבל יש מקום לחלוק ולא כ"כ נראה ההיתר של חברה בע"מ.

²⁴⁴ עיין בשו"ת אגרות משה, יו"ד ח"ב סימן ס"ג כתב שסתם הלואה האמורה בתורה, יש בה שעבוד הגוף של הלוח, בין אם יש לו לשלם ובין אין לו לשלם, ואם אינו משלם נקרא רשע, וכתב שם: "וממילא נראה שרק בסתם מלוה שעושה חיוב תשלומין על הלוח נאסרה בתורה מליקח ריבית. אבל מלוה כזו שאינו עושה שום חיוב על גוף האדם לשלם שאף שיש לו ממון הרבה אין על גופו שום חיוב לשלם וליכא עליו העשה דתשלומין ולא יהיה רשע כשלא ישלם לא נאמר ע"ז איסור ריבית. וכן הוא ענין הבנקים שבמדינתנו באמעריקא שגוף הבעלים של הביינק אינם מחוייבין כלום לאלו שהניחו מעותיהם בהביינק אף אם יודמן שלא יהיה בהבאנק מעות לשלם, שלכן ליכא איסור ריבית אף כשהבאנק הוא של ישראל".
ועיין מנחת שלמה ח"א סימן כ"ח (ונראה שמסקנתו שהלואה לבנק איסורה דרבנן וללוות מבנק איסורו מה"ת). ובמקורות במשנת ריבית פרק ב' סעיף ח', תורת ריבית פרק י"ז סעיף נ"ב ואילך (ושם כתב שדעת רוב הפוסקים להתיר להלוות לבנק ולא ללוות ממנו, אמנם לכתחילה כתב שאין לסמוך על היתר זה), ברית יהודה פרק ז' סעיף כ"ה ואילך. ויש שכתבו (עיין במקורות הנ"ל), שלא רק שהותרה הלואה לחברה בע"מ, אלא ניתן גם להתיר הלואה מחברה בע"מ לאדם פרטי. ועיין שו"ת חלקת יעקב יו"ד סימן ס"ה (מהד' חרשה), שציטט מדברי הצפנת פענח בסימן קפ"ד: "והנה גדר הבנק לא נקרא דבר מסוים רק דבר של צורה ולא חומר, כי גם מי שיש להם בנק הם אינם משועבדים בעצמם, רק הכסף המונח שם, ושוב ליכא למי הוא משועבד וכן הגדר של צדקה בריבית, עי' ב"ק צ"ג דליכא שמירה ג"כ מטעם זה, ובירושלמי דשביעית פ"ח גבי ליתן מתנה לכל מי שירצה דליכא שמירה וה"נ בריבית, לכן אין זה רבית בבנק עפ"י דין תורה". אמנם נראה שהחלקת יעקב עצמו לא מסכים עימו, ומ"מ לשיטתו נראה שמותר אף לאדם פרטי ללוות מחברה בע"מ, ולע"ע באר רואי לרב רפאל קצנלבורגין זצ"ל. וסיכום נוסף של השיטות בדברי משפט ח', במאמרו של הרב משה פנחס זנדר בעמ' קמ"ה ואילך.

²⁴⁵ ועיין מש"כ בהערה שגיאה! הסימניה מוגדרת..

ולקבל ריבית מבנקים על סמך העובדה שבעלי הבנקים הינם ישראל מומר - הדבר תלוי בשתי הדעות בשו"ע האם מותר לקבל ריבית מישראל מומר²⁴⁶

פרעון רק מקרקע מסויימת / חברה בע"מ / סיכון

קה. אדם שמלוה כסף לחבירו בריבית ואמר לו שהפרעון יהיה רק מיבול קרקע מסויימת (ולא יוכל לגבות ממקור אחר) לכאורה יש מקום לומר שאין בכך ריבית, כיון שאם הקרקע ממנה ירצה לגבות תאבד לא יתחייב לשלם²⁴⁷. וראיה לדבר ממי שמלוה מעות לכהן וללוי ולעני שאין בזה משום חשש ריבית ואפילו בזול, כיון שיתכן שלא תצא תבואה טובה מן השדה (גיטין דף ל.).²⁴⁸ ועל פי זה, יש מקום ללמוד לגבי הלואה בריבית לחברה בע"מ, שכיון שהגביה לא תהיה מכל נכסיו של בעל החברה, אלא רק מנכסי החברה בע"מ, לא נאסור משום ריבית, כיון שאם החברה לא תהיה מסוגלת לפרוע לא תהיה חובת תשלום, וצ"ע²⁴⁹.

²⁴⁶ השו"ע יו"ד סימן קנ"ט סעיף ב' מתיר והרמ"א אוסר. אבל לכו"ע אסור ללוות ממנו בריבית. אמנם עיי"ש ברמ"א בסעיף ג', שבתניוק שנשבה יש לאסור להלוות לו בריבית. והאם חילונים כיום יש להם דין תינוקות שנשבו ? עיי"ן מש"כ בספר מעדני שלמה עמ' כ"ו-כ"ח בשם הגרש"ז אורבך זצ"ל, שאין להגדירם תינוקות שנשבו, אבל אף לאחר תוכחה יש להגדירם בבחינת שוגגים, ועיי"ש בהערה י"ג שהפנה למקורות חולקים. ובשו"ת יבי"א חלק ח', יו"ד סימן כ"א אות ט' כתב: "ובספר אהבת חסד כתב בשם הגאון רבי יעקב מולין, שמצוה לאהוב את הרשעים בזמנינו, מפני שהם קודם תוכחה וכמו שכתב בהגהות מיימוני (פרק ו' מהלכות דעות) והביא גם כן תשובת מהר"ם מלובלין שאצלינו הכל קודם תוכחה, מפני שאין אנו יודעים להוכיח, ודיינינו להו כאנוסים. עכת"ד".

²⁴⁷ עיי"ן הערה 258.

²⁴⁸ פירוש, בעל שדה מלוה כסף לכהן או ללוי או לעני ומתנה עימם שפרעון החוב יהיה ע"י שהוא עצמו ימכור את מתנותיהן וישאיר את דמיהן לעצמו ועיי"כ יפרע החוב. ובגמ' מבואר, שמותר לו לפסוק עמהם כשער הזול, למרות שפסיקה בשער הזול אסורה משום ריבית. ומבואר שם בגמ' שלא חששו משום ריבית כיון שאם לא תהיה תבואה, פטור העני מלהשיב את הקרן למלוה (ועיי"ש רש"י ב"מ סב: ד"ב "ובדינינו" וברף סז: ד"ה "באתרא"). ועיי"ש בתוס' שהקשו מדין פרדיסא, והשיבו שכאן הקלו לגבי כהן ולוי אולם ראשונים אחרים בסוגיא כתבו (עיי"ן רמב"ן, ועיי"ש בפנ"י) שבמקרה זה מותר כיון שיתכן שפירות השדה ישתתפו, כלומר לפנינו דין רגיל בהלכות ריבית (המותרת) ולא קולא מיוחדת בדיני מעשרות, ועיי"ש מנחת שלמה חלק א' סימן כ"ח. ועיי"ן שו"ת הריב"ש סימן ש"ח, ועליו שו"ת הרדב"ז חלק א' סימן תצ"ז.

²⁴⁹ סברא זו הועלתה גם בשו"ת מהרש"ג יו"ד סימן ג' (ובנועם ח"ב, תשי"ט) הו"ד בקצרה בברית יהודה פ"ז הערה ס"ז, ולעיי"ש לדעות החולקות, וציי"ן למנחת יצחק ח"ג סימן א'. ובחלקת יעקב יו"ד סימן ס"ה-ס"ו. ועיי"ן מנחת שלמה ח"א סימן כ"ח ד"ה "ועתה נחזור" ואכמ"ל. ובנוגע לחברה בע"מ, עיי"ן ברית יהודה פרק ז' הנ"ל, תורת ריבית פרק י"ז סעיף נ"ב ואילך, משנת ריבית פ"ב סעיף ח'. ועוד לגבי חברה

וביאר הרב בכתב ידו:

שיש לומר, שרק במלוה מעות לכהן ואין לו אפשרות אלא לגבות מפירות שיצמחו ושכח שמשתדלים השדות ואז מפסיד חובו משא"כ חברה בע"מ שיש לה הרבה נכסים שרחוק שיפסידו. ועיין ברש"י שמחלק בין בית לשדה²⁵⁰. ותדע שהרי כל לווה עלול להפסיד כל רכושו. וא"כ איך משכחת לה איסור ריבית? אכן יש לדחות שאף הלוה יפסיד על נכסיו מ"מ נשאר חייב משא"כ חברה בע"מ שאם הפסיד נכסיו פטור²⁵¹.

הלואה שיש בה סיכון לקרן

קו. מי שמלוה את חברו על תנאי שאם יקרה מקרה כלשהו יהיה פטור מלשלם לו גם את הקרן (כגון, אם ירד גשם יהיה פטור מלשלם), יש לעיין האם במקרה זה יש משום איסור ריבית, שהרי איסור ריבית נאמר במקרה בו המלוה מובטח בקרן, אבל במקרה בו הוא אינו מובטח בקרן אין איסור ריבית, כמו החילוק בין שכירות להלוואה שבשכירות מותר לגבות דמי שכירות ואין בזה משום ריבית, כיון שאין בטחון בקרן, שהרי הלוה השוכר פטור באונס.

ואם דרך זו נכונה, יש מקום להתיר אם יהיה תנאי בין המלוה ללוה, שאם הלוה יהיה פושט רגל יהיה פטור מלשלם, או במקרה של אגרות חוב, שאם החברה תהיה פושטת רגל תהיה פטורה מלשלם (ובלי להתייחס לחברה בע"מ), ועוד שבאג"ח החוק מחייב

בע"מ לעיין בחוברת בית ועד לתורה, שיעורי ריבית ח"ב מש"כ שם בשם הגר"ז זצ"ל, שכתב לדמות בנק לציבור ולא לשותפות כיון שאין אחריות אישית על כל אחד, ע"ש בהרחבה חילוקים בין שותפות לבין ציבור, ומ"מ גם בציבור יש איסור ריבית מדרבנן.

²⁵⁰ בבית אין ההפסד מצוי כל כך, ומבואר בגמ' בערכין דף לא. לגבי דיני ערכין שמדובר בריבית גמורה שתורה התירה. אבל לגבי שדה, עיין רש"י ב"מ סב: ד"ה "ובדינינו" שפעמים שהכרמים לוקים.

²⁵¹ אמנם בכמה הזדמנויות הרב זצ"ל ביאר שאין לסמוך חברה בע"מ כסיבה להתיר ריבית. וכמבואר באות הקודמת.

ליווי של נאמן, שאם הוא רואה לנכון הרי שבתנאים מסויימים הוא יכול לדרוש מהחברה פרעון מיידי של האג"ח במחיר נקוב אפילו אם הוא פחות ממחיר הקרן, ואפילו אם קונה האג"ח אינו מסכים לכך.

ונראה, שהדבר תלוי בסוגיית הגמ' בגטין דף ל. בדין המלוה מעות את הכהן ואת הלוי להיות מפריש עליהם מחלקן, ומבואר שם בגמ' שאין בזה משום ריבית, וצ"ע²⁵².

קניית מניות של חברה המלוה בריבית

קז. בפשטות אסור לקנות מניות של חברה המלוה בריבית כיון שהוא נעשה שותף בחברה, ונמצא שהוא מלוה בריבית (אמנם, יתכן שיש סוגים שונים של מניות, שאינן מקנות ממש בעלות בחברה)²⁵³.

אמנם, קניית מניות של חברות המלוות בריבית ללא היתר עיסקא – אסורה אלא אם כן עיקר העיסוק של החברה בדברים המותרים ורק מידי פעם מלוים בריבית שאז אין לחשוש. ומה עוד שמי שקונה מעט מניות ודאי שלא ישמעו בקולו, אמנם לכאורה לכתחילה היה לו להימנע, אבל נראה שאם מדובר כנ"ל יש להתיר. ושאלה דומה קיימת

²⁵² עיי"ש בתוס' בסוגיא, שכתב שדין הלואה לכהן הוא היתר מיוחד ואין ללמוד ממנו למקרים אחרים, אולם עיי"ש בריטב"א שמשמע שזה הוא היתר כללי. ולכאורה על פי דבריו, ניתן להתיר. ועיין בחוברת ריבית א' בהוצאת בית ועד לתורה גבעת שמואל, בשו"ת עם הגרז"נ וצ"ל דחה הגרז"נ היתר זה כיון שהסיכוי שחברה לא תוכל לפרוע חובתיה קטן וא"א להסתמך על היתר זה, ועיין במקורות שהוזכרו שם, ובמנחת שלמה ח"א סימן כ"ח ד"ה "ועתה נחזור" שאוסר, וצ"ע. ויש לעיין מתי אנו מחייבים שיתן מעות באופן שלא יהיה קרוב לשכר, עיין ב"מ דף ע. אמנם שם מדובר שלא ישלמו במקרה בו יהיה הפסד ואין כלל סיכון ומשמע לכאורה שאפילו קצת סיכון מותר, וצ"ע בגבולות הדבר.

²⁵³ נושא קניית מניות נידון בהרחבה על ידי פוסקים שונים וקשור גם כן למעמדה של חברה בע"מ כנ"ל. שאלה זו נוגעת לבעיית חילולי שבת, חמץ בפסח, מסחר בדברים האסורים למסחר וכו', ואכמ"ל. ובמענה לשאלה בענין מניות וחילול שבת השיב הרב זצ"ל: "אדם שמשקיע במניות והסוחר בבורסה בחו"ל, סוחר במניות גם בשבת. יש לכתוב לו מכתב שבו הוא אומר לו שמצידו לא תהיה לו תביעה אם לא ישיקיע בשבת כיון שאינו רוצה מסחר בשבת, ואף אם לא ישמע לו (ואומדנא היא שלא ישמע לו) אין לחוש כיון שאז עושה לעצמו ולא עבור הישראל, וגם אם מחיר המניות עלה בשבת מותר להנות מרווחים אלו כיון שאין כאן מעשה איסור (בחפצא) בשבת".

לגבי קניית מניות של חברות העובדות בשבת²⁵⁴ או מתעסקות בחמץ בפסח, ונראה שאם החברה מלווה בריבית הדבר חמור יותר, כיון שכספו שלו מושקע בהלוואה בריבית²⁵⁵.

סיכוי לאובדן הקרן בפרעון כסף במכירת מניות חברה

קח. עובד קיבל ממקום עבודתו אופציות שלא ניתנות למכירה ולאחר שהחברה תונפק בבורסה (ויהיו לה מניות) הוא יוכל למוכרן בבורסה ולקבל את תמורתן (בניכוי מס). העובד רוצה ללוות כסף מחבירו. המלווה מוכן שהפרעון יהיה מהכסף שיוותר ביד העובד אחר מכירת המניות (בניכוי מס). ההנחה היא שהסכום שיקבל המלווה יהיה גבוה בהרבה מקרן ההלוואה ונמצא שיקבל יותר ממה שהלווה ומתעורר איסור ריבית. אולם קיים סיכון (רחוק) שמא המלווה יקבל פחות או לא יקבל אפילו את הקרן כיון שקיים הסיכון שמא החברה תפשוט את הרגל וכדו', ויל"ע האם הדבר מותר. וכתב הרב זצ"ל בכתב ידו:

²⁵⁴ עיין ילקוט יוסף לסימן ש"ו סעיף י"ז – י"ח שהראה צדדי היתר שונים בקניית מניות של ישראל ושל נכרים. וכן באג"מ אבן העזר חלק' בסוף סימן ז' העלה להיתר (לעיי"ש בתנאים).

²⁵⁵ עיין שו"ת ציץ אליעזר חלק כ' סימן כ': "אודות ששה עשר חברים מ"אליצור" שגמרו קורס להכשרה ימית מציעים להצטרף לקואופרטיב ימי של "ההסתדרות", לקואופרטיב זה שתי ספינות - ספינת משא וספינת טיולים, בשתי ספינות אלו עובדים כשמונים איש. ספינת הטיול תהיה על טהרת הכשרות. בספינת המשא יעבדו כמה פועלים לא יהודים, אעפ"כ ברור שבשתייהן יעבדו הפועלים היהודים גם בשבת בעבודות שונות, כארבע שעות ביום, ברור ששש עשרה חברים אלו הדתיים לא יחייבו אותם לעבוד בשבת. שש עשרה החברים הדתיים יקבלו שכר עבודה חדשי ואחוזי רווח ויחשבו כשותפים וחברים לקואופרטיב כיתר הפועלים, על כן השאלה היא אם מותר להם להצטרף לקואופרטיב הזה, או לא..." ואחר שנו"נ באריכות והעלה צדדי היתר (עי"ש בפרטי הדין) סיים: "בתקוה שיושב מרום יפקח עיניהם העוורות של מחללי שבתות ויסיר מאתם ערלת לבבם, ויתעוררו לשוב בתשובה שלימה לפני אבינו שבשמים להשיב משבת רגלם ולמנוע את עצמם מעשות חפצם ביום שבת קדש".

עוד מצאנו בגמ' גיטין ל שמוטר להלוות לכהן ולוי מעות ולפרוע ממה שירימו מעשר ויזכו להם ומותר לקנות הפירות בזול ואין בו ריבית כיון שאם היה משתדף לא היה המלוה מקבל כלום אין זה ריבית. הרי שאם יתכן הפסד אין זה ריבית. אכן כאן מדובר בריבית דרבנן שהוא דרך מכירה. אכן בתוס' יו"ט כתובות פ"ו מ"ג כתב שזה שהבעל מוסיף שליש על נדוניא ואין בו משום ריבית כיון שאם מתה האשה יורש אותה ולא יורשיה נמצא שאינה הלואה ואין בו ריבית מן התורה. ולעני"ד קשה להבין שלפי דבריו יוצא שמוטר לאב להלוות לבנו בריבית שהרי אם הוא ימות הבן ירשנו ולא ישלם, וצ"ע.²⁵⁶

אמנם צד אחד בריבית אסור מן התורה, אלא שיש צד שלא יהיה הלואה אבל על הצד שיהיה הלואה יש בו בודאי ריבית. משא"כ כשיש צד שלא יקבל ריבית אפילו בהלואה מצינו שמוטר מן התורה כשנותן ריבית פירות שיתכן שלא יצמחו. אכן יש לומר שתלוי אם מצוי ההפסד או לא מצוי.²⁵⁷

ביטוח

קט. בביטוח אין איסור ריבית כיון שקיים סיכון.²⁵⁸

²⁵⁶ עיין ליד ציון הערה 262.

²⁵⁷ ומצאנו בגמ' דין מוכרת כתובתה (ועיין מכות דף ג.) וכן דין הלואה לכהן וללוי הנ"ל וכן במכירת פירות דקל לשיטה שניתן למכור דבר שלא בא לעולם, ודאי משלם עתה פחות ואח"כ יקבל יותר. אמנם כאן חמור יותר כיון שבסופו של דבר יקבל כסף תמורת כסף ולא את המוצר ולכן יש לעשות הית"ע, והיינו שהלוה יקבל כסף מהמלוה לעשות בו עסק, והפשרה תהיה שאם הלוה לא יתן מרווחי הכסף שהרויח בעסקים שעשה בכספי ההלואה, יתן הלוה למלוה בשיעור הרווח שיהיה לו מפדיון האופציות.
²⁵⁸ למרות שנותן כסף ומקבל כסף. ועיין שו"ת הרדב"ז חלק א' סימן תצ"ז שדן האם הלואה שיש בה סיכון ביחס לקרן ניתן להתירה לגמרי והביא מדברי הכפתור ופרח שהתיר וחלק עליו. ועי"ש בדיון האם האיסור הוא מדרבנן או מדאורייתא.

ולכאורה לפי"ז יש לאסור בביטוח כיון שמלוה כסף לחברה ומקבל לבסוף יותר (אף שיש סיכוי שלא יקבל, והאיסור הוא ביהודים), אמנם עיין בשו"ת הריב"ש סימן ש"ח שחילק בין המקרה הנ"ל לבין מקרה של ביטוח שהבעל הסחורה משלם עשרים כדי להבטיח את הסחורה שיש בה סך מאה וכתב שמוטר כיון שזה מעין מכר, והתשלום אינו מחמת הזמן שהמעות היו אצלו אלא מפני הסיכון ועוד שהדבר דומה לקנס, וכך נפסק להלכה בשו"ע יו"ד סימן קע"ג סעיף י"ח-י"ט. ומביאור הגר"א עולה שביטוח נחשב כמכירת הסחורה למבטח וקנייתה חזרה, וצ"ע האם נוכל לומר כך גם בביטוחים שלנו. וכתב בברייתא יהודה פרק ב' סעיף כ"ג "עסקי בטוח אין בהם משום ריבית" והוסיף שם בהערה נח, שכ"ז במקרה בו מדובר על ביטוח שאם לא יארע דבר המבוטח מפסיד את הקרן אבל תכנית ביטוח שיש בה גם מרכיב של חסכון יש בה משום ריבית ויש לערוך היתר עיסקא.

קניית אג"ח

ק. בקניית אג"ח נושאות ריבית, יש משום איסור ריבית ויש לפרסם את הדבר וקשה להסתמך על הקולא של חברה בע"מ.

אכן הלוח אס ימות בלי נכסים לכאורה נפטר. שבמתיים חופשי מלשלם ובטל שיעבוד הגוף ממת. ויש לעיין כשיקום בתחיית המתים אם חייב לשלם חובו. והתומים פשיטא ליה שבמת הלוח בטל ממנו שיעבוד הגוף²⁵⁹.

אג"ח / שטר שיש בו ריבית

קיא. אדם העובר כמנהל השקעות עבור קרנות נאמנות וקופות גמל, אסור לו לקנות אגרות חוב נושאות ריבית עבור לקוחותיו כאשר אין הית"ע לחברה המנפיקה, בין אם קונה את האג"ח בשעת ההנפקה ובין אם קונה את האג"ח במסחר מאת מי שכבר קנה את האג"ח מהחברה ואפילו אם ימכור את האג"ח קודם ליום הפדיון.

אמנם יש מקום לדון לגבי שטר שיש בו ריבית²⁶⁰ שנמכר לאחר, האם מותר לאדם לקונה לגבות את הריבית שבו. וביסוד הדבר מונחת השאלה מי יעבור כאן על האיסור והאם חוב הריבית חל אלא שיש עליו איסור או שחוב של ריבית כלל לא חל. שאם נאמר שהחוב של הריבית אכן (כבר) חל, נמצא, שהקונה כבר קנה שט"ח רגיל. אבל אם נאמר שהחוב כלל לא חל, ולבסוף הקונה גובה ריבית האיסור הוא על הגובה. ושיטת החזו"א שהחוב כלל לא חל²⁶¹. והוסיף הרב זצ"ל:

²⁵⁹ תומים סימן סז ס"ק כ"ה ד"ה "ובאמת": "דאם מת הלוח והניח נכסים אין בהם שמיטה, דעיקר מה שהקפידה התורה הוא ללא יגוש אותו, דהוא משועבד גופו ונכסיו אינן ערבין. ובשיעית פטרה התורה לבל יוכל לנגוש אותו והפקיעה שעבוד הגוף. וזהו בלוח חי, אבל במת בלא"ה על יורש אין שום שעבוד הגוף, דהוא לא נשתעבד כלל, רק נכסיו אביו הם ערבים בשביל אביו, ובמה יחול שמיטה...".

²⁶⁰ שדינו הוא שגובה את הקרן ולא את הריבית – שו"ע יו"ד סימן ק"ס סעיף י"א.

²⁶¹ תחילת הלכות רבית – יו"ד סימן ע'.

במרבית לא תתן=====

אבל מרש"י קידושין ו,ב ד"ה ריבית משמע שהחוב חל.

ליקוטי פסקים

הלואה שעליו לשלם תוספת עליה גם אם יפרע אותה מיד

ק"ב. במשנה בכתובות נאמר שאשה שמכניסה כסף מזומן לבעלה, בעלה כותב בכתובה שקיבל סכום הגבוה בשליש²⁶² ולכאורה יש בזה איסור ריבית²⁶³ ? וכתב שם המרדכי שטעם ההיתר הוא כיון שגם אם היה מגרשה מיד היה מוסיף שלישי.

ויש לעיין האם מותר להלוות באופן זה הלואה בריבית, שההסכם בין המלוה ללוה יהיה, שאף אם הלוה משיב את הכסף מייד עליו להשיב בתוספת של סכום קבוע וכן יש לעיין האם דברי המרדכי נפסקו להלכה²⁶⁴.

²⁶² לשון המשנה שם בכתובות דף סו. : "פסקה להכניס לו אלף דינר, הוא פוסק כנגדן חמישה עשר מנה (שהם אלף וחמש מאות דינר והרי זה שלישי מלבר)". וטעם דין זה הוא, שבעל נהנה ומרויח ממועות אלו, ותמורת זאת נותן לה תוספת על הקרן עיין רש"י שם, ובר"ן על הרי"ף בדף כט. מדפיו.

²⁶³ שאם יגרשנה חייב להשיב את הכסף בתוספת שלישי, נמצא שלוח בריבית.

²⁶⁴ לשון המרדכי בכתובות סימן ק"צ: "פירש הרב ר' שמואל בן ר' ברוך, מיהו לא הוי ריבית כיון שאם היה מגרש מייד היה צריך להוסיף שלישי אבל כל אדם שמלוה בריבית לא היה נותן אא"כ ירחיב לו הזמן והוי אגר נטר" (וכן כתב בשמו בהגהות אושרי על הרא"ש שם פרק ו' אות ד'). ואמנם בתו"ט על המשנה (כתובות פרק ו' משנה ג') הביא את דברי המרדכי וכתב שלדעתו עיקר הטעם הוא שכיון שאין בטחון שאכן הדבר יבוא לידי ריבית (שאם תמות היא קודם הוא יירש אותה), ובמקרה זה אין איסור ריבית מן התורה, וחכמים לא ראו צורך לאסור משום תקנת נישואין, (בדבריו שם הוא אינו חולק על עצם סברת המרדכי) וכתב על כך הרב זצ"ל בכתב ידו:

ויש לעיין שלסברה זו מותר להלוות לבנו ברבית שהרי אם ימות לא ישלם שבנו ירשנו וגם לחלק שבירושת הבן יתכן שאבא יתנם לאחרים או יצוה ליתן לאחרים משא"כ אשה לא יכולה ליתן לאחרים.

ובשו"ת הלכות קטנות חלק ב' סימן צ"ו כתב: "שאלה, האומר לחבירו להלוות לו אלף זוז ע"מ שכל פעם שיחזירם יתן לו כך וכך ואפי' אם יחזירם לו באותו רגע עצמו אם יש בזה משום רבית. תשובה אעפ"י שכתבו גבי ההיא דפ"ו דכתובות (מ"ג ובתוס' יו"ט שם בשם המרדכי) דאין רבית במה שמוסיף הבעל שלישי על כספים כיון שאם היה מגרש מיד היה צריך להוסיף. לא דמי דהכא אנן סהדי שאינו נותן יותר אלא בשביל המתנה דבשביל רגע כמימריה למה יתן דבר אבל התם משום כבוד אפילו על זמן מועט דרך להוסיף ועוד חפצם ותאותם שלא יבואו לידי גבוי מעולם ואין שם שם הלואה אלא דרך מקח וממכר".

ובאחד הגליונות הראשונים של קול ישראל כתב על כך הרב פנחס

אפשטיין, ומחה נגד מנהג שנהגו גמ"חים²⁶⁵.

ולכאורה יש לעיין דבריו, שלכאורה מה אכפת לנו מה כוונתו, אם אליבא דאמת ההסכם מחייב לשלם תוספת על הקרן אפילו מיד. וכן מה שכתב, שבנישואין הוא נותן לשם כבוד לעומת הלואה שהוא נותן עבור הזמן, סברא זו היא סברת עצמו ולא סברת המרדכי (וע"ע דברי חיים יו"ד ח"א סימן כ"ט). ועיין ברית יהודה פרק ב' סעיף כ"ז ובהערות שם, שכתב שהאחרונים כתבו לאסור בהלואה בדרך זו אבל הוכיח שמדברי הגר"א יש לכאורה ראייה להיתרא. ועיין פת"ש סימן אבהע"ז סימן ס"ו ס"ק י"א. ועיין בהערה הבאה.

²⁶⁵ בקול ישראל, שנה א' חוברת א' סימן ה' כתב הרב פנחס עפשטיין: "עובדא הוי שבא איש אחד ללות חמישה פונט אצל חברת 'קופת מלוה' ולעת נתינת מעות ההלואה ניכו לו ט"ו גרו"מ ושאל האיש למה זה... ענה לו פקיד אחד שזה דמי קמויסיאון שמקבלים מכל הלויים שכר טירחה והסופרים. והשיב שוב הלוח, והלא זה ג"כ ריבית ולא שינוי השם גורם? ענה לו, שזה ינכו אף אם תיכף ומייד יחזיר הלוח המעות קודם הזמן הקצוב בשטר החוב". ומסקנתו שם לאיסור עי"ש, ובסימן י"א בחוברת ב'.
ובביאור הדין כתב, שבמשנה בכתובות דף סו. נאמר שאשה שהכניסה לבעלה אלף דינר, הבעל פוסק כנגדן חמש עשרה מנה. כלומר, הבעל מתחייב להשיב (במקרה של גירושין או אם היא תמות לפניו) יותר ממה שקיבל. וטעם הדין כתב רש"י שם לפי שהוא משתכר בהן. וציין למרדכי ולתוס' יו"ט שהובאו בהערה הקודמת, עי"ש. וכתב שם שכשיטת התו"ט כתב גם השטמ"ק בכתובות שם בשם תלמידי רבינו יונה: "ואין בזה משום רבית דמתנה הוא דיהיב לה כדאמרינן בבבא מציעא גבי תלמידי חכמים המלוים זה את זה בריבית ידעי דריבית אסורה וקא מחלי אהדדי וכל שכן בענין זה שאם תמות היא בחייו לא יתן כלום ואשתכח דהוה ליה קרוב לשכר וקרוב להפסד". ועי"ש שציין להפלאה בכתובות שם ולדברי הב"ש בסימן ס"ו ס"ק ט"ו שכתב שאין ריבית בתוספת שליש, כיון שגם אם יגרשנה מייד יתחייב. ובגליון ב' סימן י"א כתב, בשם הט"ז באבהע"ז סימן ס"ו ס"ק ל', שבשאר הלואות בריבית יש לאסור אפילו אם יתחייב מייד לתת לו את הריבית, כיון שעיקר הדבר הוא לזמן. אבל בתוספת שליש עיקר התוספת אינה מפאת הזמן, עי"ש. נמצא, שבמקום בו עיקר הדבר הוא ריבית רק שיש אפשרות שלא ישלם, אין הוכחה ברורה שבכח הספק נוכל להפקיע איסור ריבית.

הלואה בריבית למי שגזל ממנו/התכוון לאכול בשר חזיר ועלה בידו בשר עגל/

חובת ת"ח להעיד בב"ד קטן ממנו

קיג. מותר להלוות בריבית למי שגזל ממנו כיון שרוצה לקבל את הריבית לא מהטעם של ריבית אלא ע"מ להשיב לו את גזלתו^{266, 267}. והוסיף הרב זצ"ל בכת"י:

²⁶⁶ עיין מוריה, מנחם אב תשס"ג, גליון ט-י' עמ' ע', מאמר רחב של הרב בענין זה. ועיקר הדבר מפורש בריטב"א בב"מ דף עה. : "והוי יודע שאם היה לו אצל חברו גזל או חוב שאינו בטוח מותר להלוות לו ע"מ שיפרע לו אותו גזל או חוב שאין כאן רבית כלל דמאי דמוסיף ליה לזה מדידיה הוא דיהיב ליה וזה ברור". ועיין תלמיד הרשב"א לב"מ דף סא : שציין לשתי דעות בדבר, והדעה הראשונה אוסרת כפי שנאסר להלוות על מנת לשלם תשלומי כפל.

ובשו"ת בית דוד (שאלוניקי) חלק א', יו"ד סימן פ"א ציין לדברי הריטב"א ודן האם גם במקרה בו חברו מחזיק בממון מטעם קים לי ואילו היה בידו גם הוא היה יכול לטעון קים לי, ג"כ מותר לו להלוות לחבירו ולתבוע שהפרעון יהיה קרן ההלואה בצירוף הסכום שאותו הוא מחזיק מדין קים לי והעלה להיתרא אם הוא משוכנע שהאמת איתו. ועיין מש"כ על דבריו בשו"ת אהל יצחק (הרב חיים יצחק הכהן חסיד) יו"ד סימן ח"י. ובעצם הדבר שמותר ל'התחכם' כדי להוציא את שלו אפילו בטענת שקר – עיין יומא פג: באופן בו הוציאו החכמים את כספם שנלקח על ידי כידור.

²⁶⁷ בשו"ת מנחת יצחק חלק ו' סימן ע"ח דן לגבי: "המלוה מעות בתנאי שיתחייב הלוה לתת או לקבץ סכום מעות בשביל צדקה" וכתב להתיר כיון שכל אחד מחייב להשתדל לאסוף כסף לגמ"ח, וא"כ עושה מה שחובה עליו ואין בכך ריבית (אמנם למעשה כתב שיעשה לכתחילה ע"פ הית"ע).

וסמך המנחת יצחק על דברי הבית מאיר ביו"ד סימן ק"ס סעיף יח: "ור"ל לענ"ד היכא שמלוים דרך משל למנהיגי הקהל כדי שמקופות הקהל יותן להם ריוח כדי לפרנסם והיתומים או התלמידים או העניים הם מאנשי קהילתם שהם מלבד זה החיוב לפרנסם לא נחשב זה לריבית אלא לפרעון המחויב בלא הלואה. וא"כ אפשר לצדד בזה נמי להתיר אף ללות מעות יתומים גופייהו למנהיגי הקהל כדי לפרנס יתומים דידהו כי אף שאז יש להם מעות עצמן מה בכך הא לא שייך גבייהו מי שיש לו מאתיים לא יטול כיון דלא נאמר לגבייהו טבין מאתן דעבדי ואם לא יטלו מן הצדקה בודאי יכלה קרנם ובלי ספק כל שאין להם קרובים עשירים מוטלים על הצבור לפרנסם ושייך לגבייהו היתר הרשב"א ז"ל שאין זה נחשב לריבית וצ"ע".

ובשיעור (אלול תשס"א, בגבעת שמואל) סיפר הרה"ג יצחק זילברשטיין שליט"א, שבא אליו אדם שביקש הלואה והסכים להלוות לו בתנאי שישמור שבת - שאין בזה ריבית, כיון שזו פעולה של אי עשיה אבל גם אם היה מבקש ממנו פעולה של עשיה אף אם יש בה חסרון כיס, אם פעולה זו היא בכלל הפעולות שאדם חייב בהם מן התורה אין בכך משום איסור ריבית, וכתב על כך בספרו חשוקי חמד לב"מ דף סט:.

ויש לעיין האם נוכל לדמות ולהביא ראיה לדבריו מדברי המאירי בדף ע. והשאלת יעב"ץ חלק א' סימן קס"ח (ועיין רמ"א יו"ד קע"ז סעיף א' בדין קבלת נכסי צאן ברזל), שחידשו שאדם שלוח כסף בריבית כדי לתת הנאה למלוה (שהמלוה דחוק במעות והלוה נוטל כסף רק לטובת המלוה) אין בכך איסור (אם אין ללוה שום הנאה מכך). ולפי"ז נוכל לומר שה"ה בנידון של הרב זילברשטיין, אולם אף שמסבא העקרון דומה, המקרים הם הפוכים, בנידון של המאירי המלוה נותן מכיסו והלוה מרויח, והיוסם הוא המלוה, לעומת זאת בנידון של הרב זילברשטיין, המלוה אינו מקבל רווח ממוני כלל. ולעיין ברית יהודה פרק ו' ס"ק כ"ז שדן בדבר המנחת יצחק.

ואף שמכשיל את הגזלן שחושד שלוח בריבית ונמצא שנתכוון לאכול בשר חזיר ועלה בידו בשר טלה שיש על זה מכת מרדות כמפורש בנזיר²⁶⁸, מ"מ כדי להציל ממונו מותר להכשיל את הגזל באיסור.

תדע, שהרי מותר להשביע את הנתבע ואיך מותר לתובע לתבוע ממנו ולהכשילו באיסור שבועת שקר, ובע"כ שהתורה התירה כדי להציל ממונו וא"כ גם בזה יש להתיר, אף שיש לחלק קצת²⁶⁹.

²⁶⁸ גמ' נזיר דף כג. : "ת"ר אישה הפרם וה' יסלח לה באשה שהפר לה בעלה והיא לא ידעה הכתוב מדבר שהיא צריכה כפרה וסליחה וכשהיה מגיע ר"ע אצל פסוק זה היה בוכה ומה מי שנתכוון לעלות בידו בשר חזיר ועלה בידו בשר טלה טעון כפרה וסליחה....".

²⁶⁹ לכאורה קיים חילוק בין הנידון של שבועה שיש צד לומר שיפרוש ולא ישבע לבין הנידון שלפנינו ועיין בגמ' שבועות דף לט: לגבי שבועת ה' תהיה בין שניהם.

ובשו"ת מנחת שלמה ח"א סימן ז' (ד"ה "ומטעם" דף נד מדפי הספר) כתב כדבר פשוט שאין אדם צריך להימנע מלתבוע את שלו אף שיודע שחבירו ישבע לשקר ואינו עובר על לפני עור לא תתן מכשול (וראיה לדבר שעל פי שיטת הרמב"ם בפרק ט' מגניבה הלכה ט', במקרה של בא במחתרת, הגנב ינסה להרוג את בעל הבית, כיון שבעל הבית ינסה להגן על רכושו, כלומר ההתגוננות של בעל הבית היא זו שהופכת את הגנב לרודף, ומותר לבעל הבית להורגו, כלומר אע"פ שבעל הבית מכשיל את הגנב והופך אותו לרודף, אין קפידא בדבר, ועיין מהרש"ם ח"ז סימן ק"ד בשם המוצל מאש). ועפ"ז כתב גם שלכאורה מי שהולך לרופא ועושה כדין כיון שדורש את רפואתו, אינו חייב לחשוש מכך שהרופא יחלל שבת כיון שאינו נותן לו את גוף האיסור אלא דרך אגב גורם לו לחלל שבת – ואף שהוא פס"ד וסיים שם בכל הענין "והדבר צריך הכרע". ולכאורה יל"ע שהרי אף במקרה של מי שרוצה לעשות מצוה ועי"כ מכשיל את חבירו על פי פשט דברי רבינו יונה אינו צריך להימנע (רבינו יונה על הרי"ף, ברכות דף מב. מדפי הרי"ף ד"ה "לא": "לא יתן אדם פרוסה לשמש אלא אם כן יודע בו שנטל ידיו, יש למדין מכאן שאין ראוי לתת לאכול אלא למי שיודע בו שיברך, ונראה שכיון שמתכוון לעשות מצוה שנותן בתורת צדקה מותר") ומ"מ כתבו אחרונים סייגים רבים (הט"ז באו"ח קס"ט ס"ק ג' שכתב שמצות הצדקה ודאי והעבירה ספק ועיין בספר לפני עור, בחלק הליקוטים פרק ג' סעיף י"ח בהערות שם) ומדוע כאן אין צריך לחשוש, ובשלמא בשבועה תורה חייבתו להישבע, וצ"ע.

אמנם בקצו"ע סימן קפ"א סעיף י"ח כתב (על פי דברי הגמ' בשבועות דף לט:): "מי שחבירו נתחייב לו שבועה ורואה בו שהוא רוצה לישבע בשקר חס ושלום, יתפשר עמו כפי האפשרי ולא יניחנו לישבע לשקר, שנאמר שבועת ה' תהיה בין שניהם, ודרשינן מלמד שהשבועה חלה על שניהם" (ואמנם הסברו של הקצו"ע לדרשת הפסוק אינו מוסכם לעיין רש"י ריטב"א ומאירי שם ובשו"ת בנימין זאב סימן רנ"ט ובשו"ת הרדב"ח ז"ח סימן שנ"ב בסופו, שכתב שעל הדיין להימנע מלהשביע כדי למנוע שבועת שקר ועליו לנסות להגיע לידי פשרה), וצ"ע. ולעיין שו"ע חו"מ סימן צ"ט סעיף ד'-ה'.

[ומהאי טעמא קשה לי על הרע"א בחו"מ סימן כ"ח שת"ח חייב ללכת להעיד בב"ד שקטן ממנו אם על ידי כך ימנע שבועת שקר וקשה נאמר כמו שאין התובע חייב לוותר על תביעתו כדי להציל משבועת שקר כך זקן ואינה לפי כבודו נפטור, ועיין לב המשפט²⁷⁰].

ריבית בדבר שיסודו בצדקה

קיד. בהסכמי גירושין מתעורר ספק האם במזונות ילדים גדולים מעל גיל שש שעיקר החיוב הוא מדין צדקה, האם מותר לכתוב בהסכם שאם לא ישלם בזמן יתחייב בריבית, והספק הוא כיון שעיקר החיוב (בפרנסת ילדים מעל גיל שש) הוא מדין צדקה²⁷¹, ולגבי צדקה יש צדדי היתר בריבית²⁷².

²⁷⁰ לב המשפט (משיעורי הגר"נ גולדברג זצ"ל) חלק א' עמ' קכ"ט. ובישוב בקושיא כתב בעמ' ק"ל: "שיש לחלק בין בעל דבר עצמו שאין הוא מחוייב לוותר על תביעתו בכדי להפריש הנתבע מאיסור, ניתן גם לומר שהחיוב להוציא ממון על מנת להפריש את הנתבע מאיסור הוא רק במקום שביטול האיסור באמת שווה את הממון שהוצא לשם כך, אדם האומר שאם יתנו לו כסף הוא לא יחלל שבת אך אם לא יתנו לו הוא ימשיך לחלל, מסתבר שאין שום חיוב לתת לו... היה אפשר להסביר שמה שלא חייבים לתת לו זו תקנה בכדי שלא יתרגלו להוציא ממון... אך גם ללא סיבה זו הסברא אומרת שלא חייבים לשלם כסף לאדם האומר שאם ישלמו לו הוא ימנע מלעשות איסור, אופן כזה נראה שאין להגדריו כהפרשה מאיסור. כאשר ההוצאה היא באופן ישיר לשם המניעה מאיסור ישנו חיוב להוציא ממון מצד החיוב להפריש מאיסור. באופן זה המציאות שלא תהיה עבירה שווה את הוצאת הממון שבאה לשם כך, כאשר אדם רוצה שיתנו לו כסף ואם לא יתנו לו הוא יעשה עבירה, הכסף שנותנים לו אינו מהווה את השווי של המציאות שלא תהיה עבירה, ובאופן זה אין חיוב של הוצאת ממון לשם ביטול האיסור, מציאות שאין בה עבירה היא דבר השווה כסף והתורה חידשה שאדם צריך להוציא ממון עבור אותה מציאות אף שהממון המוצא מהוה את הערך לאותה מציאות... בת"ח אשר בא להעיד בבית דין קטן ממנו אפשר לומר שמה שהוא בא להעיד אף שהבי"ד קטן ממנו, הוא באמת השווי שלא תהיה עבירה ולכך יש מקום לומר שהוא חייב לבוא להעיד..."²⁷¹ עיין רמב"ם פרק י"ב מאישות הלכה י"ד. ובענין התקנות שנעשו כיום לפרנס מעל גיל שש, ביאר הרב בפסק נוסף: "אדם שנתן מעשר כספים ועתה מצבו הכלכלי קשה יותר ורוצה להחשיב את מזונות בניו הגדולים כצדקה הדבר מותר... השאלה נשאלה לגבי אדם שחי בחו"ל ובארץ שישנה תקנה של הרבנות הראשית לזון מעל גיל שש ודנו בה האם יסודה מדין צדקה או מדין מזונות וכו', לכאורה ע"פ הצד שתקנה זו אינה מחובת צדקה הדבר אסור. אבל יש מי שאמר (השופט קיסטר), שתקנת הרבנות נבעה, מחמת שבית משפט בריטי פסל פסק דין של ב"ד שנכתבה בו חובת מזונות מכח צדקה, כיון שהשופט הבריטי לא היה מוכן להסכים שיש מושג של כפייה בצדקה. ולכן נאלצה הרבנות להגדיר חובת מזונות בניו הגדולים כתקנה". ועיין ליד ציון הערה 49.

²⁷² עיין רמב"ם פרק ד' ממלוה ולוה הלכה י"ד, ב"י יו"ד סימן ק"ס ד"ה "והוא הדין" ואכמ"ל.

מוצר לניסיון

קטו. מצוי שחננויות מאפשרות לקונה לקחת מוצר לשלושים יום להשתמש בו ולבדוק האם מתאים לצרכיו ואם לא מתאים – ניתן להחזירו למוכר והמוכר משיב את המעות בחזרה. לכאורה קיים כאן איסור ריבית כיון שהקונה נותן מעות למוכר (הקונה מלווה למוכר) ואם המוצר מוחזר לחנות והמוכר מחזיר לו את המעות בתוספת הנאת שימוש מהחפץ (כלומר המוכר לווה מעות מהקונה והחשיב אותם בתוספת הנאה שימוש מהחפץ)²⁷³.

אבל לדינא יש להתיר, כיון שמטרת המוכר אינה משום ריבית אלא לצורך פרסום וקידום מכירות, וכיון שאין הטעם משום ריבית יש להתיר וכפי שמצאנו שאדם יכול לקחת חפץ להראותו לכלה. ולמרות שהחנות גובה את הכסף מיד, סיבת הגביה אינה להרוויח את הריבית שיכולים להרוויח מהמעות אלא לבטחון שאכן ישלם^{274, 275, 276}.

²⁷³ עיין ב"מ דף סה: בדין מכר לו בית ומכר לו שדה שאם המוכר מתנה שכשיהיו לו מעות יחזירם הקונה לו – ה"ז אסור מטעם ריבית (כיון שהמוכר נותן מעות לקונה והקונה מחזיר לו המעות בתוספת הנאה מהקרקע וה"ז הלואה ולע"ש), וכן נפסק בשו"ע יו"ד סימן קע"ד. אמנם במנחת אלעזר סימן מ"ד, כתב שאם הברירה רק ביד הקונה היה מקום להתיר אבל למעשה לא הכריע להיתרא. ובשו"ע הרב הלואה נ"ה כתב לאיסורא. ובמחנ"א הלוואה י"ג כתב שהאיסור נאמר רק אם מחזיר לו המעות והסחורה חוזרת למוכר בלא קנין, אבל אם יש צורך בפעולת קנין חדשה מצד המוכר (לע"ש הניסוח), מותר, אולם רבים חלקו על המחנ"א. ועיין שו"ע חו"מ סימן רל"ב סעיף ט"ו שחפץ שנמצא בו מום מחזירו הקונה למוכר ועליו להחזיר לקונה את הפירות שאכל, ואם היה חצר עליו להעלות לו שכר. ובטעם הדבר, כתב בסמ"ע בס"ק ל"ג, בשם הלבוש, שכתב שהטעם הוא משום ריבית. ואילו הסמ"ע עצמו כתב שהטעם הוא מחמת גזל. ועפ"י מי שמחזיר חפץ לחנות מחמת מום עליו להעלות שכר למוכר ושמא לא נוהגים לקחת שכר עבור השתמשות מועטה, רצ"ע.

²⁷⁴ עוד סברא להתיר, שיש להניח שהמוכר בהציעו שימוש בחפץ למשך שלושים יום, כבר לקח בחשבון שאחוז מסויים של הקונים יחזיר את המוצר והביא זאת בחשבון במחיר של המוצר וממילא דמי ההשתמשות כבר נגבו (וכפי שמצוי בהזמנת חדר במלון וכדו' שקיים מחיר אחד למי שמזמין חדר ללא אפשרות ביטול ומחיר שונה למי שמזמין חדר עם אפשרות ביטול וכיוצ"ב).

²⁷⁵ אמנם בספר תורת ריבית פ"א עמ' קפ"ז כתב לאיסורא וכן בספר משנת ריבית פ"ד סעיף י'. ועיין בשו"ת להורות נתן חלק ו' סימן ע"א. ועוד יל"ע (ע"פ האמור בהערה הקודמת), האם כשמחזיר החפץ ה"ז מכירה חדשה או ביטול העסקא שאם לפנינו מכירה חדשה קיל טפי, ולעין מש"כ על כך בבבית יהודה פרק כ"ח הערה כ"ב. ועוד יש לעיין במקרה בו החנות אינה מחזירה כסף אלא זיכוי לקניה אחרת.

²⁷⁶ ועפ"י נראה שאגודה להשאלת מכשירים רפואיים שדורשת פקדון עבור השאלת המכשירים ומפקידה את הצ'ק בבנק ומחזירה את תמורתו של הצ'ק לשואל בתום התקופה לכאורה אין בכך איסור ריבית, אם אכן המטרה היא בטחון בלבד. אבל אם מטרת האגודה גם להנות מהריבית על המעות במשך תקופת ההשאלה, קיים איסור ריבית (ויש לעשות הית"ע).

ולגבי החוק האומר שכל מוצר ניתן להחזירו תוך ארבעה עשר יום, דנו בו משום ריבית (משום השימוש בחפץ קודם החזרתו וכנ"ל)²⁷⁷, נראה שכיון שגם אם ישלם בהקפה יוכל להחזיר, ומוכח שאין בכך איסור ריבית²⁷⁸.

דיור מוגן – כסף שחוזר

קטז. מעון לאנשים מבוגרים שבשעת הכניסה למקום, קונים את הדירה בסך כלשהו ועם עזיבת הדירה (במקרה שעוזב האדם עצמו או יורשיו) אם נמצא קונה ע"י הנהלת המקום הוא מקבל את כספו. ואם לא נמצא קונה יקבל את כספו לאחר שלוש שנים²⁷⁹. נראה שמקרה זה אסור משום ריבית, כיון שהקונה נחשב כמי שהלוה כסף וקיבל כספו חזרה בתוספת הנאת מגורים²⁸⁰.

בנידון של השאלה, מדובר בדייר שכבר גר במקום ונראה שאין עליו חובה לעזוב את הדירה. והוצע שיציעו להנהלת המקום שהדייר ימצא בעצמו קונה וימכור לו את הדירה, ויקבל ממנו את התשלום. והוסיף הרב זצ"ל בכתב ידו:

ויפטור את הנהלת המקום מלהחזיר לו המעות.

²⁷⁷ ואם התנאי הוא שלא יעשה שימוש בחפץ, אין חשש (ואם מחזיק החפץ יעשה בו שימוש בניגוד לדעת המוכר, יש מקום לומר שאין זו ריבית, וצ"ע).
²⁷⁸ ואם מחירי המוצרים יעלו מחמת ההחזרות, יש מקום לומר שמחיר השימוש בחפץ כבר נכלל במחיר ואין בכך ריבית.
²⁷⁹ בפשטות נראה שמדובר שמשלם סכום כלשהו על הדירה ומקבל את אותו הסכום עצמו. ולכאורה יש מקום להקל אם המחיר שיקבל לבסוף יהיה על פי מחיר השוק שאז יתכן שיפסיד. והשיב על כך הרב זצ"ל:

אכן אם מוכרח למכור, נמצא שהוא הלוואה ולא מכר ואם כן נמצא שמה שגר בחינם נחשב ריבית וכמו בית בבתי ערי חומה

²⁸⁰ ויש לעיין האם משלם עבור כל חודש תשלום עבור המגורים, שבמקרה זה לכאורה לא קיבל שימוש בחינם וא"כ ההלוואה הינה ללא ריבית, וצ"ע.

כיצד מותר לכתחילה / ריבית שהתקבלה

תחליף לריבית

ק"ז. אדם מעניק זכיון לחבירו לפעול תחת שם החברה שלו שיש לה מוניטין. בעל החברה דורש מהזכיון תשלום של אחוז מסויים מהמחזור החודשי תמורת ההיתר להשתמש בשמו. על פי ההסכם ביניהם מותר לרואה חשבון של בעל החברה לבדוק פעם בשנה את ספרי החשבונות של הזכיון. אם יתברר שלא דיווח לו אמת, עליו לשלם ריבית על הזמן שעבר בין המועד בו היה חייב לשלם ולבין הזמן בו התגלה הדבר והדבר אסור משום איסור ריבית. אבל יש דרך לעשות זאת בצורה מותרת. והיינו שיכול בעל החברה לקבוע מעיקרא שאם יתברר שאכן דיווח אמת ישלם לו כך וכך אחוזים מהמחזור ואם לא דיווח אמת, ישלם אחוזים גבוהים יותר²⁸¹.

תשלומים – לדחות את מועד הקניין

ק"ח. כשמציעים לאדם לקנות במזומן בזול ובתשלומים ביוקר. הפתרון הוא שיקבע עם המוכר שכל עוד לא השלים את התשלומים הרכוש הוא בבעלותו של המוכר ורק עם השלמת התשלום הוא יהיה הבעלים על המוצר (התוספת על המחיר – היא דמי

²⁸¹ ואם כבר נחתם החוזה באופן האסור – עיין רואה דרך האמת אות ל"ה. קטו

שכירות לאותה תקופה)²⁸² ובתקופת השכירות הוא שומר שכר ואם יגנב הוא חייב לשלם (ויכול לעשות ביטוח)²⁸³.

הקנאת נכס כתחליף לריבית

קיט. כאשר אדם לא משלם בזמן עבור חוב שחייב ובעל החוב מסכים לאחר את התשלום אבל תובע ריבית אסור. אבל יש עצה והיא שהלקוח יקנה לבעל החוב, חלק מסויים מהדירה שלו/מפעל שלו וכדו' כנגד סכום החוב. ונמצא שעתה דר הלקוח בדירה של בעל החוב ומותר ללקוח לשלם שכר דירה לבעל החוב, ושכר הדירה יהווה ריבית – עד לשלב בו יפרע את הקרן, ואז המלוה יחזור ויקנה את הדירה או המפעל לבעליו המקוריים. אמנם הדגיש הרב זצ"ל בכת"י:

רק יש להקפיד שאין התחייבות לקונה חלק בדירה שמתחייב להחזיר, שאם מתחייב להחזיר אם יחזיר לו המוכר המעות, שזה צד אחד בריבית ואסור²⁸⁴.

קכ. אדם הלוח כסף לקרוב משפחתו. אותו קרוב משפחה מתחמק מלפרוע את החוב ואף קנה דירה שמומנה בחלקה מהכסף שלוה והשכיר אותה ומקבל עליה שכר דירה. על פי הדין אסור למלוה לקבל לידיו את החלק היחסי של שכר הדירה, כיון שיש בכך

²⁸² לפי האמור לעיל, מדוע יש צורך לקבוע שהתוספת היא שכירות והרי מותר לשלם יותר כל עוד אין לו בעלות על החפץ ? ונראה שטעם הדבר הוא, שלולי כך היה אסור לקונה להשתמש בחפץ, שהרי הוא המלוה והפרעון הוא במוצרו ואם מרשה לו המוכר להשתמש במוצרו, הרי זו ריבית ולכן משלם הקונה מוכר דמי שכירות.

²⁸³ לגבי עצם האפשרות להציע שני תשלומים – בפשטות אסור משום ריבית, אבל כיון שכך הוציעו לו – הוא ידרוש להפוך לשכירות ופעמים הדבר מעיקרא בתנאי הרכישה. וכתב לי על כך הרה"ג יעקב בלוי זצ"ל בחודש שבט תשנ"ז, שכאשר כותבים על החשבונית שמוצר בבעלות המוכר עד גמר התשלומים, אין לכל משמעות ואין המוכר יכול לחזור בו ולבטל המקח ונועד רק למקרה של פשיטת רגל של הקונה. וכתב תשובה זו כמענה לשאלתי שע"פ הגמ' בב"מ סה: שפעמים שניהם אסורים להשתמש מחשש ריבית והיינו אם לא נגמר המקח, ותשובתו שהמציאות כיום שונה. אמנם על פי הצעת הגרז"נ שליט"א – מדובר בשכירות.

²⁸⁴ עיין לעיל ליד ציון הערה 15.

ריבית. אולם יכול הוא לומר למלוה, שיקנה לו חלק בדירה ועתה שניהם בעלי הדירה וממילא מותר לו לקבל את שכר הדירה על פי חלקו²⁸⁵ ועל פי האמור לעיל. וכן במקרה של אדם שהלוה לחבירו בריבית (באיסור), אסור למלוה לקבל את הריבית. אבל, יכול הלוה להקנות לו חלק בדירה בה הלוה עצמו גר, וישלם הלוה למלוה שכר דירה עבור חלקו היחסי בדירה²⁸⁶.

לאיים בריבית כדי שירתע וישלם את חובו בזמן

קכא. האם מותר לכתוב ריבית בשטר הלואה, לא בכדי לגבותה אלא כדי ליצור איום על הלוה שישלם בזמן? אסור, כיון שבעצם כתיבת השטר הוא עובר על איסור 'לא תשימו'ן²⁸⁷. ויש לעיין אם מעיקר ימסור מודעה שאינו מתכוון לגבות את הריבית האם יהיה מותר? יותר נראה שאין לכתוב ריבית. אולם בפניה להוצאה לפועל או באופנים אחרים מותר לאיים שאם לא ישלם יגבה ממנו ריבית אע"פ שבאמת אסור לגבות את הריבית²⁸⁸.

ערכאות שהציעו פשרה שאם לא תבוצע ישלם ריבית / דרכים מותרות

קכב. אדם שדינו הגיע לערכאות. הוצע שם להגיע לפשרה שתקבל תוקף של פסק דין. המדובר הוא שיקבע סכום מסויים ואם החייב לא ישלם בזמן יתחייב בריבית. הדין הוא שאם אליבא דאמת (על פי דין תורה), קיים חיוב לשלם, כל עוד שסכום הפשרה כולל הריבית אינה מגיע לסכום החוב האמיתי יכול לשלם ואין בכך משום

²⁸⁵ וכנ"ל עם סיום הפרעון יקנה בחזרה, אולם ללא תנאי.

²⁸⁶ אולם כיון שעתה הלוה אינו חייב לו מעות אלא הם שותפים בדירה, אם מחיר הדירה ירד, יפסיד המלוה מן הקרן, וכן יתכן שיתקל בקושי במכירת חלקו בדירה וכדו'. וכנ"ל ללא תנאי של מכירה חוזרת.

²⁸⁷ עיין משנה בבא מציעא סוף פרק ה'.

²⁸⁸ שו"ע חו"מ סימן י"ב סעיף י"א: "אם ראובן הפחיד את שמעון למסור לאנס אם לא יתן לו ממון שהיו דנין עליו ואין לו בו זכות כפי הדין, ועשו פשרה בקנין וביטול מודעא, יכול לחזור בו". ולפי זה אם מחמת תביעת הריבית הסכים הנתבע לפשרה, לכאורה הפשרה בטלה, אולם י"ל שבשו"ע מדובר בממון שאין לתובע זכות עליו ומעיקרא מדובר בתביעה שאין לה בסיס אבל כאשר התביעה היא אמיתית ובאו לידי פשרה מכח האיום בריבית, הפשרה קיימת.

איסור ריבית. אבל אין לכתוב לשון ריבית בשטר אלא לשון פיצוים וכדו' (ובכך תיפטר גם שאלת אסמכתא)²⁸⁹. ומעבר לסכום שאותו חייב באמת – קיימת שאלת ריבית אבל ניתן לכתוב זאת כקנס חד פעמי²⁹⁰.

ולכן (ביחס לסכום שהוא פחות מהחוב שהיה מתחייב בדין תורה) ניתן לכתוב בשטר שחייב כך וכך ואם לא ישלם בזמן יתחייב סך כך וכך (או אחוזים) פיצויים עבור כל חודש ואם לא ישלם עד מועד מסויים (שחישבו שבמועד זה יגיע סך הפיצויים לסך החוב שחייב מן התורה) יתחייב סכום קבוע של קנס חד פעמי גבוה.

ואם אליבא דאמת החייב יודע שאינו חייב כלום, הרי דינו כמו נדוניית חתנים שמותר להתחייב היום כך וביום אחר יותר²⁹¹, אולם לכאורה צ"ע, כיון שאף שאלבא דאמת פטור סו"ס לולי הפשרה היו מחייבים אותו בערכאות.

פשרה בספק ריבית

קכג. האבני נזר התיר פשרה גם במקום שיש ספק האם יש תביעת ריבית²⁹².

²⁸⁹ קיימות דרכים נוספות לאסמכתא, כגון להודות שחייב עצמו בבי"ד חשוב וכדו'.
²⁹⁰ ומסתבר שבסיס החיוב אינו נובע מהלואה, שבה גם קנס חד פעמי אסור – לעיין הערה 179.
²⁹¹ עיין הערה 46.

²⁹² שו"ת אבני נזר חו"מ סימן כ"ג כתב: "באשר אי אפשר לתווך ולעשות פשרה בענין רבית כי יש בזה משום לא תשימון לא כן אנכי עמדי. ואם הדיין יודע שהוא רבית ומ"מ רוצה לעשות פשרה בזה הדין עם כת"ר. אך אם עדיין אין ההלכה מבוררת לו וע"כ עושה פשרה נ"ל דשפיר דמי. כי איסור נתינת רבית הוא כשנותן לפרעון הרבית אבל לא כשנותן מחמת ספק שחייב מחמת שאינו חשוב רבית, ולרווחא דמילתא יוכל לפשר שימחול המלוה כל חוב רבית שיש עליו. כי רבית ממון גמור הוא [כמ"ש ריטב"א (פ"ק דקידושין) והשטמ"ק (ריש פרק הגוזל בתרא) דלבריה לא אזהיר רחמנא ליקח הרבית שנתחייב לאביו מ"מ מוכח שנתחייב לאביו אלא שאסור למלוה לקחתו ולבנו מותר]. ושוב לא יהי' הד"ת בענין רבית רק בשאר ד"ת. וכמדומה לי שמעשים בכל יום בכל בתי דינים שעושין פשרה גם בד"ת שנוגע באיסור רבית". וע"פ דבריו דן במנחת יצחק ח"ו סימן קס"א, האם במקרה בו ירד ערך המטבע יכול החייב להשלים את החסר וזאת כדי לצאת יד"ח המהר"ם בענט שסובר שיש לשלם את ערך ירידת המטבע, שהרי אינו משלם מפאת הריבית אלא מפאת הספק שחייב סכום זה ובמנחת יצחק לא הכריע בדבר, עי"ש ובחלק ט' סימן פ"ח. ויש לעיין האם על פי דרך זו אפשר גם להתפשר בהצמדה למדד על פי הסוברים שאין בכך ריבית. ועיין בשו"ת בצל החכמה חלק ג' סימן ל"ו ובראיתו מדבריו האו"ז ב"מ פרק ה' סימן קפ"א, ומדרכ"ת בסימן ק"ס ק"ק כ"ב, שכתב בשם הערך שי (בסימן ק"ס סעיף ד') אם מטרת הפשרה, להיפטר משבועה היא מותרת אע"פ שמדובר בריבית ממש, אולם לא נראה שהכריע.

כיצד לכפות תשלום בזמן ללא היכולת של גביית ריבית

קכד. כיון שאסור ליטול ריבית, יש לעיין מה הוא האמצעי שיכול מלווה לכפות על לווה לשלם בזמן ?

- ניתן לערוך היתר עיסקא.
- אם מדובר בחנות (דרך מקח) ניתן להתנות מעיקרא סכום גבוהה וקבוע של קנס חד פעמי שיוטל על מי שאינו משלם בזמן,
- יש מקום לקבוע מעיקרא שאם יעבור זמן ולא ישלם יתחייב לשלם עבור עגמת נפש²⁹³.

וככלל, כששאלות אלו באות לאחר מעשה קשה למצוא פתרון, ולכן כדאי לפני מעשה לחשוב על דרכים כדי שיהיה אפשר לגבות חובות בצורה נכונה ולברר מה ניתן לתובע יותר מהקרן בדרך המותרת.

עבר ולוה בריבית – מה יעשה

קכה. מי שלוה בריבית ונודע לו שאסור ללוות בריבית ואומר למלווה שלא ישלם לואת הריבית - חייב לפרוע לו את ההלוואה מייד²⁹⁴. אולם מותר ללוות שוב על צד היתר עיסקא ובלבד שלא יהיה הכרח להלוות על פי היתר עיסקא. והוסיף הרב זצ"ל בכתב ידו:

²⁹³ עיין לעיל ליד ציון הערה 86.

²⁹⁴ עיין הערה 44 בדברי החור"ד.

אבל כל זה שהחזיר המעות שהלוהו. אבל אם יאמר אני חוזר מהלוואה והשאר בכסף בתור עיסקא זה אסור שהרי לא קיבל מעות לעיסקא. ויש עיצה שיקנה לו חפצים כמו חלק בדירה או בפרוזדור או ברהיטי הבית מותר לקבל שכירות ממה שהם שלו²⁹⁵.

תשלום ריבית מעצמו קודם שיחייבו אותו בעל כרחו

קכו. אדם שמחייבים אותו לשלם ריבית שאסורה על פי דין ואם הוא לא ישלם יוכלו לגבות ממנו על ידי בית משפט והוצאה לפועל, נראה שהוא יכול לשלם מייד מעצמו ואינו חייב לשלם רק בעל כורחו. ובמיוחד, אם מדובר בריבית דרבנן, שהחוב על הלוה הינו רק מדין לפני עיור ולא מדין ריבית. אולם אם מדובר בריבית של תורה בה קיים איסור ריבית על הלוה עצמו צ"ע האם יכול לשלם מעצמו²⁹⁶.

קיבל ריבית על ידי גביית הוצאה לפועל

קכז. משכיר דירה שהשוכר לא שילם לו והוצל"פ נותנת לו ריבית שגבתה מהחייב, בפשטות אסור לו לקבל, אבל אם יש לו הוצאות מותר לו לקבל²⁹⁷. וכיון שמדובר בריבית דרבנן, בפשטות אין עליו חובה להחזיר לו ואם ירצה יעשה צרכי רבים, כגון ספסל שישבו עליו²⁹⁸.

²⁹⁵ עיין לעיל ליד ציון הערה 14.

²⁹⁶ סברא נוספת שהעלה אחד הנוכחים (בשעה שעלתה השאלה) היא, שישלם מייד כי באופן זה הסכום לתשלום יהיה נמוך יותר ויציל את מהלוה מאיסור חמור יותר. ויש לעיין האם העלאת הסכום של הריבית יש בה איסור נוסף, וצ"ע.

²⁹⁷ יש לעיין על פי סברתו של ר' שלמה היימן (חידושי ר' שלמה היימן בחלק הכתבים סימן ח', הו"ד בירושת משפט עמ' שמ"ב) בדין ירושה שאינה מגיעה לו שהבנק חייב לתת לו את הכסף על פי חוקי ערכאות למרות שאינו יורש של תורה, - שהתיר לקבל כיון שאינו מקבל את הכסף עצמו של החייב, ועל פי דין הבנק עצמו חייב ליורשים האמיתיים. ומכאן שאף בנידון שלנו הוצל"פ נותנת לו כסף אחר, ואף שהוא גרם בפנייתו להוצל"פ סו"ס השוכר גרם לעצמו, וצ"ע.

²⁹⁸ עיין ביצה כט. שהגוזל שאינו יודע ממי גזל - יעשה צרכי רבים וכן בב"ק צד: שיעשה צרכי ציבור. לכאורה גם כאן יעשה צרכי רבים רק כאשר אין לו אפשרות להשיב לשוכר או שכיון שעל פי דין אין לו חובת השבה לשוכר, רק הוא אינו רוצה להחזיק כסף זה אצלו - יעשה בהם צרכי רבים ואין לשוכר עדיפות לקבל ראשון, וצ"ע.

ריבית שקיבל ללא ידיעתו / הפקדה בחשבון הבנק

קכח. אדם הלוח מעות לאחיו, לצורך הפרעון אחיו ביקש ממנו את מס' חשבון הבנק והאח הלוח הפקיד בחשבון הבנק את קרן ההלוואה בתוספת סכום. במקרה זה אין איסור ריבית של תורה כיון שלא קצץ את הריבית מראש, אבל אסור מדרבנן. ויש לעיין האם יש חובה על המלוה להשיב את התוספת ללוח.

בשו"ע סימן קס"א סעיף ב' נפסק שאבק ריבית אינה יוצאת בדיונים ואם בא לצאת יד"ש חייב להחזיר והרמ"א כתב שברביבית מאוחרת פטור מלהשיב אפילו לצאת ידי שמים. ויש לעיין האם ריבית מאוחרת כוללת אף ריבית שניתנה בשעת פרעון או רק ריבית שניתנה בזמן מאוחר לשעת הפרעון.

אמנם, נראה שיש לחלק בין מקרה בו המלוה ידע שמקבל ריבית מאוחרת ועבר על האיסור וקיבלה לבין מקרה בו לא ידע שקיבל תוספת, שיש מקום לומר שלא זכה בתוספת שהרי לא נחא ליה לעבור איסור, ונמצא שמעיקרא לא קיבל, וא"כ חייב להחזיר²⁹⁹.

²⁹⁹ החוות דעת בסימן ק"ס בביאורים ס"ק א' כתב שיש לחלק בין האמור בשו"ע חו"מ סימן רל"ב שהמוצא יתרון במעות שברור שאינו טעות, אינו צריך להשיב את המעות למלוה לבין האמור בשו"ע יו"ד סימן ק"ס סעיף ד', שאפילו אם הלוח נותן מעצמו תוספת בשעת פרעון אסור. וביאר, שנתנה בשעת פרעון מוגדרת לענין כריבית מאוחרת. והשו"ע ביו"ד סימן ק"ס דן על קבלת המעות לכתחילה שאסור, ואילו בחו"מ מדובר שהגיע ליד המלוה ללא ידיעתו שפיר אינו חייב להחזיר. כלומר, קבלה ללא ידיעה ולאחר מכן נתגלה, נחשבת קבלה ואינו צריך להחזיר.

אמנם בספר ברית יהודה, בפרק ח' ס"ק פ"ז כתב בשם הערך שי שפטור מלהשיב את הריבית רק אם ידע וקיבל אבל אם לא ידע שקיבל יותר אין ידו וחצירו קונה לו איסור וממילא כשנודע לו אם אינו רוצה לא זכה, ואסור להתרצות כיון שנחשב כאילו מקבל עתה. וכתב שם הברית יהודה שלפי"ז אם הלוח הפקיד למלוה בחשבון הבנק ולא ידע המלוה שהופקדה עבורו ריבית, אסור לו להתרצות לכשיוודע לו, עיי"ש. והיינו כמבואר בפנים (ולכאורה חלק על החוות דעת לעיל).

אמנם עיין בהגהות אמרי ברוך שם שדייק מהרא"ש שקבלה בשעת פרעון אין דינא כריבית מאוחרת (חייב להחזיר). ועיין ספר תורת ריבית שנקט כחות דעת וכתב לפטור מהחזרה.

והגדרת החזרת מעות, נראה שהפקדה לחשבון בנק, נחשבת שכבר קיבל את המעות, ואין לומר שכיון שלא קיבל את הכסף לידו אלא רק הופקד לו לחשבון (שחשבון הבנק הוא מלוה שהבנק חייב ללוה), אין זה פרעון שהגיע לידו - אלא הפקדה בחשבון הבנק נחשבת שהגיע לידו³⁰⁰.

ביטול עיסקא מחמת אי עמידה בתשלום, תשלום נוסף לחידושה

קכט. בקניית דירה שהקונה לא עמד בתשלומים בזמן ויש זכות למוכר לדרוש את ביטול המקח. יכול גם המוכר לדרוש תשלום גבוה יותר אם הקונה רוצה לקיים את המקח שהרי זה שעתה הוא דורש תשלום 'חדש' עבור המכירה אין זה עבור הזמן של עיכוב התשלום, שהרי היה מותר לו לבטל את העיסקא, אלא זו עיסקא חדשה ואין בכך חשש ריבית³⁰¹.

³⁰⁰ בריבית דרבנן, האיסור הוא על המלוה ואילו הלוה אינו עובר על איסור ריבית אלא על לפני עור (רמ"א יו"ד סימן ק"ס סעיף א'). ולפי זה, אם הלוה נותן רבית מאוחרת למלוה שאינו יודע מכך, לכאורה נוכל להציע שהמלוה לא עבר על שום איסור ולפי"ז יוכל הלוה להפקיד למלוה בחשבון הבנק ללא ידיעתו (כמבואר בפנים שאחר שהופקד בחשבון נחשב שקיבל) יותר ממה שהלוה לו ולא יעבור על שום איסור, וצ"ע.

³⁰¹ יש לעיין האם ניתן להרחיב עיקרון זה, וכגון להתנות בצורה מפורשת שקונה שלא שילם בזמן, עליו להשיב את המקח והמקח בטל (ובניכוי דמי שכירות על השימוש כדי שהשימוש לא יחשב ריבית), אבל אם ירצה לחדש את העיסקא, ישלם יותר. וכן בחוזה להשכרת דירה, לכתוב שאם הקונה מתעכב בתשלום, עיסקת ההשכרה בטלה, ואם ירצו הצדדים שימשיך לגור המחיר יהיה מעתה יקר בכל חודש מחודשי השכירות הבאים וכדו', וכל כה"ג.